

The background of the image is a composite of two flags. The top half features the Ukrainian national flag, consisting of a blue upper half and a yellow lower half, with a wavy, draped texture. The bottom half features the flag of the European Union, which is a blue field with twelve five-pointed gold stars arranged in a circle. The text is centered in the upper portion of the image, overlaid on the Ukrainian flag.

Україна:
духовно-практичні виміри
євроінтеграції

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Науково-дослідний інститут українознавства

Україна:
духовно-практичні виміри євроінтеграції

Київ-2025

УДК 94(477)

У 24

Схвалено до друку Вченою радою НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка (протокол № 7 від 28.11.2024 р.)

Рецензенти:

Хилько М.І. – доктор філософських наук, професор, професор філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Чорний В.С. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри військово-гуманітарних дисциплін Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, працівник ЗС України.

У 24 Україна: духовно-практичні виміри євроінтеграції: Колективна монографія / Крисаченко В.С., Богданович Г.О., Бузаров А.І., Додонов Р.О., Сорочук Л.В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. 216 с.

ISBN 978-617-8073-00-9

Дослідження підготовлене на виконання науково-дослідної роботи «Формування нової української політичної нації: екзистенційні виклики війни, глобальна проукраїнська консолідація, інтенсифікація євроінтеграційних процесів» (№ держреєстрації 0123U100535; термін виконання: 01.01.2023 – 31.12.2024 рр.; керівник – проф. В.С.Крисаченко). Розглянуто феномен європейської інтеграції України до ЄС та НАТО. Концентрами книги постає аналіз консолідації українського суспільства в умовах російської агресії, цивілізаційний вибір України, шляхи та механізми імплементації вимог євроінтеграції в державне буття, напрямки міжнародної солідарності з Україною у протидії російській агресії. Дослідження призначене для студентів, науковців, освітян, політиків, для всіх небайдужих до долі України.

ISBN 978-617-8073-00-9

@ НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2025

@ Крисаченко В.С., Богданович Г.О., Бузаров А.І.,
Додонов Р.О., Сорочук Л.В., 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	5-9
--------------	-----

РОЗДІЛ І УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ

1.1. Українська колективна ідентичність	10-25
1.2. Формування нової політичної нації	26-30

РОЗДІЛ ІІ КУЛЬТУРНІ СЕНСИ ТА ВИЯВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

2.1. Консолідуюча роль державних символів та державних свят України в умовах російсько-української війни	31-46
2.2. Українська культура і мова – маркери національної ідентичності українських громадян та рушійна сила у боротьбі з російськими загарбниками	46-57
2.3. Етнокультурна традиція як складова національного культурного простору України та фактор згуртування українського суспільства в сучасному світі	57-66

РОЗДІЛ ІІІ УКРАЇНА І СВІТ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

3.1. Європейська інтеграція України: стратегічні орієнтири	67-72
3.2. Українська освіта в контексті світового досвіду	72-84
3.3. Функціонування державної мови в демократичному світі	84-101
3.4. Політико-правові регулятиви задоволення освітніх потреб національних меншин	101-113
3.5. Світове українство: формування консолідованого гуманітарного простору	114-123

РОЗДІЛ IV
МІЖНАРОДНА СОЛІДАРНІСТЬ З УКРАЇНОЮ
У БОРОТЬБИ З РОСІЙСЬКОЮ АГРЕСІЄЮ

4.1. Європейська інтеграція України в умовах російської агресії	124-141
4.2. Підтримка Євросоюзом українських біженців як фактор збереження нації	142-150
4.3. Українські громади в країнах Європейського Союзу як один із головних об'єктів європейської підтримки та взаємодії	151-160

РОЗДІЛ V ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДОПОМОГА УКРАЇНІ: ФОРМАТ «РАМШТАЙН»	161-179
---	---------

ВИСНОВКИ	180-191
-----------------	---------

ЛІТЕРАТУРА	192-215
-------------------	---------

ВСТУП

Кардинальні трансформації, які переживає сучасне українське суспільство в умовах повномасштабної агресії РФ проти України та набуття нею статусу кандидата в ЄС, потребують належного, глибинного і всебічного аналізу стратегій гуманітарного розвитку України, реалізації євроінтеграційного вектору її розвитку. Особливого значення набувають гуманітарні стратегії розвитку України в контексті досягнення повноцінного членства в Європейському Союзі. Вони мають визначатися національними інтересами всього суспільства, забезпеченням прав і свобод громадян, актуалізацією системи фундаментальних цінностей українського народу.

Процес євроінтеграції України активно досліджують О. Власюк, А. Гальчинський, В. Горбулін, А. Качинський, В. Косевцов, В. Кремень, О. Литвиненко, В. Ліпка, Б. Парахонський, Г. Перепелиця, С. Пирожков, В. Почепцов, Г. Яворська та інші політологи, які особливу увагу звертають на засоби та механізми забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави, демократії, прав і свобод людини. Сутність та особливості євроінтеграції України аналізували О. Бабкіна, В. Бех, В. Горбатенко, Г. Зеленько, А. Кудряченко, Ю. Левенець, М. Михальченко, М. Попович, Ф. Рудич, М. Хилько та ін. (Громадянське суспільство, 2006; Зеленько, 2007; Левенець, 2006; Політична система, 2007 та ін.). Трансформація суспільної свідомості українців в умовах повномасштабної війни та її європейської векторизації вимагає з'ясування аналізу причин та природи цих змін, їх практичного значення для оптимізації та реформ у сфері освіти, науки, етнополітики, міжконфесійних відносин.

Загальнометодологічні та політичні виміри стратегій розвитку України в європейському контексті аналізували Б. Андерсон, Р. Арон, З. Бжезінський, П. Бурд'є, Ю. Габермас, Е. Геллнер, Е. Гобсбаум, Дж. Кін, Г. Кіссінджер, У. Ліппман, Г. Моргентау, К. Томпсон та ін. Особливо пильної уваги привертала різноманітні версії т. зв. реалістичного тлумачення гуманітарного

розвитку: структурного, з наголосом на проблемах безпеки (К. Уолц), наступального, з приматом несподіваності у своїх намаганнях (Дж. Маршаймер), політичного, з врахуванням ситуативності (Р. Шуетт), популістського, з опертям на громадську думку (Р. Гілпін) та ін. Українська гуманітаристика в контексті розбудови демократичного суспільства привертала увагу таких дослідників, як Е. Вілсон, Ф. Гаєк, Т. Гран, Н. Дарчевська, Е. Епплбаум, Г. Кіссінджер, Т. Снайдер, Дж. Сорос та ін.

Для ефективного розв'язання поставлених проблем необхідне залучення методологічного, історичного, політологічного, соціологічного та філософського матеріалу, що забезпечить комплексний підхід до аналізу євроінтеграційного розвитку України. Такий комплекс підходів є фундаментальним, позаяк він безпосередньо торкається життя соціуму в його екзистенційних, спільнотних, політичних і культурних вимірах. Аксіологічний метод допоможе сконцентрувати увагу на проблемі співвідношення європейських та українських національних цінностей. Увага приділятиметься і засвоєнню позитивного досвіду демократичного світу у розв'язанні подібних гуманітарних проблем та загроз. Водночас дослідження здійснюватиметься з огляду на сучасні геополітичні та євроінтеграційні процеси, які справляють потужний вплив на суспільно-політичний устрій, цивілізаційну орієнтацію, трансформації в політичній сфері та інформаційному просторі.

Особливості утвердження незалежної України та набуття повноцінного членства в ЄС засвідчують потребу виявлення також гальмівних чинників її поступу, негативного ефекту від збереження успадкованих від радянського режиму смислових та ціннісних організаторів життя, пошуку механізмів творення повноцінної національної соціокультурної реальності європейського типу. Нагромаджені здобутки уможливають ефективний аналіз стану сучасного українського суспільства та визначення гуманітарних стратегій розвитку та механізмів їх опрестметнення в євроінтеграційному вимірі.

До парадигмальних **європейських цінностей** віднесено українську цивілізаційну ідентичність (духовність), державний суверенітет та

територіальну цілісність України, високий рівень людського розвитку, демократичність суспільства, повноцінні стандарти життя, гендерну рівність та ін. Концентрами євроінтеграції постають: подолання артефактів тоталітарного суспільства; український шлях у становленні системи цінностей; громадянське суспільство та державні інституції: синергія взаємодії гілок влади в євроінтеграційному процесі; формування колективної пам'яті та переосмислення минулого України в європейських контекстах. Особлива увага звернена на втілення євроцінностей в освітній процес, динаміку процесів демократизації та декомунізації, культурної та мовної політики, міжетнічних та міжконфесійних взаємин тощо.

Теоретичні, міжнародні та історичні аспекти поведінки України на міжнародній арені в умовах протидії російській агресії можна знайти в дослідженнях таких вчених як О. Рафальський, В. Горбулін, О. Майборода, Г. Перепелиця, С. Троян, С. Шергін, А. Кудряченко, П. Гай-Нижник, С. Віднянський, М. Капитоненко, Б. Бернадський, Р. Вовк, М. Мальський, М. Требін, О. Литвиненко, О. Богомолів.

Російсько-українська війна з точки зору теорії міжнародних відносин є міжнародним конфліктом. «Міжнародний конфлікт, як правило, розглядається як відносно самостійне явище у загальній системі міжнародних відносин, яке властиве лише для сфери взаємодії між державами-учасницями та іншими міжнародними акторами; він може локально і в той же час глобально впливати на міжнародну політику» (Теорія міжнародних відносин, 2022, с. 247).

Представники основних наукових напрямів у теорії міжнародних відносин (реалізму-неореалізму та лібералізму-неолібералізму) по-різному сприймають російсько-українську війну з позиції формування тих чи інших коаліцій чи об'єднань для протидії агресору. Так, наприклад, академік В.П. Горбулін проаналізувавши різні теорії в рамках реалізму дійшов такого висновку: «Нинішнє протистояння України та Росії є протистоянням середньої та великої держави, і саме ця владно-силова (ресурсна) асиметрія робить міжнародну підтримку української сторони Сполученими Штатами та іншими

країнами Північноатлантичного альянсу необхідною. Водночас чимало залежить від ступеня внутрішньої мобілізованості самої України та її можливості максимально ефективно використати свій обмежений ресурс для досягнення стратегічних цілей» (Російсько-українська війна в термінах, 2016, с. 75).

Ф. Фукуяма, сучасний класик неолібералізму, в перші дні війни охарактеризував її як «Війну Путіна проти ліберального порядку» (Francis Fukuyama, 2022). Інші відомі представники неолібералізму, що спеціалізуються саме на вивченні теорії міжнародних відносин, Р. Кеохейн (Russia is dangerous, 2023) та Д. Най (Opinion: 8 lessons, 2024) (творці концепції комплексної взаємозалежності у світовій політиці) звернули увагу на ризики ядерної ескалації в умовах російсько-української війни. Оскільки саме ядерна загроза залишатиметься тією «червоною лінією», яку більшість країн ліберального Заходу не захочуть переходити у протистоянні з РФ та її союзниками. І про це регулярно пишуть і нагадують у провідних західних журналах з міжнародної тематики: «Росія вже неодноразово порушувала міжнародні закони та норми на території України, а невелике містечко Буча на околиці Києва став синонімом військових злочинів. Викликає занепокоєння той факт, що Росія також загрожує порушити табу на перше застосування ядерної зброї та має потенціал для ведення хімічної та біологічної війни. Але якщо Путін застосує його і це зійде йому з рук, то інші країни, де правлять авторитарні лідери, будуть схильні наслідувати його приклад» (Ukraine, Russia, and the Lessons of World War I, 2023).

Певний науковий інтерес також представляють погляди на війну критичних теорій міжнародних відносин (конструктивізму, фемінізму, неограмштанства та постколоніалізму). Представники цих наукових напрямів зазначають таке: «Україну як жертву агресії та сторону конфлікту визначають постколоніалізм і фемінізм, тоді як конструктивізм вважає стороною війни також Захід, бо його ідентичність, як і російська, визнається українською ідентичністю та її взаємодією з російською і західною ідентичностями в ході

конфлікту. Натомість неограмшанство не визнає Україну стороною війни з Росією, відмовляючи першій в суб'єктності та вважає опонентом Росії колективний Захід в особі членів ЄС та НАТО. При цьому прогнозів тривалості російсько-української війни жодна з критичних теорій не дає, наголошуючи виключно на тому, що вона має бути більш тривалою й інтенсивнішою, ніж інші пострадянські конфлікти, враховуючи її значення і для Росії, і для Заходу» (Тишкун, Троцько, 2022).

Дослідження підготовлене на виконання науково-дослідної роботи «Формування нової української політичної нації: екзистенційні виклики війни, глобальна проукраїнська консолідація, інтенсифікація євроінтеграційних процесів» (№ державної реєстрації 0123U100535; термін виконання – 01.01.2023 – 31.12.2024 рр.; керівник – професор В. Крисаченко).

Монографію підготували:

- д-р філос. н., проф. **Крисаченко В.С.** (Вступ, Розділ 3, 4, висновки);
- м.н.с. **Богданович Г.О.** (Розділ 1, висновки);
- кандидат філос. н., докторант Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України **Бузаров А.І.** (Вступ, Розділ 4, 5, висновки);
- д-р філос. н., проф. **Додонов Р.О.** (Вступ, Розділ 4, висновки);
- кандидат філол. н. **Сорочук Л.В.** (Розділ 2, висновки).

На кожному з етапів пошуку авторські ідеї обговорювались в колі співробітників з Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка та інших наукових установ України. Поради шановних рецензентів, докторів філософських наук, професорів М.І. Хилька та В.С. Чорного на заключній стадії підготовки рукопису до друку істотно сприяли його вдосконаленню. Автори висловлюють колегам щирю вдячність за підтримку і добрі побажання.

РОЗДІЛ І

УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ

1.1. Українська колективна ідентичність

Російське повномасштабне вторгнення 2022 року стало поворотним пунктом в історії сучасної України, запустивши процес масштабних внутрішніх трансформацій в українському соціумі – посилення української самоідентифікації, консолідації українського суспільства, відродження національної гідності. Соціологічні опитування, проведенні після анексії Криму та окупації територій на сході України, зафіксували зміцнення української ідентичності порівняно з першими десятиріччями незалежності України (Бекешкіна, 2016). Суттєвої трансформації українська ідентичність зазнала внаслідок повномасштабного втручання. Дослідження громадської думки засвідчили зміни в самоідентифікації українців: значно зріс рівень національної свідомості, патріотизму та прихильності до незалежності України, її прозахідного вектора розвитку (КМІС, 16.08.2022).

Українська колективна ідентичність як складне багатовимірне поняття охоплює усвідомлення належності до української нації, ототожнення з її історією, культурою, мовою, історичною пам'яттю, символами, цінностями, державницькими та політико-економічними інтересами. Становлення колективної ідентичності є результатом соціальної взаємодії всередині спільноти, основою формування є спільна колективна пам'ять, історія, символи, цінності, мова, культура. Природа української ідентичності не залежить від етнічного коріння нації, а більше спирається на етнокультурне, інституційне, політичне підґрунтя. Складовими колективної (соціальної) української ідентичності є етнічна, національна, громадянська, релігійна, регіональна, соціокультурна, мовна, територіальна, цивілізаційна, політична, історична та ін. Отже, громадяни України можуть мати кілька ідентичностей на основі етнічного походження, регіональних, соціокультурних, релігійних та інших чинників.

Національна ідентичність є одним із підвидів колективної (соціальної) ідентичності, яка визначається ототожненням з певною нацією або спільнотою громадян певної країни. Якщо етнічна ідентичність ґрунтується переважно на генетичному корінні (етнічному походженні) нації, є сталою і не залежить від вибору особи та не може змінюватися під впливом обставин, то національна ідентичність передбачає процес національного самоусвідомлення, відчуття належності людини до певної національної спільноти через сукупність емоційних, культурних, історичних та соціальних зв'язків, суб'єктивна, мінлива залежно від цілого комплексу ознак. Феномен національної ідентичності не залежить від етнічного походження, швидше це – результат свідомого вибору особи, може формуватися та змінюватися протягом життя індивіда під впливом історичних, політичних, економічних, соціокультурних чинників.

Громадянська ідентичність базується насамперед на громадянстві, конституційних правах і обов'язках особи, незалежно від етнічного коріння та національного походження, передбачає самоотожнення з громадянами, правилами і законами держави, в якій особа проживає. Громадянська ідентичність може бути свідомо обраною людиною, і навіть у разі зміни країни проживання поступово трансформуватися під реалії іншої держави.

Процес становлення української національної ідентичності довготривалий, непростий, пов'язаний з багатовіковим періодом бездержавності, тривалим процесом розірваності українських територій під гнітом потужних імперій та мовно-культурною асиміляцією українського населення. Російська імперія протягом століть проводила чітку політику пригнічення української ідентичності та русифікації українських земель. Ця політика була спрямована на знищення унікальної української культури, мови, історії та самосвідомості. З метою інтеграції українських земель в імперський простір та формування так званої «малоросійської ідентичності» з відповідним комплексом меншовартості українців перед «великоросами». З втратою української державності та загарбанням територій України більшовицькими військами настав майже 70-річний період окупації, пов'язаний з інтеграцією

України до складу СРСР. Масовий терор, жорсткі репресивні заходи, знищення українських культурних еліт, духовенства, руйнація традиційного сільського господарства та придушення приватного підприємництва тих часів, масові голодомори, залякування були одними з ключових інструментів, які використовувала радянська влада для утвердження свого тоталітарного режиму та ліквідації української національної ідентичності.

Після Другої світової війни та катастрофічних втрат, коли загинули мільйони українців, руйнівна політика радянського режиму з пригнічення національної самосвідомості була спрямована на переслідування та заслання українців у Сибір, колективну депортацію кримських татар та масове переселення етнічних росіян на українські території, репресивні заходи проти дисидентства, викорінення політики історичної пам'яті, розмивання української ідентичності, застосування тотальної політики русифікації, нав'язування більшовицько-комуністичної ідеології, міфів, символів, наративів, культури і способу життя. Цей період можна охарактеризувати як цілеспрямовану політику формування радянської ідентичності, коли значна частина етнічного українського населення втратила зв'язок зі своїми національними традиціями, символами, мовою, історичною пам'яттю роду.

Всупереч репресіям та переслідуванням, насильницькій політиці радянзації повністю знищити українську ідентичність не вдалося. Творча інтелігенція, інтелектуальні еліти, культурні діячі, представники етнічної української діаспори, активні учасники руху за незалежність України відігравали важливу роль у боротьбі за збереження національної ідентичності, мови і культури, формували громадську думку та впливали на політичні процеси, у тому числі, які безпосередньо привели до остаточного падіння комуністичної системи і здобуття Україною віками омріяної незалежності.

З часів відновлення незалежності України у 90-х роках XX ст. постало питання **конструювання консолідованої громадянської та національної ідентичності**, незалежно від етнонаціонального походження громадян, яке б сприяло процесам формування єдиної української політичної нації та

позитивно впливало на розвиток суверенної та незалежної держави. В цьому напрямку здійснювалась певна державна політика, офіційні документи, законодавчі акти, національні доктрини містили визначальні положення та постулати, спрямовані на консолідацію і розвиток української нації, захищеність державного суверенітету та територіальної цілісності, зміцненні національної єдності та згуртованості українського суспільства (Бевз, 2021). Разом з тим, недосконала державна політика у контексті правового забезпечення формування української національної ідентичності, відсутність системної україноцентричної державної політики, прихід до влади лідерів з полярно відмінним геополітичними орієнтирами провокували суспільні розколи та конфлікти – все це не сприяло консолідації суспільства та формуванню об'єднаної політичної нації.

Перші десятиліття незалежності України характеризувались проблемою нечіткої загальнонаціональної ідентичності та розрізненості громадянського суспільства. На теренах сучасної України панували декілька типів національно-громадянської ідентичності, які умовно можна означити як проукраїнська, пострадянська, проросійська, проєвропейська, регіональна, релігійна, цивілізаційна, космополітична. Це явище було спричинене етнічною різноманітністю населення, регіональною неоднорідністю країни, суттєвими розбіжностями геополітичних і ціннісних орієнтацій, мовно-культурного простору громадян України, релігійних вподобань, кардинальних відмінностей в оцінці колоніального минулого України та її історичної пам'яті.

Навмисна політизація регіональних відмінностей загострювалась спекуляціями проросійських політичних опонентів, які свідомо підсилювали ці відмінності з метою дестабілізувати ситуацію в країні, особливо в періоди політичних протистоянь за владу. В прикордонних поліетнічних регіонах, здебільшого в АР Крим, регіональна ідентичність домінувала над національною та громадянською. В крайніх проявах носії агресивної антиукраїнської регіональної (місцевої) ідентичності відмовляли Україні в праві на існування, виступали ініціаторами поширення сепаратистських ідей.

Намагання РФ зберегти контроль над Україною як частиною сфери впливу, зусилля, спрямовані на розмивання української ідентичності, посилений політичний, економічний, інформаційно-культурний тиск, русифікація медійного простору України, багатоетнічний склад населення України (у т.ч. за рахунок етнічних росіян, переселених за радянських часів), російськомовні вподобання переважної більшості населення Південно-Східного регіону та Криму, ностальгія за радянським минулим зумовили, окрім української ідентичності, існування проросійської (прорадянської, панросійської імперської) ідентичності громадян України. Кожна представлена модель ідентичності мала кардинально відмінні культурні коди, символи, мовні практики, соціальні і політичні цінності, відношення до історичних подій і постатей і, що важливо, зовнішньополітичне бачення вектора розвитку України (Рябчук, 2019). З одного боку частина суспільства намагалась сформувати ціннісні засади життєдіяльності на ліберально-демократичній основі, інша – зберегти елементи радянської ціннісної системи (Степико, 2019, с. 254).

Прихильність окремих груп населення до відмінних ідеологій, різних політичних сил, протилежних зовнішньополітичних орієнтацій зумовила виникнення міфу про поділ України на дві частини – на Захід і Схід – зі своєю специфічною ідентичністю, з відмінним баченням минулого, сучасного і майбутнього держави, з деяких питань непримиримо налаштованих стосовно одна одної. Східноукраїнська ідентичність – російськомовна, тяжіла до зовнішньополітичної орієнтації на Росію, збереження старих радянських моделей управління державою, та, зазвичай, менш вираженої національної свідомості, західноукраїнська ідентичність – україномовна, прагнула інтеграції в Європейський Союз, демократичних реформ та зміцнення української національної ідентичності. На думку А. Колодій, поляризований регіоналізм українського суспільства полягав у латентному процесі формування двох протилежних, антагоністичних, соцієтальних культур і двох відмінних (нехай недоформованих) національних ідентичностей, в основі яких лежали дві системи політичних цінностей, які сформувалися під впливом відмінностей

попереднього історичного досвіду, економічної та суспільно-політичної практики років незалежності, а також політичної діяльності регіональних еліт. (Колодій, 2015).

Незважаючи на наявність етнічних, мовленнєво-культурних, релігійних, соціально-політичних відмінностей у населення України та певну їх поляризованість, розкол країни на дві частини не відповідав дійсності (Fomina, 2014).

Варто наголосити, що міф про «дві України» тривалий час існував в суспільно-політичному дискурсі, ставав предметом політичних спекуляцій під час кожної виборчої кампанії, активно роздувався проросійськими політичними силами, свідомо використовувався прокремлівськими політтехнологами під час виборів президента у 2004 році для розпалювання внутрішньонаціональних конфліктів. За відсутності цілеспрямованої державної політики формування проукраїнської етнополітики конфліктний потенціал дихотомії ідентичностей призводив до поляризації суспільства, послаблення та розмежування української політичної нації, жорсткої суспільно-політичної конфронтації. Найвиразнішими етапами суспільно-політичних протистоянь були періоди протестної мобілізації українців у боротьбі за політичні права, демократичні свободи та європейське майбутнє. Кульмінаційні моменти пов'язані зі спротивом суспільства проти авторитарного прагнення РФ утримувати Україну в зоні свого впливу, будь-то Революція Свободи (Помаранчева революція) 2004–2005 рр., Революція гідності (Євромайдан) 2013–2014 рр.

С. Дембіцький виокремлює 6 етапів, які Україна пройшла на шляху зміцнення громадянської ідентичності: пострадянська адаптація (1992–2002 рр.), перша громадянська мобілізація (2004–2006 рр.), політична поляризація (2010 р.), друга громадянська мобілізація (2014 р.), національно-громадянська кристалізація (2018–2019 рр.) та національно-громадянська консолідація (2022 р.). Якщо у 2022 році соціолог визначав, що українське суспільство переживає третій етап громадянської мобілізації (КМІС, 16.08.2022), то у 2023 році припускає, що українське суспільство перебуває на

етапі національно-громадянської фрагментації, який характеризується загостренням соціально-політичних розломів, які завжди існували в незалежній Україні, мовного, політичного, релігійного (Українське суспільство в умовах війни, 2023, с. 35–37).

Різких змін українська національно-громадянська ідентичність зазнала від початку окупації українських територій у 2014 році та подальшої гібридної війни, розв'язаної РФ. Неспровокована військова агресія та порушення територіальної цілісності України змусили багатьох громадян, яким попередньо не була притаманна чітка проукраїнська позиція, спростувати нав'язаний століттями міф про «братні» російський та український народи, визначитися щодо власної громадянської ідентичності і в певній мірі здійснити екзистенційний вибір на користь суверенної України. За даними соціологічних досліджень щодо динаміки становлення громадянської ідентичності населення України, частка респондентів, які ідентифікують себе громадянами України, зросла з 45,6 % 1992 року до 64% у 2014 році (Дембіцький, 2023).

Російсько–українська гібридна війна, що почалася у 2014 році і переросла у повномасштабні воєнні дії на території всієї України, стала продовженням системної імперської стратегії на підкорення України та знищення її ідентичності. Натомість українське суспільство у надзвичайних обставинах повномасштабної війни продемонструвало мобілізацію, згуртованість, готовність чинити опір як на полі бою, так і на полях ментальної боротьби. У 2022 році українська громадянська ідентичність зросла майже у два рази порівняно з 1992 роком з 45,6% до 79,5% (Дембіцький, 2023). Мешканці різних регіонів, мовних груп та електоральних орієнтацій об'єдналися перед спільною загрозою, що сприяло зміцненню відчуття єдності та солідаризації суспільства у боротьбі за майбутнє незалежної України.

Період після 24 лютого 2022 року можна охарактеризувати як стан нової суспільно-політичної реальності України, коли максимально зросла згуртованість українців навколо належності до єдиної української нації та

боротьби за незалежність і демократичні цінності, у цей період відбувається важливий етап на шляху формування єдиної політичної нації.

Ми можемо виділити важливі фактори та процеси, що впливають на трансформації стану українського суспільства та функціонування політичної нації у період 2022-2024 рр.:

1. Консолідована проукраїнська ідентичність. Реалії повномасштабної війни призвели до важливих суспільно-політичних змін – від трансформації «багатоїдентичної» української нації до формування консолідованої проукраїнської ідентичності. Станом на серпень 2023 р., 88,5 % опитаних респондентів пишаються тим, що вони є громадянами України (від 95 % – на Заході країни до 75,6 % – на Сході) (День Незалежності України, 2023). Цей показник є найвищим за останні 20 років незалежності України. Повномасштабне вторгнення стало поштовхом до кристалізації політичної національно-громадянської ідентичності на значно ширшій території і з набагато більшою швидкістю, ніж будь-коли раніше (Головаха, 2024). Національно-громадянська ідентичність є пріоритетним типом ідентичності для українського суспільства, інші види колективної української ідентичності (етнічна, регіональна, соціокультурна) зазнають послаблення

С. Дембіцький, аналізуючи багаторічне дослідження динаміки громадянської ідентичності населення України, відзначає, що повномасштабна агресія РФ проти України запустила чергові революційні зміни у ставленні населення України до національно-громадянської ідентичності, або розпочала етап громадянської мобілізації, за якої інші варіанти територіальної або політичної ідентичності отримали маргінальне або допоміжне місце. На відміну від попередніх десятиліть процес консолідації навколо національної ідеї та формування єдиної політичної нації на початку повномасштабної війни відбувався незалежно від регіональних, лінгво-етнічних, релігійних аспектів та політичних уподобань громадян України (КМІС, 16.08.2022).

На державному рівні процес зміцнення національно-громадянської ідентичності супроводжується ухваленням низки важливих законодавчих актів.

Один з найважливіших – Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», що набрав чинності з 01.01.2023 р. (Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX). Відповідно Закону метою державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина. Складовими державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є: національно-патріотичне виховання; військово-патріотичне виховання; громадянська освіта.

Консолідуючими чинниками утвердження української національної та громадянської ідентичності, згідно з законом, є суспільно-державні (національні) цінності:

- 1) соборність – єдність, неподільність усіх територій України, духовна єдність українців;
- 2) самобутність українського народу (національна ідентичність, неповторність, оригінальність) визначається його історією, культурою, традиціями та українською мовою;
- 3) воля – здатність, намір, кероване намагання, прагнення досягти мети;
- 4) гідність – відстоювання своїх духовно-моральних і державницьких позицій, усвідомлення власної ваги та громадянського обов'язку у міжнародному співтоваристві.

Дослідники констатують, що різноманітність етнічної, культурної, конфесійної, регіональної композиції українського суспільства може становити фактор стабільності тільки за умови повноцінної взаємодії між громадянами, коли різні сегменти утворюватимуть єдину громадянську та національну спільноту, тобто політичну націю. Одним із інструментів нівелювання можливої соціальної напруги щодо подолання різних ціннісних орієнтацій населення регіонів та соціальних груп стане формування європейської

ідентичності на основі універсальних цінностей (Аналіз основних тенденцій, 2024).

Фактор повномасштабної російсько-української війни став важливим етапом конструювання стійкої загальнонаціональної української ідентичності та формування сталої політичної нації як всередині України, так і за її межами – в міжнародній спільноті українці перестали сприйматися як громадяни країни колишнього СРСР та ідентифікуватися як спільна нація нарівні з росіянами. На відміну від попередніх етапів, повномасштабна війна змінила орієнтири самоідентифікації громадян – люди ідентифікують себе українцями незалежно від етнічного походження, регіональних відмінностей, мовних уподобань. Тобто всі ці маркери, які зазвичай ставали чинниками розмежування української політичної нації, на сучасному етапі конструювання консолідованої української ідентичності не відіграють вирішальної ролі. Так, станом на кінець 2023 року за даними соціологічного опитування 69% громадян України вважають, що українці долають внутрішні суперечності і йдуть шляхом до згуртованої політичної нації (КМІС, 22.01.2024).

2. Масове відмежування та відторгнення від проросійської та пострадянської ідентичності. Повномасштабна війна стала каталізатором процесів деімперіалізації та деколонізації в Україні, загальносуспільних трансформацій, спрямованих на ментальне відторгнення ідей «руського мира» та «братерства» народів. Відбуваються процеси деокупації минулого, переосмислення та переоцінка імперських ворожих наративів та маркерів не лише в публічному просторі, а й у свідомості українців. За даними соціопитувань, станом на травень 2024 р., лише 0,3 % респондентів бажають об'єднатися з РФ, у лютому 2013 року таке прагнення підтримували 16 % (КМІС, 23.08.2024).

У липні 2023 року набув чинності закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» (Закон України від 27.07.2023 р. № 3005-IX). Одним із головних завдань політики деколонізації є усунення з публічного простору маркерів або

символіки російської імперської та радянської спадщини – об'єктів матеріальної культури, топонімів, урбанонімів.

Перша хвиля масової декомунізації розпочалася у 2015–2016 роках, відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII). Так, за рішенням обласних, міських, районних державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування з урахуванням пропозицій громадськості, вчених, науковців, в деяких випадках за постановами Кабінету Міністрів було перейменовано чимало міст та населених пунктів, вулиць, проспектів, бульварів, районів та інших географічних об'єктів, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму. У цей період нові назви отримали міста Кропивницький (кол. назва Кіровоград), Дніпро (кол. назва Дніпропетровськ), Бахмут Донецької області (кол. назва Артемівськ), Олешки Херсонської області (кол. назва Цюрупинськ), Торецьк Донецької області (кол. назва Дзержинськ), Покровськ Донецької області (кол. назва Красноармейськ), Горишні Плавні Полтавської області (кол. назва Комсомольськ), Чорноморськ Одеської області (кол. назва Іллічівськ) та багато інших сіл та населених пунктів. Було перейменовано сотні вулиць, проспектів та інших об'єктів топоніміки по всій Україні, заборонялось використання та пропаганда символіки комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.

Після 2022 року процес перейменування вулиць та міст в Україні, названих на честь радянських діячів, російських імператорів та інших історичних постатей, пов'язаних з імперською політикою, набув нового виміру і продовжує бути не просто адміністративною процедурою, а й потужним інструментом деколонізації та утвердження національної ідентичності. Нові назви вулиць та міст найчастіше пов'язані з іменами видатних українських діячів, козацькими літописами, географічними особливостями місцевості або ж відображають важливі історичні події. Це дозволяє відновити історичну пам'ять

та зберегти культурну спадщину українського народу. За даними дослідження Українського інституту національної пам'яті показники підтримки населення процесів декомунізації та деколонізації сягають 77% (89% українців підтримують, 2024).

Завдяки процесам декомунізації та деколонізації українська нація вже функціонує в іншій реальності. В умовах війни українські міста стали символами українського спротиву окупантам, якщо українські воїни у героїчному протистоянні захищали фортецю Бахмут, то російські війська захоплювали місто «Артёмовск». Для сучасної молоді старі назви міст, населених пунктів, вулиць, радянська символіка та «цінності», на які орієнтувалося не одне покоління українців пострадянської доби, втрачають будь-який сенс та значення.

3. Соціокультурна українська ідентичність. Повномасштабна війна консолідувала націю навколо символічних соціокультурних цінностей – спільної історії, державності, релігії, української мови та культури. Переоцінка та обмеження інформаційного впливу країни-агресорки, наративів російської культури, мови позитивно відобразились на підвищенні зацікавленості історією та мистецько-культурною спадщиною України серед українців, а також вбудовуванні її надбань у світовий контекст. Відбувається етап певного відродження української культури, повернення до вшанування звичаїв і традицій, зростання престижності та вживання української мови, літератури.

Завдяки ефективній інформаційно-просвітницькій роботі, українізації медійного простору, розвитку книговидавання спостерігається зріст зацікавленості історією України, критичне переосмислення історичної пам'яті, імперського та радянського спадку, зміна ставлення до окремих історичних постатей і подій, позбавлення колоніального комплексу меншовартості, усвідомлення належності до української нації. За даними загальноукраїнського соціологічного дослідження підтримка українцями політики держави у сфері відновлення та збереження національної пам'яті за останні 10 років досягає показника у 89,1% (89% українців підтримують, 2024).

Відбуваються процеси культурної деколонізації – переосмислення та вилучення зі шкільної програми класиків російської літератури, чий твори мали українофобські погляди або пропагували імперські ідеї. Це є вимушеним та необхідним кроком для звільнення від радянсько-імперського спадку та формування власної культурної ідентичності сучасних поколінь українців. Отже, молоде покоління українців формується переважно вже в іншому соціокультурному середовищі, з іншими цінностями та пріоритетами.

4. Мовна ідентичність. Традиційно рівень свідомості щодо важливості української мови та її використання в різних сферах життя був неоднорідним в різних регіонах України. Мовне питання завжди було дискусійним для українського суспільства та загострювалось під час виборчих кампаній та політичних маніпуляцій.

У кризовій ситуації непередбачуваного вторгнення російських військ на значну територію України у лютому 2022 року роль української мови стала вагомим маркером розмежування на «свій – чужий» та запобіжником власної безпеки громадян. Несподіваність повномасштабного вторгнення для більшості населення України, жорстоке поводження збройних сил РФ, масові вбивства та катування українців носіями «великой русской культуры» під час захоплення українських територій, моментальне та показове знищення україномовних книжок та підручників на окупованих територіях, прагнення українців відмежуватися від спільної ідентичності з росіянами, переоцінка колоніального та постколоніального впливу, протидія російській пропаганді значною мірою вплинули на процеси українізації та збільшення частки громадян, які обирали українську мовою спілкування у повсякденному житті.

Дані різних соціологічних досліджень засвідчують, що з 2022 році частка україномовних респондентів поступово збільшується: якщо у 2017 році українську мовою повсякденного спілкування обрали 34 % респондентів, у 2022 році цей показник зріс до 41%, в 2023 році – до 61 % респондентів. Хоча російська мова лишається поширеною у повсякденному спілкуванні громадян у південно-східних регіонах України, вона фактично перестала бути для них

маркером національної належності (Українська мова під час війни, 2023). У 2024 році відсоток бажаючих надати статус другої державної мови російській мові знизився до рекордних 3 % на противагу 39% у 1997 році (КМІС, 12.03.2024). Питання російської мови поступово деполітизується в очах населення і вирішується еволюційним шляхом (КМІС, 12.07.2024). Все більше українців переходять на українську мову у повсякденному спілкуванні, в професійній сфері, навчальній діяльності, онлайн-спілкуванні тощо. Молоде покоління українців демонструє високий рівень національної свідомості та прагнення до самоідентифікації, зокрема через комунікацію українською мовою.

На державному рівні продовжують впроваджуватися законодавчі ініціативи та акти, спрямовані на зміцнення позицій української мови – набирають чинності окремі положення та статті Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», що визначає пріоритетність української мови у понад 30 сферах суспільного життя: зокрема у державному управлінні, ЗМІ, сфері освіти, науки, культури, реклами, сфери послуг та ін. (Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII). Створюються сприятливі умови щодо вивчення української мови, історії України – безкоштовні курси, освітні онлайн ресурси, розмовні клуби. Ці ініціативи мають особливе значення в умовах масової міграції населення зі східних регіонів країни. Разом з тим, державою контролюється дотримання норм мовного законодавства, посилюється відповідальність за їх порушення.

5. Релігійна ідентичність. Після початку повномасштабного вторгнення певних змін зазнала релігійна самоідентифікація громадян України, зокрема конфесійна належність православних прихожан. Згідно даних соціологічних досліджень КМІС протягом останніх чотирьох років, близько 70% респондентів вважають себе православними. Проте виросла кількість респондентів, які є прихожанами Православної церкви України (ПЦУ), з 34% у 2020 році до 54% та 56% у 2022 році та 2024 році відповідно. Станом на вересень 2024 р. 6% респондентів відносять себе до вірян Української православної церкви

Московського патріархаті (УПЦ МП), у 2020 році зараховували себе до УПЦ МП 15% респондентів (КМІС, 15.10.2024).

Пропутинська позиція Російської православної церкви (РПЦ) щодо агресивної політики Росії проти України, пропагування ідеології «руського мира» та активна підтримка збройних дій армії РФ проти України продовжувала розколювати українське суспільство та загострювати відносини серед українських православних вірян. За даними Єдиного держреєстру, станом на початок повномасштабного російського вторгнення в Україні діяло 8 782 церков Московського патріархату, з них перейшли до ПЦУ лише 685. Пік переходів відбувся у 2023 році, до ПЦУ повернулося 386 громад (Лише 685 церков, 2024).

В умовах жорстокої війни конфесійна належність до православного патріархату визначає не лише релігійні погляди людини, а й є невід'ємною частиною української національної та світоглядної ідентичності. Через церковні служби, освітні проекти та інші інституції РПЦ поширювала ідеї та цінності «руського мира», які часто були інтегровані з елементами ворожої для проукраїнської ідентичності російської ідеології та пропаганди. Тому, підтримка ПЦУ – це черговий спосіб відмежуватися від спільної ідентичності з росіянами. У 2023 році відбулась реформа церковно календаря в Україні, і з 1 вересня 2023р. Православна церква України та Українська греко-католицька церква перейшли на новоюліанський календар церковних свят. На тлі російсько-української війни, цей крок розглядається як політичний та цивілізаційний вибір на користь західного світу, що дозволить віддалити Україну від спільних з росіянами культурних та церковних традицій.

6. Інтенсифікація євроінтеграційних процесів. Багаторічна двополярність між проросійським та проєвропейським вектором змінилась переважною суспільною підтримкою євроінтеграційного курсу як єдино бажаного для громадян України. Відбулась кардинальна зміна співвідношення проєвропейські зорієнтованих громадян, суспільна підтримка

євроінтеграційного руху досягла найбільшого показника за роки незалежності України (Резнік, 2023).

За даними соціологічного опитування (КМІС, 18.10.2023) станом на травень 2023 року 92% українців хотіли б, щоб Україна стала членом ЄС, а 89% – членом НАТО. Переважна суспільна підтримка євроінтеграційного руху та вступу України до НАТО пов'язана зі сподіваннями посилення безпекових та геополітичних позицій України на тлі військового протистояння з рф, підтримки прав людини та демократичних цінностей, прагненням входження в політичний, економічний, культурний простір країн західного світу. Європейський вибір є фундаментальним для українського суспільства і ґрунтується на історичному прагненні України бути невід'ємною частиною єдиної Європи.

Таким чином, в умовах війни і посягання на національну безпеку значних трансформацій зазнала колективна ідентичність громадян України, що призвело до змін масової цивілізаційної зорієнтованості в Україні, зростання громадянської національної свідомості, формування проукраїнської політичної нації. На відміну від попередніх десятиліть, коли рф намагалась зберегти контроль над Україною як частиною сфери свого впливу, етнічні, регіональні, мовні розбіжності політизувались та викликали конфліктний потенціал у суспільстві, на сучасному етапі соціологічними дослідженнями фіксується послаблення інших видів національно-громадянської ідентичності – регіональної, місцевої, масове відмежування та відторгнення від проросійської та пострадянської ідентичності. Актуальні трансформації української ідентичності супроводжуються суттєвими змінами у соціокультурній сфері – освітній, культурній, мовній, у переоцінці колоніального минулого України та її історичної пам'яті. Процес консолідації навколо національної ідеї та формування єдиної політичної нації відбувається незалежно від регіональних, лінгво-етнічних, релігійних аспектів та політичних вподобань громадян України.

1.2. Формування нової політичної нації

Трансформації на шляху формування нової політичної нації в умовах повномасштабної війни є надзвичайно складним процесом, який супроводжується певними викликами та загрозами. Розглянемо деякі з найбільш значущих викликів, що стоять перед українським суспільством на шляху формування та функціонування нової політичної нації у період війни.

Зовнішні виклики:

- *продовження повномасштабної війни*: тривалі бойові дії, втрати цивільного населення та військових, руйнування інфраструктури, міст та населених пунктів приводять до виснаження та деморалізації військових, зростання почуття зневіри та песимізму серед населення, соціальної напруженості та дестабілізації суспільства;

- *залежність від зовнішньої допомоги міжнародних партнерів*: значна залежність від військової, фінансової та гуманітарної допомоги західних країн-партнерів України може обмежувати суверенітет України та створювати додаткові виклики, зокрема щодо сценаріїв закінчення війни на невігідних для України умовах;

- *інформаційна війна*: російська пропаганда спрямована на дестабілізацію ситуації в Україні, маніпуляцію громадською думкою, також зовнішня пропаганда підриває міжнародний авторитет України, створює негативний імідж України, розколює західний світ і підсилює розбіжності між країнами НАТО та ЄС, що в свою чергу послаблює підтримку України. Також російська пропаганда і через українські, і через закордонні медіа активно використовується для деморалізації українського суспільства та протидії його згуртованості.

Внутрішні виклики:

- *збереження високого рівня єдності суспільства*: рівень консолідації та згуртованості суспільства на початку повномасштабного вторгнення поступово знижується у зв'язку військовими діями, що тривають вже понад 2,5 роки. Складний економічний стан, корупційні скандали, непрозорі процеси

мобілізації, зростання напруги між військовими і цивільним населенням, складна ситуація на полі бою, щоденні обстріли, непомірні втрати серед військових та мирних мешканців, невизначеність майбутнього України та інші обставини впливають на сформовану раніше тенденцію згуртованості суспільства та об'єднаності політичної нації;

- *демографічні втрати*: величезна хвиля масової міграції у перші місяці повномасштабного вторгнення, людські, територіальні та матеріальні втрати, спричинені війною, виїзд молоді на навчання, зокрема хлопців-підлітків, зменшення народжуваності та інші чинники спричинили колосальні демографічні зміни. У довгостроковій перспективі це призведе до збільшення середнього віку населення, змінам гендерного балансу, дефіциту робочої сили, відтоку людського капіталу, необхідності інтеграції внутрішньопереміщених осіб у нові громади, негативному впливу на економічний розвиток країни та соціальну згуртованість;

- *незмінність влади*: зосередженість влади в руках однієї політичної сили, скорочення чисельності депутатів Верховної ради, яке ставить під сумнів її ефективність, неможливість проведення виборів Президента та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, відсутність реформ державного апарату, контроль телевізійного медіапростору провладними телеканалами може призводити до загострення внутрішніх суперечностей та зниженню ефективності державного управління. З 2023 року спостерігається зниження довіри населення до інститутів центральної влади (КМІС, 31.10.2023). Хоча наразі в Україні немає політичної сили, яка б могла запропонувати більш ефективну стратегію протистояння російській агресії, незмінність влади може обмежувати демократичні процеси, викликати корупційні зловживання, загострювати внутрішньосупільні суперечності;

- *соціально-економічні нерівності*: війна завдає руйнівного удару по економіці України, що призводить до посилення соціальної нерівності. Значна різниця в доходах населення, зростання безробіття, внутрішня міграція з прифронтових регіонів у відносно безпечні, різний досвід переживання війни

підсилюють напругу між різними соціальними групами та впливають на єдність у суспільстві.

- *соціальний тиск на вибір ідентичності*: в умовах війни загострилось негативне ставлення до росіян як носіїв імперської загарбницької ідентичності, яке частково розповсюджується і на російськомовних громадян України, переважно південно-східних регіонів, як носіїв проросійської, пострадянської ідентичності. У суспільному, медійному дискурсі активізувались наративи щодо необхідності позбутися всього, що пов'язувало українців з російсько-радянським минулим, зокрема мовою і культурою. Отже, частина населення відчуває певну упередженість по відношенню до своєї соціальної ідентичності, кризу власної громадянсько-національної ідентичності та прагнення приховати її під тиском суспільства, транслювати соціально привабливі параметри ідентифікації з українською нацією. Це може спотворювати результати соціологічних досліджень, ускладнювати діалог та взаємодію серед різних груп населення, особливо мешканців східних прифронтових регіонів, вимушених ховатися від війни та мігрувати у більш безпечні регіони на заході країни. Коли соціальний тиск послабиться, люди можуть повернутися до попередніх, більш комфортних параметрів соціальної ідентичності (Богданович, 2024).

Наразі, українське суспільство попри трагедію жорстокої повномасштабної війни, переживає період інтенсивних змін. В умовах війни і посягання на національну безпеку значних трансформацій зазнала колективна ідентичність громадян України як абстрактне відчуття єдності, що призвело до зростання громадянської національної свідомості у боротьбі за незалежність та демократичні цінності, активізації євроінтеграційних процесів, масової цивілізаційної зорієнтованості та деколонізації свідомості у переважній більшості населення України. Період після 24 лютого 2022 року можна охарактеризувати як стан нової суспільно-політичної реальності України, який є визначальним для формування нової політичної нації українців. На відміну від попередніх десятиліть люди ідентифікують себе українцями незалежно від

етнічного походження, регіональних відмінностей, мовних уподобань, ставлення до історичного минулого – всіх тих розбіжностей, що раніше політизувались та викликали конфліктний потенціал в українському суспільстві. Соціологічними дослідженнями фіксується послаблення інших видів національно-громадянської ідентичності – регіональної, місцевої, масове відмежування та відторгнення від проросійської та пострадянської ідентичності. Актуальні трансформації української ідентичності супроводжуються суттєвими змінами у соціокультурній сфері – освітній, культурній, мовній, у переоцінці колоніального минулого України та її історичної пам'яті.

Таким чином, формування єдиної політичної нації є довгим і складним процесом, який вимагає від усіх українців єдності, співпраці та готовності до змін. На сучасному етапі конструювання політичної нації в умовах повномасштабної війни українське суспільство стикається з низкою зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз, що стоять перед українським суспільством – тривалість військових дій та відсутність переваг на полі бою, залежність від зовнішньої військово-економічної допомоги, суттєві економічні та демографічні втрати України, загострення суперечностей та поступове зниження рівня згуртованості суспільства. Виникає потреба в нових політичних елітах, які будуть відповідати актуальним викликам та очікуванням суспільства. Для досягнення згуртованості суспільства та об'єднаності політичної нації на державному рівні мають бути пріоритетними процеси, спрямовані на боротьбу з корупцією, забезпечення соціальної справедливості, здійснення реформ у сфері національної безпеки, оборони, судової системи та інших важливих сфер, спрямованих на модернізацію країни та її інтеграцію в європейські структури. Прагнення до європейської інтеграції сприяє поширенню демократичних цінностей та зміцненню громадянського суспільства.

Обрання української ідентичності в умовах російсько-української війни – це не просто самоідентифікація з українською нацією, це вибір відповідного

цивілізаційного світогляду, конструювання українського світу, ідеологічними засадами якого є національна та громадянська ідентичність, пошана до української мови, культури, культурної спадщини. На противагу авторитарній та імперській ідеології рашизму український світ ґрунтується на принципах свободи і демократії, прагне до відтворення історичної справедливості, коли Україна повернеться в європейську родину як повноправний член ЄС.

РОЗДІЛ II

КУЛЬТУРНІ СЕНСИ ТА ВИЯВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

2.1. Консолідуюча роль державних символів і державних свят України в умовах російсько-української війни

Триває важке протистояння збройній агресії з боку рф, адже не один рік Україна виборює свою незалежність на полі бою. Українська нація згуртовується й консолідується у спільній боротьбі з ворогом як за територіальну цілісність нашої держави, так і за українську ідентичність, долаючи виклики і загрози сучасного часу. Вивчення зазначеної теми полягає в необхідності дослідження консолідаційних процесів у середовищі української нації в постколоніальну добу, особливо в період гібридної війни. Соціологи, політологи, історики, філософи, культурологи, військові аналітики, досліджуючи проблеми воєнного протистояння української нації російським окупантам, приділяють увагу об'єднуючим чинникам єдності українства у подоланні спекуляцій і нав'язування ідеології «русского мира» в гуманітарній сфері, насамперед в культурно-інформаційному просторі. Дослідники активно вивчають фактори згуртованості української нації в період загострення збройного конфлікту з країною-агресоркою після повномасштабного вторгнення рф в Україну 24 лютого 2022 року.

Тому, дослідження основних факторів згуртованості та єднання українства є актуальним не тільки в теоретичному значенні, але має і практичну цінність в умовах сучасних викликів та загроз, особливо у період російсько-української війни. «У цей нелегкий для українців час як ніколи важливим є донесення до світової спільноти правдивої інформації про політику імперської та радянської Росії і особливо – сучасної путінської рф щодо України», – наголошується колективом авторів у науковому дослідженні «Консолідація українства в постколоніальну добу» (Консолідація українства в постколоніальну добу, 2019, с. 14). Відтак, визріла потреба досліджувати й висвітлювати

процеси консолідації української нації, які зумовлюють до зміцнення і захисту нашої держави, **утвердження національних пріоритетів та української ідентичності в контексті євроінтеграції.**

Велику роль відіграє організація і проведення державних свят України з використанням державних символів у системі культурного буття українців у час великої війни, що, відповідно, підвищує рівень патріотизму та консолідує українське суспільство.

Оцінюючи ставлення українських громадян до культурних надбань в сучасних реаліях з урахуванням історичних фактів та дотримання народних традицій, набуло необхідності висвітлення сутності й значення державних символів та свят, які є сенсами національної ідентичності.

Варто зазначити, що після здобуття Україною незалежності в 1991 р., поступово почалися зрушення в розбудові національної культурної реальності та наповнення інформаційного простору україномовною культурною продукцією. Незважаючи на кризові явища й великий вплив радянської ідеології в постколоніальний період, національна культура стає одним із визначальних чинників розвитку українського суспільства, розбудови незалежності держави, формування національної ідентичності та консолідації українства. Вагомим також є і узагальнення наукових пошуків багатьох дослідників у сфері соціогуманітаристики з питань дослідження специфіки процесів консолідації українців, а «нові наукові підходи, теоретичні обґрунтування та практичне втілення культурних проєктів допоможуть розкрити значення проведення державних свят з використанням державної символіки, що стимулює до єдності громадянського суспільства» (Сорочук, 2017).

Особливою ознакою націєтворення, формування національної ідеї як об'єднуючого, консолідуючого чинника в процесах державотворення та формування громадянського суспільства є система символів державності та державних свят. Хочу наголосити, що активне налагодження взаємозв'язків між органами державної влади та громадянським суспільством в новому

історичному періоді розвитку України постало після здобуття незалежності нашої держави в 90-х роках ХХ ст. Специфіка таких взаємозв'язків своєрідно виявляється у впровадженні на державному рівні й відзначення державних свят України та використання державної символіки на рівні Громадянин– Родина – Держава.

У контексті українського національного відродження активізується **державницький підхід** й утвердження державних свят і символів, де першочергово звертається увага на закладені основи демократичної розбудови України, адже державотворення нашої незалежної України ґрунтується на **цінностях свободи, незалежності й патріотизмі**. З 1991 р. розпочався новий період будівництва незалежної України, з своїм президентом, парламентом, конституцією, державною символікою й державною українською мовою. Це стало нормою життя для мільйонів українців, особливо для молодого покоління.

Зазначимо, що після здобуття незалежності в 1991 році, в українському суспільстві зникло бажання «повернутися в обійми Росії». Про це розлого описує Р. Шпорлюк у науковому дослідженні «Формування модерної нації: Україна. Росія. Польща» зазначаючи: «Будь-яка спроба Росії повернути Київ чи Україну загалом під контроль Москви викличе різкий спротив» (Шпорлюк, 2013, с. 532). Підтвердженням цієї думки стали акції протесту українських громадян під час Революції гідності й боротьба української нації в Російсько-українській війні, починаючи з 2014 року.

24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабне воєнне вторгнення на українські території. Не один рік точиться важка боротьба проти російської збройної агресії, але українці показують свою незламність і стійкість, відстоюючи незалежність та демократичні цінності. Люди об'єдналися у прагненні перемогти ворога і це спонукало українське суспільство до згуртованості та солідарності.

Нині важливе значення для української нації є виборювання своєї незалежності, збереження української ідентичності, забезпечення національної

безпеки та інтеграція України в європейський простір. І. Грабовська, досліджуючи національні міфи в контексті сучасних українських реалій наголошує, що перед сучасною Україною стоїть нове складне завдання – вписування в сучасну Європу як принципово нова культурна якість (культуру тут розуміємо як спосіб буття людини у світі) (Грабовська, 2007, с. 22).

Тому, **українське демократичне суспільство обрало європейський шлях розвитку, зберігаючи свою культуру та національну самобутність**, й разом з тим, поважаючи культуру інших народів. «В етнополітичній сфері державна політика має виходити із положення про необхідність сприяння збереженню та розвитку етнічних культур і титульного державотворчого етносу-українців та інших етносів, які мешкають на території України» (Степико, 2020, с. 211).

Порушуючи зазначену проблему, важливим є виділення і переосмислення культурного й історичного значення державних свят і символів, їхньої ролі у демократичному розвитку нації та консолідації українців. Слушним є те, що державні свята та символи, крім позитивного впливу на розширення соціокультурного простору сучасності, мають ще і важливе практичне завдання. В. Дрешпак, досліджуючи символи державної влади як елементи семіотичної підсистеми державного управління, зазначає, що символи державної влади як елементи семіотичної підсистеми державного управління володіють потенціалом до трансляції смислів, що відтворюють основні характеристики державної влади. Факторами, що визначають конкретний набір символів державної влади та їх сутнісні характеристики у межах одного соціокультурного простору й однієї історичної епохи є притаманні їм національно-культурні та релігійні особливості (Дрешпак).

Таким чином, символи державної влади мають властивість накопичувати значення і смисли, які характерні для певного періоду державності, транслуючи новим поколінням додаткову інформацію.

Констатуючим фактором єдності громадянського суспільства є активна позиція українських громадян у своїх прагненнях, підтримки державної

політики нашої держави та свободи вибору. Солідарність українців підтверджується під час проведення державних свят (Дня Незалежності України, Дня Конституції України, Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, Дня захисника і захисниці України) на державному рівні, коли активно використовуються відповідні атрибути та державна символіка (прапор, гімн, герб), що є показником підвищення рівня патріотизму, а українське суспільство в такий спосіб засвідчує свою згуртованість та єдність.

Варто зазначити, що святкування найвеличніших свят річного календаря Різдва (Різдво Христове), Великодня (Світле Христове Воскресіння) та День святої Трійці (П'ятидесятниця або Зелена неділя), які нині є державними святами в Україні, характеризується національним колоритом і народними традиціями, де широко використовується державна та народна символіка. Українські громадяни, відзначаючи зазначені свята на державному рівні, а також органічно поєднуючи традиції в родинному колі, показують культурне розмаїття, багатство народних традицій та духовні цінності української нації.

Про культурний потенціал державних свят України та державних символів, як чинників консолідації нації, у своїх дослідженнях описує Г. Фесенко, наголошуючи на тому, що кожна нація творить власну систему національних свят, що відображає особливості її самоідентифікації і багатство національної культури. Щорічні урочисті свята належать до культурних практик, які оперують унікальними фактами про минуле народу і демонструють, що спільнота є нацією. День незалежності України визначила «початок» руху від соціалістичного існування у поліетнічних державах (колишні СРСР, Югославія) до демократичного самостійного розвитку (Фесенко, 2016, с. 93–98). Дослідниця вдало проводить паралелі і порівнює історико-культурні особливості творення державних свят України і Словенії, упродовж 1990–2016 рр.

У статті 20 Конституції України зазначено, що Державними символами України є Державний прапор України, Державний герб України і Державний Гімн України. Опис державних символів України та порядок їх використання

встановлюються Законом, що приймається більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Державний герб України. Історія творення гербів на теренах нашої держави сягає прадавніх часів. У дохристиянський період, за міфологією, символом незалежності і міцності князівської влади був Перун, який описувався зі щитом і списом у вигляді блискавки. Вже в княжий період державним гербом Київської Русі було зображення у вигляді золотого тризуба на блакитному фоні. Зображення тризуба археологи зустрічали на печатках, якими скріплювали важливі договори, на знаменах, на зброї, і на монетах за часів князя Володимира. Відомий історик В. Сергійчук, досліджуючи національну символіку України, наголошує: «Та не тільки на монетах використовується цей знак. Тризуб можна зустріти на цеглі підмурків Десятинної церкви у Києві, на плитах Успенської церкви у Володимирі-Волинському, збудованої в другій половині XI століття. Існує понад сорок версій, що пояснюють походження тризуба» (Сергійчук, 1992, с.7–8).

Історики, культурологи, філософи та інші дослідники в цьому напрямку послуговуються різними припущеннями тлумачення зображення Тризуба. Існує декілька думок. Наприклад: знак у вигляді Тризуба символізує Волю, поєднання трьох стихій, зображення голуба, сокола, якоря, сокири, трисвічника, тощо. Науковці зазначають, що зустрічаються такі знаки і в Індії, Греції, Скандинавії, зафіксовані на наскельних малюнках, гончарних виробах, монетах, прикрасах. «Вже на початку XX століття, після проголошення Української Народної Республіки у 1918 році, державним гербом стає тризуб, золотистого кольору на голубому фоні» (Сергійчук, 1992, с. 8).

Історію вивчення українського тризуба у XIX – на початку XXI століття детально описали О. Белов, Г. Шаповалов у монографії «Український тризуб: історія дослідження та історичний реконструкт». Дослідники довели, що сучасний Державний герб України походить від двох прадавніх язических та християнських символів – хреста та якоря, які уособлюють віру та надію на спасіння (Белов, Шаповалов, 2008).

19 лютого 1991 р. Верховною Радою України прийнято Постанову про Державний герб України – Тризуб, затверджуючи його головним елементом великого герба України.

Державний прапор України. Виникнення прапорів сягає давніх часів. З історичних джерел відомо, що правлячий князь мав свій прапор (невелике полотнище) із зображенням на ньому власних символів. Тому, прапор з відповідною символікою завжди знаходився поруч з власником під час військових походів. Зазвичай призначалися люди (прапорonosці), які були відповідальними за збереження прапора. Перші відомості про синьо-жовтий прапор датуються 1410 роком, коли відбулася битва львівських ополченців з німецькими рицарями, де на блакитному фоні прапора був зображений жовтий лев (Сергійчук, 1990). Часто історики згадують про те, що козацьким прапором було і червоне полотнище з білим хрестом. У фольклорних текстах передано інформацію про те, як під час поховального обряду козаків покривали червоною китайкою (тканиною). Про жовто-блакитний стяг як державний військовий прапор В. Сергійчук пише: «Уперше він був піднятий (замість червоно-чорного) 29 квітня 1918 р. на кораблі «Георгий Победоносец» у Севастополі. Указом гетьмана Павла Скоропадського від 18 липня 1918 р. було затверджено закон про Український державний військовий прапор, який мали підняти на всіх кораблях у портах України. Підкреслимо, що перший прапор Української Народної Республіки – жовто-блакитний» (Сергійчук, 1992, с. 83).

Після здобуття Україною своєї незалежності синьо-жовтий прапор знову відновився і 28 січня 1992 р. Верховна Рада України прийняла Постанову про Державний прапор України, ним став синьо-жовтий стяг.

Цікавою подією в історії існування українського прапора стало те, що 23 серпня 2018 р. активісти урочисто розгорнули найбільший за розмірами синьо-жовтий прапор у Харкові на площі Свободи. Також цей прапор згодом був розгорнутий ще у багатьох містах України, обласних центрах і навіть у містах Польщі.

23 серпня 2004 року Указом Президента України у нашій незалежній державі започатковано *День Державного прапора України*. Цей день є державним святом й характеризується відзначенням на державному рівні державної символіки незалежної України, вшануванням багатовікової історії та культурної традиції українського державотворення. На честь свята відбуваються урочисті церемонії щодо підняття прапора України на державних, освітніх та адміністративних будівлях в Києві, обласних центрах та територіальних громадах населених пунктів України. Сьогодні український прапор не просто атрибут державності, це символ нескореності для усього світу. Найбільшу ціну українського прапора знають наші воїни-захисники. Як святиню тримають біля серця, як оберіг несуть з собою у бій з ворогом. Відвойовуючи українські землі, наші славетні воїни традиційно встановлюють там український прапор, що символізує перемогу. Отже, синьо- жовтий прапор є не тільки символом української державності, це – символ незламності, прагнення до волі й стійкості української нації.

Державний гімн України. Досліджуючи створення Гімну України – славетної пісні, яка єднає покоління й згуртовує українців, вагомим є виділення символічного навантаження і переосмислення самого змісту пісні. Зазвичай в піснях-гімнах оспівується політичні мотиви й прагнення до свободи, завдяки яким розкривається потенціал для демократичного розвитку нації та консолідації громадян (Сорочук, 2018, с. 100–101). Відомо, пісні-гімни були розповсюджені й широко використовувалися в козацькому середовищі. Героїчний епос, пісні про героїчну звитягу, які виконували народні співці, були поширені серед простих людей. Кількість таких музичних творів дуже велика. Серед них: «Нумо, хлопці, до зброї», «Пісня про Байду», «Ой на горі вогонь горить», «Засвіт встали козаченьки», «Мир вам, браття», «Ой у лузі червона калина», «Боже, великий, єдиний, нам Україну храни» (церковний гімн на слова О. Кониського та музику М. Лисенка) та ін. Якщо ми говоримо про історію написання і створення Державного гімну України, то варто наголосити, що в основу тексту було покладено вірш «Ще не вмерла Україна» Павла

Чубинського – українського вченого, етнографа та фольклориста. П. Чубинський багато писав про побут українців, цікавився історією та культурою тодішньої України. «Вивчаючи побут, світосприйняття, словесну та духовну культуру, він намагався зібрати якомога більше інформації про життя українців» (Сорочук, 2009, с. 4–5). Отож віру й сподівання на вільне життя українців П. Чубинський влучно передав у своєму віші. Текст був написаний в Києві у 1862 р. Трохи пізніше музику до поезії П. Чубинського написав Михайло Вербицький, український композитор, священник та громадський діяч. Вперше пісня-славень прозвучала під час постановки вистави «Запорожці» в 1864 р. (м. Львів) з переробленою назвою «Ще не вмерло Запорожжя».

За новітніми дослідженнями історії України наголошується, що у вересні 1862 на зібранні громадівців із сербами (у будинку № 122 (нині 106) по вул. Великій Васильківській) 23-річний юнак, переповнений патріотичними почуттями під впливом виконання хором сербської пісні з приспівом: «Серце біє і кривіє за свою свободу», експромтом П. Чубинський написав вірш «Ще не вмерла України і слава, і воля...» (саме так звучала перша фраза)» (Шип, 2013).

А. Зиль, досліджуючи наукову спадщину П. Чубинського, писав, що пісня-гімн відродилася 14 лютого 1989 р. У стінах Київського університету вперше, привселюдно було прочитано текст пісні «Ще не вмерла України, і слава, і воля» слова пісні символічно пролунали і над могилою П. Чубинського в м. Бориспіль, під Києвом (Зиль, 2009).

У 1917 р. славетна пісня «Ще не вмерла Україна» була визнана державним гімном Української Народної Республіки. Слова П. Чубинського *«Ще не вмерла України, і слава, і воля, ще нам браття молодії, усміхнеться доля...»* підтвердили прагнення українців виборювати свою свободу та бажання бути вільними й незалежними.

Варто зазначити, що в 1991 р. відбулася музична редакція гімну. Після здобуття Україною незалежності було затверджено музичну редакцію й текст

гімну (замінено в першому рядку дефініцію Україна на України). Пізніше, 6 березня 2003 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про Державний гімн України». Державним гімном України став музичний твір, в основу якого покладено текст першого куплета і приспіву пісні «Ще не вмерла України і слава, і воля», авторами якої є П. Чубинський і М. Вербицький.

Отже, у 1992 році остаточно Верховною Радою України було схвалено і затверджено державний прапор (стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів), малий державний герб у вигляді тризуба та гімн «Ще не вмерла України, і слава, і воля» державними символами незалежної України.

Дослідження історичного утвердження державних символів нашої держави показують, що особливою ознакою світогляду й ментальності українців було і є прагнення до незалежності, відстоювання, що дуже важливо, своєї гідності та свободи, однак право на незалежність довелося виборювати століттями. Саме в боротьбі українці знаходили для себе духовні й фізичні сили, щоб звільнитися від кайданів імперської країни. Підтвердженням є протистояння української нації та стійкість українського війська збройній агресії РФ, починаючи з 2014 року.

Тому, використання державної символіки України спортсменами під час змагань на міжнародному рівні, митцями на сценах в Україні і за межами нашої держави, у військовому спорядженні ЗСУ засвідчує українську ідентичність. Також державні символи обов'язково застосовують під час проведення військових парадів, представлення дипломатичних служб, особливо під час репрезентування нашої країни на світовій арені.

Отже, варто наголосити на тому, що **герб, прапор і гімн України є символами державності, символами стійкості української нації.** Використання державної символіки допомагає піднімати патріотичний дух нашим воїнам і надихає українських громадян у відстоюванні незалежності та національної ідентичності.

Відомо, що кожна нація має не тільки **систему державних символів**, а й цілу низку **державних свят**. В Україні державні свята наповнені відповідними культурними компонентами і мають великий потенціал у процесах консолідації української нації, єднання суспільства навколо певної мети чи події.

15 липня – День Української Державності. Починаючи з 2022 року українські громадяни відзначають державне свято – День Української Державності. Свято започатковано відповідно до Указу Президента України від 24 серпня 2021 року. День Української Державності було приурочено до Дня хрещення Русі. У цей день українці згадують етапи державотворення та видатних постатей, без яких Україна не розвивалася б як держава. Цікавим є те, що свято вже має відповідний символ – знак у вигляді з'єднаних чотирьох тризубів, які символізують *боротьбу, незалежність, історію та ідентичність*. Тризуб був символом державності та влади князя Володимира Великого, за часів правління якого відбулося хрещення Київської Русі. День Української Державності покликане нагадувати, що українське державотворення має понад тисячолітню історію, культурну традицію. Починаючи ще з часі Київської Русі, князь Володимир Великий заклав фундамент держави з європейським вектором культурного розвитку. День Української Державності є важливою віхою в новітній історії нашої держави, адже символізує багатовікову боротьбу українського народу за незалежність, свободу та національне самовизначення. Відзначення Дня Української Державності є підтвердженням демократичним цінностям та національній єдності (Комітет Верховної Ради України, 15.07.2024). Ознаки державності – це не лише зовнішні атрибути, такі як гімн, герб, прапор, це насамперед наша **національна ідентичність, культура, мова та прагнення до свободи**.

У цей день ми згадуємо історичні події та визначні постаті, які зробили значний внесок у становлення та розвиток нашої держави, вшановуємо всіх, хто творив нашу державність протягом століть, вшановуємо пам'ять героїв, які віддали своє життя за нашу незалежність, а також дякуємо тим, хто зараз захищає Україну на полі бою у час війни. Сьогодні, в умовах надважких

випробувань, адже триває велика війна, українська нація, українські воїни продовжують відстоювати свою державність та територіальну цілісність України. Ця боротьба є нелегкою, адже українці захищають не лише землю, але й право бути вільними та незалежними.

24 серпня – День Незалежності України. Це найвизначніше свято нашої держави. 24 серпня 1991 р., Верховна Рада Української РСР проголосила Україну незалежною, демократичною державою. Понад 33 роки ми живемо у незалежній державі як вільна нація, керуючись демократичними цінностями розвитку. З кожним роком День Незалежності набуває все більшої урочистості, супроводжується новими національними традиціями. Одна з них – урочисте звернення Президента до української нації. Варто нагадати, що традиційним стало звернення (вітання) очільника нашої держави з нагоди святкування усіх державних свят та визначних подій в Україні.

Характерним є те, що 24 серпня, щорічно, відбувається покладання квітів до скульптурних груп, обелісків слави й пам'ятників, присвяченим знаменним подіям в історії країни та видатним державним діячам. Організуються різні культурні заходи, зустрічі з видатними діячами, спортивні перегони, проходять масові народні святкування тощо. На головній вулиці столиці України – Хрещатику – відбувалися урочистості та проходив військовий парад. Традиційно в цей день вулиці, навчальні й адміністративні будівлі прикрашаються державними прапорами, а всі заходи розпочинаються офіційно з Гімну України.

28 червня – День конституції України. В 1996 році Українським парламентом було підписано й прийнято державний документ, що ознаменував початок становлення і розвиток нової демократичної й незалежної країни. Після історичних подій 1991 р., коли було проголошено Акт незалежності України, для мільйонів громадян нашої держави День конституції України та День Незалежності України – найвизначніші дні періоду незалежності.

Згадаємо і про *8 березня – Міжнародний жіночий день та 1 травня – День міжнародної солідарності трудящих*. Зазначені дні раніше були офіційно

вихідними, але українці вже кілька років відмовилися відзначати, так би мовити, свята, адже вони зберігають радянську спадщину святкування «червоних» днів СРСР. Варто зауважити, що Український інститут національної пам'яті, на початку 2017 року, запропонував упорядкувати календар державних свят і пам'ятних днів і подав для громадського обговорення розроблений ним проект Закону України *«Про державні й інші свята, пам'ятні дати і скорботні дні»*. Вже кілька років поспіль замість «червоного» дня 8 березня (Міжнародний жіночий день), в Україні 9 та 10 березня відзначають «шевченківські дні». У ці дні українці вшановують пам'ять Тараса Григоровича Шевченка й згадують про Великого Кобзаря як мислителя, поета, художника, громадського діяча та знакової постаті національної пам'яті України (Сорочук, 2017, с. 88–93).

День пам'яті та примирення. Починаючи з 2015 р. 8 травня в Україні, як і в багатьох країнах Європи, відзначають День пам'яті та примирення. Символом пам'яті полеглих у Другій світовій війні є квітка червоного маку, яку люди чіпляють на груди. У цей день відбуваються різні заходи та покладання квітів до могил загиблих воїнів. 9 травня – День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. Цей день є одним з найбільш шанованих у країнах колишнього Радянського Союзу (вшановують пам'ять загиблих). В незалежній Україні відзначення Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні набирає нових особливостей: увічнення пам'яті відбувається завдяки організації та проведення військово-патріотичних та інших тематичних заходів у культурно-освітніх закладах, покладання квітів на місця поховання загиблих під час війни тощо. Всі заходи відбуваються на державному рівні з метою вшанування пам'яті про загиблих героїв й утвердження ідеалів миру та консолідації українського суспільства.

День захисників і захисниць України (започаткований 14 жовтня 2015 року й до 2021 року називали «День захисника України»). У зв'язку з реформою церковного календаря і відповідно до указів Президента України

День захисників і захисниць України, День українського козацтва – є державним святом і святкується 1 жовтня.

Відомо, що в радянський час популярним святом був День Червоної Армії. Після Другої Світової війни, в 1946-му році свято отримало нову назву «День Радянської Армії й Військово-Морського Флоту» й мало політичне забарвлення. В Україні День захисників Вітчизни був закріплений на основі Указу Президента незалежної України у 1999 році та зазначений у переліку пам'ятних дат і професійних свят. Однак збройна агресія РФ проти України, починаючи з 2014-го року, змусила українців відмовитися від святкування «советских праздников».

Відповідно до Указу Президента України № 806/2014 від 14-го жовтня 2014-го року в Україні, з метою вшанування пам'яті й героїзму захисників незалежності й територіальної цілісності України, військових традицій нагородження героїв за їхню мужність, сприяння подальшому зміцненню патріотичного духу в суспільстві та на підтримку ініціативи громадськості, встановлено нове свято – *«День захисників і захисниць України»*, яке нині відзначається щорічно 1-го жовтня. Одночасно державне свято *«День захисників і захисниць України»* святкується з великим православним святом запорізьких козаків – *«Козацька Покрова»* («Покров Пресвятої Богородиці»). Тому, це свято увібрало вікові традиції пошанування українського війська й демонструє особливості героїзму та патріотизм захисників рідної землі, що є гарним прикладом для молодого покоління українців. Традиції святкування і святкові заходи в День захисників і захисниць України широко підтримуються як у військових колах, так і громадянами нашої держави (Сорочук, 2017, с. 88–92).

Цікавим є той факт, що у 2023 році, 1 жовтня українці відзначали кілька свят одночасно – *День захисників і захисниць України, День українського козацтва, Свято Покрови пресвятої Богородиці (Козацької покрови)*, а в 2024 році додали – *День ветерана* (на основі Указу Президента України). *День ветерана* – це свято є символом вдячності і поваги до тих, хто відстояв

незалежність та свободу України й зробив неоціненний внесок у розбудову нашої держави.

До вже зазначеного вище ряду державних свят ще належать і найбільші релігійні свята, які відзначає увесь християнський світ: **Різдво Христове** (25 грудня), **Воскресіння Христове або Великдень** (святкується за релігійним календарем), День **Святої Трійці** (святкується за релігійним календарем). Державні свята є святковими днями й офіційно оголошуються вихідними днями (у період дії воєнного стану такі норми не застосовуються).

Особливістю святкування релігійних свят на державному рівні в Україні є відзначення святкових днів і дотримання звичаїв та традицій під час проведення відповідних свят. Культурне розмаїття, яке характеризується наповненістю народними традиціями (відповідно до регіону) засвідчує багатство і неповторність української культури, а повернення до духовних цінностей, відродження традицій писанкарства, випікання паски (великодній ритуальний хліб) під час святкування *Великодня*; колядування, віншування під час *Різдва*, приготування традиційних українських страв, в поєднанні з родинною обрядовістю, набирає усе більше національних ознак й виконує функції згуртування українців й спонукає до єдності.

Зауважимо, що доки триває воєнний стан в Україні, святкові заходи – скасовано!

Таким чином, українська нація, здобувши незалежність сповідує свободу слова, свободу вибору та демократичні цінності розвитку Державні свята та символи України презентують суверенітет нашої держави, посилюють важливість політичної єдності суспільства, а відзначення державних свят, які засвідчують тяглість державотворення, сприяє консолідації українських громадян. Тому дуже важливим є впровадження культурних практик під час організації та проведення державних свят, використовуючи державну символіку.

Отже, державні свята та символи України, в основі яких закладені національні цінності, демонструють незалежність нашої держави і є вагомим

чинником єдності української нації. Використання державної символіки в культурному бутті мільйонів українських громадян, є показником українськості та маркером національної ідентичності, а також фактором єдності українців як в Україні, так і у багатьох країнах світу. Державні свята й символи України містять велику кількість культурних компонентів і мають великий потенціал в розвитку гуманітарної сфери та патріотичному вихованні молодого покоління. Після повномасштабного збройного вторгнення російських окупантів на територію нашої суверенної держави 24 лютого 2022 року, відзначення державних свят України та використання української символіки у повсякденному житті набули особливого, консолідуючого значення й відіграють велику роль у процесах згуртування українського суспільства.

2.2. Українська культура і мова – маркери національної ідентичності українських громадян та рушійна сила у боротьбі з російськими загарбниками

Національна тотожність (однаковість) є однією із складових колективної ідентичності, яка формується впродовж життя людини. Вона може формуватися та змінюватися під впливом різних чинників: соціокультурних, економічних, політичних тощо. Досліджуючи ідентичність українства, особливості її формування і вияви через мистецтво, матеріальні й духовні блага в багатьох сферах буття, зумовлює вивчення соціокультурного життя, етнокультурних надбань українців як в давнину, так і в сучасний період. Варто згадати феноменальність виготовлення українського національного строю, унікальність української вишивки та писанкарства, а ще – неповторність і мелодійність української пісні, самотутність і символізм народних традицій та обрядів. Все це формує культурну основу українського буття.

Багато українських дослідників присвятили свої наукові розвідки висвітленню активної ролі **культурної складової** у процесах загальноцивілізаційного поступу української держави, зокрема особливостям національної ідентичності українців. Інформацію про сучасну авангардну

Україну, яка має величезні культурні багатства через філософсько-культурологічне бачення описав М. Попович у наукових працях «Нарис історії культури України» (Попович, 1998), «Культура. Ілюстрована енциклопедія України» (Попович, 2009); І. Дзюба у працях «Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність? З криниці літ: тритомник» (2001р.), «Національна культура як чинник майбуття України» (Дзюба, 2002).

На сучасному етапі розвитку гуманітаристики, чимало українських вчених працює в руслі дослідження проблеми української культурної спадщини як ознаки національної ідентичності. Назвемо фундаментальні праці Г. Філіпчука «Національна ідентичність: культурно-освітній вимір» (Філіпчук, 2016), М. Степики, Т. Черненка «Українська ідентичність як визначальна засада протидії російській агресії» (Степико, Черненко, 2017), Л. Масенко «Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні» (Масенко, 2020), В. Крисаченка «Українознавство: гуманітарні виміри» (Крисаченко, 2024).

Окремі аспекти заявленої теми досліджували М. Жулинський «Нація. Культура. Література: національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури» (Жулинський, 2010), В. Купрійчук (Купрійчук, 2013), Ю. Фігурний (Фігурний, 2006), Л. Сорочук (Сорочук, 2021). Зауважимо, що сучасні наукові розвідки в царині української культури та української словесності беруть за основу фундаментальні дослідження М. Максимовича, М. Костомарова, О. Потебні, М. Драгоманова, П. Чубинського, М. Сумцова, І. Франка, Б. Грінченка, Д. Яворницького, В. Гнатюка, М. Грушевського, Філарета Колесси, І. Огієнка, О. Дея. та ін.

Зазначені дослідники у своїх роботах показують цілісну картину розвитку різних сфер української культури, її функціонування, розкривають особливості формування національної ідентичності громадян України. У наукових студіях переваги належать українській культурі та мові як ідентифікаторам національної сутності, оскільки Україна володіє величезною і різноманітною культурною спадщиною, в якій відбилася її складна, драматична історія та різні цивілізаційні впливи.

Вагомим є те, що українці не тільки зберегли свою національну своєрідність, а й розвинули та примножили культурну спадщину, захистили й розвивають українську мову. І. Лисоконь, досліджуючи національну ідентичність в умовах глобалізаційних викликів сучасного часу, наголошує на тому, що всі глобалізаційні процеси у світі почалися в ХХ столітті. Хоча українці й запізнилися з відродженням своєї держави, але Українська держава лише почала свій незалежний шлях, формування самоідентичності українців і в подальшому цей шлях насамперед вимагає від нас збереження і зібрання нашої унікальної української культурної спадщини, яка і становить нашу ідентичності та самоусвідомлення як незалежної нації (Лисоконь, 2016, с. 117–221).

Українська культура і українська мова мають великий потенціал у контексті загальнонаціонального культурного процесу й розвитку як окремої людини, так і нашої держави загалом, служать як захист і протидія ворожій пропаганді й також, що дуже важливо, є консолідуючими чинниками духовної та політичної єдності української нації, особливо в сучасних умовах гібридної війни та боротьби нашої держави проти російської збройної агресії. **Отож, найвагомішими показниками національної ідентичності є культура і мова.**

Варто сказати, що в умовах російської збройної агресії проти української державності актуальності набувають ідеологічні погляди щодо історії української культури та мови в контексті українського державотворення. Українська культура й українська мова є унікальним інструментом формування світоглядної й культурної єдності людей, показниками згуртування українського суспільства, виконуючи певне призначення – ідеологічна боротьба на інформаційному фронті. В. Дзьобак, досліджуючи національну ідентичність як складову національної стійкості зазначає: «Обґрунтуванням нашого спротиву є те, що ми зараз проживаємо на цій території і сучасна України увібрала в себе різні культурні, соціальні та інші традиції попередників, які власне роблять сьогодні Україну Україною. І у нас є право і обов'язок захищати такий національний спосіб існування» (Дзьобак, 2023).

Національна культура, особливо етнокультура, для українців завжди відігравала вирішальну роль у збереженні мови, духовності, національної ідентичності й перспективи існування. Нині історія дає Україні шанс самоздійснення, хоч і «надто складна комбінація сприятливих умов потрібна для його справдження», – як говорив І. Дзюба, – «бо глобальна ситуація вносила і вноситиме свої істотні, часом геть несподівані, корективи і в перспективи розвитку національних культур, і в їхні «діалоги», а тому необхідне реальне освоєння всієї повноти культурної спадщини, перетворення її в актуальний чинник самоусвідомлення суспільства» (Дзюба, 2022, с. 49-50).

У сучасних умовах війни, коли Україна захищає свою територіальну цілісність і незалежність, дослідження проблем збереження і примноження культурних надбань українців, захист державної української мови є особливо актуальним, оскільки доведено, що державна мова та етнокультура, як фундамент національної культури, є чинниками збереження національної пам'яті та показниками етнічної й національної самобутності серед інших народів світу.

Зауважимо, що значну роль у наповненості **національної пам'яті** українців відіграють такі категорії: етнічна приналежність, ментальність, національні традиції, звичаї, культурні та світоглядні цінності буття. Народна традиційна культура становить значний соціокультурний сегмент національної пам'яті, що допомагає консолідувати українських громадян. Українська нація модернізується, активно вибудовуючи культурний простір, незважаючи на пропаганду «руського мира», попри економічні негаразди й військову агресію з боку рф (Сорочук, Товмаш, 2024, с. 86–87).

Нині процес творення культури відбувається у складний для України час. Попри фінансову кризу, міграційні процеси українських громадян пов'язаних з війною, активну фазу збройного конфлікту з сусідньою країною-агресоркою – українська нація активізувалася й творить своє культурне поле, наповнюючи його різножанровою тематикою, переважно темою війни, що є символом незламності українського народу й сили українського духу. «Важливим є те, що

на належному рівні має приділятися велика увага відновленню та примноженню традицій народної культури, адже нові її форми, які виникають у сучасному соціо-культурному просторі, перш за все народжуються під впливом традиційних жанрів унаслідок переосмислення цінностей, реакції на виклики сьогодення та задоволення культурних потреб людей» (Сорочук, 2021, с. 169). Прикладом є майданний фольклор, мистецтво воєнного часу, пісенна й літературна творчість періоду війни тощо.

Розвиток української національної культури має великий потенціал в утвердженні України у світовому співтоваристві, оскільки інформаційно-культурний простір посідає вагоме місце у стратегії розвитку держави й допомагає знайти шляхи забезпечення національних інтересів. Важливим є і з'ясування сутності функціонування етнокультурної традиції в сучасному світі як культурного діалогу між людьми у соціумі, що допомагає виявлення причин виникнення конфліктних ситуацій та пошуку шляхів їх вирішення.

Відомо, що однією із складових гуманітарної сфери нашої держави є **етнокультура**, а збереження і примноження етнокультурної традиції нині знаходить своє відображення під час реалізації різноматичних культурних проєктів, проведення мистецьких дійств, виставок, етнофестивалів, кінофестивалів, державних та народних свят, де віддзеркалюються події і проблеми війни. Отож показовим є те, що в такий спосіб реалізуються ідеї і творчість людей, задовольняються культурні потреби українських громадян і разом з тим відбувається мотивація українців до боротьби за свою землю.

Звертаємо увагу на те, що етнокультура, як визначальна складова національної культури, є універсальним засобом вираження ментальності українців і одним із чинників формування національної самосвідомості, духовного, морально-естетичного розвитку людини. Відомо, що традиція – стрижень родової та етнічної пам'яті. Як і багато століть тому, народні традиції та звичаї є одним із головних чинників відродження й збереження нації.

Кожний із нас успадковує велику скарбницю народної культури, є продовжувачем її традицій і звичаїв. Історичні події в становленні нашої

держави, важливі події в особистому житті, які глибоко торкнулися свідомості людини, дають імпульс для розвитку нових фольклорних жанрів, зокрема героїчного епосу, анекдотів, молодіжної субкультури, деяких жанрів дитячого фольклору. Тому, долучення українських громадян до культурної комунікації допомагає запобігти суперечностей між людьми й дає можливість розробляти механізми боротьби з «насаджування» культурно-інформаційного контенту з боку країни-агресора. У цьому руслі будемо говорити про українське музично-пісенне мистецтво. Безперечно згадуємо українські гурти «Тартак», «Воплі Відоплясова», «Мандри», «Гайдамаки», «Очеретяний кіт». Оригінальне нашарування етнічних елементів пропонує гурт «ДахаБраха», «Фолькнери», «Мотанка», «Гуляйгород». З гордістю згадуємо про переможців Євробачення українських співачок Руслану з піснею Wild Dances (2004), Джамалу з піснею «1944» (2016) та групу Kalush Jrcheestra з піснею «Stefania» (2022). Всі вони вибороли перемогу у Міжнародному музичному конкурсі «Євробачення». Цікаво, що митці синтезували у своїй музиці мотиви народної музики, поєднуючи з сучасним стилем виконання музичних композицій. Додає краси й милозвучності українським пісням не тільки музика, а й мова.

Велике значення мають культурні заходи, етнофестивалі, які проводилися українськими митцями, ще до пандемії ковіду і повномасштабного вторгнення російських окупантів на територію України. Варто згадати проведення в Україні щорічних фестивалів «Країна Мрій» за підтримки Олега Скрипки, «АртПоле», «Шешор», «Рожаниця», «Мамаєва лінія», «Fest Мости», закарпатський фестиваль «Лемківська ватра», «Дзвони Лемківщини», «Козацькі звияги», «Завтра – Різдво тощо». Позитивний і емоційний вплив та підтримку справляли такі фестивалі на українське суспільство. Ймовірно саме такі мистецькі дійства, музичні фестивалі, конкурси спонукали багатьох українців комунікувати українською державною мовою, вивчати історію України, цікавитися і споживати український культурний продукт та читати україномовну літературу (Сорочук, Товмаш, 2024, с. 86–87).

Варто наголосити на тому, що **потужним маркером національної ідентичності українців є – українська мова**. Національна ідентичність – багатовимірне поняття, яке охоплює (етно)культурну, політичну, релігійну й мовну ідентичності. Мова і комунікація, як носії культури, мають велике значення у життєдіяльності людини й відіграють важливу роль у пізнанні світу. Ю. Фігурний, досліджуючи мовні та культурні чинники, зазначає: «Мовно-культурний чинники були одними з вагомих у нерозривному етнонаціональному державотворчому процесі» (Фігурний, 2006, с. 100). Російсько-українська війна підняла на поверхню проблеми ідентичності українців, зокрема культурної та мовної визначеності. Це набір цінностей, що формують і розвивають особистість. Отож, мова є не лише чинником формування особистості, а й базовим фактором державотворення «на позиціях української ідентичності, українського історичного і культурного досвіду чи як альтернатива їм – меншобратство й другорядність усього українського» (Гриценко, 2014).

Відомо, що основною ознакою ментальності людини, мірилом її культури та освіченості – є мова. Доведено, що найважливішою функцією мови є спілкування, тобто процес обміну інформацією (комунікація). Комунікація робить мову універсальним інструментом для обміну інформації, передачі знань іншим людям у просторі і часі. За допомогою мови ми пізнаємо навколишній світ, здобуваємо знання, формуємо світогляд, вчимося планувати свою діяльність, робимо відповідні висновки, на основі яких набуваємо життєвих навичок та досвіду. Людина завдяки мові комунікує, спілкується з іншими людьми, пізнає дійсність, вивчає й ознайомлюється з досягненнями науки, культурними цінностями та черпає інформацію з нагромадженого життєвого досвіду попередніх поколінь. Отже, мова – є засобом пізнання.

Філософське осмислення феномену мови ґрунтується на визначенні мовлення як універсальної форми буття і свідомості людини. Через те одним із ключових питань у зазначеному аспекті є збереження, функціонування мови, що має вагому роль у виборюванні й подальшому розвитку нації в світовому

співтоваристві. Мова є дієвим інструментом формування людської особистості, вона належить до унікальних явищ життя людини й суспільства. Мова також виконує різноманітні суспільні функції: комунікативну, естетичну, культуроносну. Комунікативна функція полягає в тому, що мова є засобом спілкування, інформаційного зв'язку між людьми, як у родинному колі, так і в суспільстві. Тому, спілкування, комунікація – найважливіші функції мови. Філософи, мовознавці, лінгвісти, культурологи, досліджуючи роль мови (мовлення) у житті людини, стверджують, що мова є найпотужнішою енергією єднання (спілкування) між людьми, мірилом культури, як окремої людини, так і цілого народу, нації.

Багато вчених, досліджуючи мову, акцентують увагу на тому, що мова є маркером ідентичності. Як уже було зазначено вище, мова – багатовимірне поняття, яке охоплює багато складових людського буття, цінності, що формують особистість. Мова також є носієм культури як окремої людини, так і народу чи цілої нації. Т. Ястремська дає оптимістичний прогноз майбутнього щодо української мови, наголошуючи: «Неможливо змусити людину говорити певною мовою насильно, примусово, вона має це усвідомити, пережити, уповні збагнути свою національну ідентичність, крок за кроком вибудовуючи у своїй свідомості кордони ідентифікації себе як українця, як громадянина України. Майбутнє України – україномовна Україна (Ястремська, 2023, с. 161).

Людина, опанувавши і спілкуючись рідною мовою, шанує й збагачує традиції свого роду, пізнає культурні надбання, літературу, традиції та звичаї народу, що допомагає їй усвідомити й визначити свою ідентичність. Для кожної людини, її всебічного розвитку, вагоме значення має рідна мова. Згадаймо слова відомого українського письменника, поета Володимира Сосюри: *«Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема»*. Знати й примножувати рідну мову – обов'язок і необхідність кожної людини, а шанобливе ставлення до рідної мови є свідченням національної свідомості громадян та показником культурного рівня розвитку суспільства.

В Україні українська мова набула важливого значення у виробленні стратегії розвитку гуманітарної політики нашої держави після проголошення незалежності України в 1991 році і є одним із чинників консолідації українського суспільства. Статус української мови як **державної** та впровадження її в усі офіційні сфери життя організаційно оформлені в 10 статті Конституції України, де зазначається, що *державною мовою в Україні є українська мова*. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Впровадження Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (ст. 27), який набув чинності 16.07.2022 р. у життєдіяльність суспільства, став дуже важливим чинником для поступального розвитку української мови та набуття статусу – державної (Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII).

В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький пропонують цікаве дослідження «Мова і нація», зосередившись на проблематиці мови і держави (Іванишин, Радевич-Винницький, 1994). У лаконічній формі автори широко висвітлюють мовознавчу проблематику, пов'язану із суттю, роллю та функціонуванням мови в суспільстві, а також розкривають механізм денаціоналізації народу на мовному ґрунті Закон України про забезпечення функціонування української мови як державної. Заслуговує на увагу робота О. Матвійчук, де дослідниця виокремлює проблематику української мови з акцентом на виборювання статусу української мови як державної. Зокрема, вона зазначає, що мовне питання, на жаль, стало передумовою російсько-української війни, оскільки в період повномасштабної війни відбувається не лише переосмислення внутрішніх цінностей, а й національних (Матвійчук, 2022).

Про державотворчу функцію української мови аргументовано та лаконічно подає С. Єрмоленко, у науковому дослідженні «Українська мова як концентр українознавства. Наука самопізнання народу». Авторка пише: «Мова – це історія і сучасність, це кожна людина і народ, це інструмент, який допомагає людині в її практичній щоденній діяльності, тобто виступає знаряддям спілкування, і водночас це засіб проникнення в глибини історичної

пам'яті народу, це збереження духовних надбань нації для майбутнього (Єрмоленко, 2002, с. 24).

Варто зауважити, що багато уваги приділяє впровадженню української мови в соціогуманітарну складову України Інститут української мови НАН України, під керівництвом професора П. Гриценка. У численних працях, доповідях та інтерв'ю вчений обстоює важливість функціонування української мови як державної, незважаючи на темпи і етапи, процес утвердження української мови з позиції україноцентризму є незворотним. Продукує зазначену думку і В. Лизанчук, який вивчає проблеми розвитку, функціонування і утвердження української мови в усіх сферах України. Дослідник зазначає, що розмовляти українською – це політична безпека, зважаючи на сучасний стан війни і боротьбу українців за свою незалежність та територіальну цілісність (Лизанчук, 2022). Варто зауважити, що вирішуючи мовне питання на державному рівні вимальовується термін «національна мова» як «засобу самоідентифікації й вираження ментальності нації, як засобу формування і розвитку думки, здійснення пізнавальної діяльності, реалізації культури народу, чинника консолідації соціуму» (Ніколаєв, 2023, с. 32).

Мова виконує різні суспільні функції – комунікативну, естетичну, культуроносну та інші. Найважливішою функцією мови у життєдіяльності людини є – спілкування. Комунікативна функція допомагає людям передати свої думки і емоції іншим, тобто комунікувати, говорити, ділитися інформацією і репрезентувати себе співрозмовнику. Пригадаймо вислів *«Говори – і я тебе побачу»*. Мова не тільки засіб спілкування, але й пізнання світу й самого себе. Засвоюючи мову, ми пізнаємо навколишнє середовище, здобуваємо знання, формуємо свій світогляд. Важливо зазначити, що мова виконує мисленнєву функцію. Сила мови надзвичайно потужна в буремний час війни, у всякому разі, щоб відрізнити «свого» від «чужого». Прикладом є українські кодові слова, так звані шиболети (таємні паролі) – *паляниця, залізниця, полуниця, рушниця, водиця*, які почали активно використовувати під час російського вторгнення в Україну 2022 коку. Водночас російсько-українська війна

загострила проблеми української ідентичності, зокрема проблеми їхньої політичної, етнічної, конфесійної й мовної приналежності.

Л. Масенко наголошує, що «російський збройний наступ на українські території загострив боротьбу і на мовному фронті, що потребувало фахового соціолінгвістичного аналізу» (Масенко, 2020, с. 4). Тому, сучасні виклики і загрози глобалізованого світу, російсько-українська війна в ХХІ ст. продемонстрували, що Україна боронить не тільки свої території, а й за свою незалежність, людські цінності, культуру, мову, українську ідентичність.

Відомо, що мова є засобом комунікації, формування думки, а оригінальність нашого мислення залежить від знання мови і здатності користуватися нею під час спілкуватися з іншими людьми.

Нині, як і багато століть тому, культура і мова є одними із головних чинників відродження й збереження нації. Кожен із нас успадковує велику скарбницю народної культури, є носієм української мови й продовжувачем пісенної творчості, традицій і звичаїв, сучасних культурних здобутків, а це все разом засвідчує національну ідентичність, культурне розмаїття та самобутність нації (Сорочук, Товмаш, 2024, с. 88).

Отже, культура і мова є маркерами ідентичності та є факторами деконфліктизації українського суспільства, особливо в сучасних умовах війни. Тому важливо й необхідно на державному рівні, на рівні громад, як в культурних інституціях, так і в родинному колі, зберігати та примножувати українську культурну спадщину, яка знаходить нові форми побутування й функціонує в культурно-інформаційному просторі нашої держави.

Українська культура та української мова мають великий потенціал для задоволення естетичних й культурних потреб українських громадян, дають можливість ведення культурного діалогу між людьми. Відомо, що етнокультура українців, яка є складовою національної культури, відіграє вагомую роль в утвердженні України у світовому культурному співтоваристві.

Функціонування у повсякденні українського культурно-мовного контенту створює повноцінне **соціокультурне середовище, що зі свого боку**

допомагає зорієнтувати молоде покоління у виборі життєвих цінностей, позицій і можливостей, підвищує рівень патріотизму та формує національну ідентичність. Слушною є думка М. Степики, Т. Черненко, які говорять, що українська ідентичність є визначальною засадою державотворення, яка здатна засвідчити нашу національну безперервність і відмінність, а отже, незворотно легітимізувати факт існування держави-нації (Степико, Черненко, 2017, с. 179).

Таким чином, українська нація в умовах глобальних викликів і загроз сучасного часу, використовуючи державну мову й широко впроваджуючи надбання української культури у соціокультурне середовище, консолідується та утверджує національну ідентичність.

2.3. Етнокультурна традиція як складова національного культурного простору України й фактор згуртування українського суспільства в сучасному світі

Сучасні виклики глобалізованого світу, зокрема велика війна рф проти України, вибудували проблеми, пов'язані з культурною ідентичністю. Громадяни України частіше почали звертатися до історії свого народу, духовних цінностей, культурної спадщини України, адже це дуже важливо для сучасного українського суспільства, яке переживає процес переосмислення своєї ідентичності, культурного коріння та наповнення свого життя культурними сенсами. Йдеться про етнокультурну традицію українців, збереження культурної спадщини України, використання знань про національну культуру загалом для кращого розуміння перебігу сучасних подій та можливостей застосування отриманої інформації в подальшому розвитку українського суспільства.

У Законі України «Про культуру» зазначається: «Нематеріальна культурна спадщина – звичаї, форми показу та вираження, знання, навички, що передаються від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами та групами під впливом їхнього досвіду, оточення, взаємодії з природою, історії

та формують у них почуття самобутності та наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного розмаїття і творчості людини» (Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI). Тому, **пріоритетами державної політики у сфері культури** й формування якісно нової культурної політики, здатної зберегти єдність українського суспільства в умовах сучасних викликів, є забезпечення державою і людьми функціонування інформаційно-культурного простору та наповнення його якісним українським культурним контентом, що допомагає **формувати національну ідентичність та підвищувати рівень патріотизму.**

Незважаючи на кризові явища, воєнну загрозу й великий вплив радянської ідеології різними комунікативними методами, що спрямовані на поширення в українському суспільстві неправдивих теорій, фактів і чуток, а також фейків, розповсюджених під виглядом новин у спотвореному трактуванні, які впливають на суспільну думку, українська національна культура стає одним із визначальних чинників боротьби за українську ідентичність та є одним із факторів єдності української нації.

Вивчення **етнокультурних традицій** українського народу й української культури загалом є предметом наукових пошуків багатьох науковців. Варто зауважити, що до фундаментальних досліджень етнокультурних надбань українського народу належать праці українських вчених М. Максимовича, М. Костомарова, О. Потебні, М. Драгоманова, П. Чубинського, М. Сумцова, І. Франка, Б. Грінченка, Д. Яворницького, В. Гнатюка, М. Грушевського, Філарета Колесси, І. Огієнка, О. Дея, Л. Дунаєвської та ін. У своїх роботах вони показали цілісну картину розвитку різних сфер народної традиції, її творення й функціонування, а також акцентували увагу на тому, яку роль відіграє народна культура в утвердженні українського буття. Цілком слушним є твердження, що одними з перших збірок українського фольклору є унікальні видання М. Максимовича «Малороссийские песни» (1827 р.), «Украинские народные песни» (1834 р.) і «Сборник украинских песен», ч.1 (1849 р.), де вчений-енциклопедист детально записав і проаналізував зразки давніх українських народних пісень.

Нове бачення проблем щодо збереження культурної спадщини в умовах збройного конфлікту, вивчення масштабів нищення культурних надбань України під час російсько-української війни 2014–2022 рр. висвітлюють Г. Денисенко у дослідженні «В якому стані перебуває культурна спадщина України під час російсько-української війни 2014–2022 рр?»; В. Солошенко у наукових публікаціях «Як Україна захищає свої культурні скарби» та «Як європейські організації і світова спільнота допомагають Україні у справі захисту та збереження культурних цінностей» (За ідентичність і незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі, 2023).

Більшість істориків, філософів, культурологів, дослідників національної ідентичності у своїх наукових розвідках доводять, що основою незалежної держави є її культурна спадщина, мова, традиції і звичаї, які в першу чергу відображаються в етнокультурі як матриці титульного народу. Отож, **етнокультурна традиція накопичує життєві установки людей, ціннісні орієнтації (культурні коди)**, які набувають значення виняткової, так би мовити, візитівки, що характеризує культурну своєрідність народу. Етнокультурні традиції для українців відігравали вирішальну роль у збереженні своєї неповторності, рідної мови та національної ідентичності, адже культурний світ людини є визначальним чинником морально-естетичного розвитку, вираження ментальності й формування національної ідентичності.

Досліджуючи проблематику української ідентичності в глобалізованому світі, М. Степико акцентує увагу на впливі етнічної культури, що визначає соціокультурну специфіку нації, особливо в сучасному часі боротьби з країною-агресором. Дослідник зазначає, що колективна національна ідентичність є складним взаємозв'язком етнічних практик (на основі домінування титульного етносу, який і визначає соціокультурну специфіку нації) та громадянського вибору населення країни (Степико, 2020).

Найважливішою інституцією збереження та трансляції культурних кодів, національних цінностей наступним поколінням є держава і самі люди, адже етнокультурна самобутність українців знаходить своє відображення у різних

формах прагнення людей до збереження й утвердження нації в світовому культурному просторі. Відомо, що етнокультура українського народу є носієм мови та показником етнічної самобутності. Тому, дуже важливим є відродження і функціонування етнокультурної традиції як ознаки національної ідентичності.

Погоджуємося з думкою В. Крисаченка, який наголошує на тому, що «в часи бездержавності, навіть з огляду на політичну нетотожність окупаційних режимів, лейтмотивом і рушійною силою визначних змагань була саме етнокультурна самодостатність українського народу. В такому випадку можна ставити знак рівності між поняттями «нація» та «етнос», а цінності, відповідно, набувають статусу національно-етнічних» (Крисаченко, 2025, с. 74). У сучасних умовах розвитку України як незалежної держави національні цінності набувають форми національно-державних. Вчений-українознавець зазначає: «В такому випадку, і громадяни, і спільноти, і держава в цілому є водночас і носіями, і творцями національних цінностей, зрозуміло, різної повноти, масштабності та специфіки» (Крисаченко, 2025, с. 74).

Відомо, що однією із складових гуманітарної сфери нашої держави є **національна культура, а етнокультурна традиція українців становить вагомий складову національної культури**. Видатні події в житті людини й держави загалом, народний світогляд, релігійні вірування, народні ремесла, естетичні бажання, емоційний стан і прагнення українців – все це віддзеркалилось у народній творчості. Важливо, що протягом століть закладалась основа, на якій, власне, й сформувалася традиція, адже фольклорні тексти в поєднанні з народними обрядодійствами є репрезентантом не лише поетичної вправності наших предків чи реакцією на життєві події, а й відгомонам давніх вірувань та світосприйняття. Можна стверджувати, що народні пісні й обряди, народна творчість – це код, відкриваючи який, зчитуються цілі пласти культурних надбань і культурних цінностей. У контексті дослідження народних традицій та звичаїв, як влучно стверджує Л. Храплива-Щур, акцентує увагу на тому, що «стародавні українські звичаї

настільки гарні, змістовні й надто дорогі нам, щоб могли зникнути. Митці черпають із них натхнення» (Храплива-Щур, 1993, с. 42).

Відомий фольклорист та етнограф Олекса Воропай у своїй праці «Звичаї нашого народу» зазначив: «Звичаї, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю. Усна народна творчість також може служити класичним прикладом єдності між усіма українськими землями. Ця спільність мови та звичаїв завжди була тими вузлами, які зв'язували наш народ, коли він був штучно поділений державними кордонами» (Воропай, 1993, с. 5–6).

Одним із чинників згуртування й об'єднання людей, маркером ідентичності є усна народна творчість, звичаї та обряди, адже визначні події в житті людини, суспільні зміни, соціальний стан віддзеркалюються у фольклорних текстах, а народні пісні нерідко називають взірцем музично-пісенної творчості українців. Часто у фольклорних текстах передаються людські почуття, емоції, опис історичних подій (героїчний епос), а також зафіксована інформація про різні життєві події, традиції цілих поколінь та героїчні подвиги захисників рідної землі. Видатний діяч української культури І. Огієнко писав: «У який бік життя не поглянемо, скрізь побачимо, як оригінально, своєрідно складав свою культуру народ український. Скрізь, на всьому поклав цей народ свою ознаку, ознаку багатої культури й яскравої талановитості. Візьмемо його пісню: її утворив народ такою, як ніхто з інших народів» (Огієнко, 1991, с. 5).

Отже, від рівня культури залежить стиль життя та мислення людей, характер стосунків між ними, що впливає на емоційний, психологічний стан, мотивацію до творчості, розвиток особистісних якостей та духовний розвиток.

Багатоаспектним, розмаїтим постає світ народної культури та духовного надбання наших предків. Попри велику кількість ґрунтовних наукових праць з вивчення етнокультурної спадщини українців, протягом останніх десятиліть в соціогуманітарній сфері акцентується увага на дослідженнях регіональних особливостей та форм побутування народного мистецтва у сучасному житті.

Поза сумнівом, найвагомішим пластом етнокультури залишається фольклорна традиція. Упродовж віків фольклорні тексти злилися з обрядодіями в неповторну гармонійну цілісність і віддзеркалюють життя та світосприйняття наших предків. Фольклорно-обрядова традиція, трансформуючись, донесла сучасним поколінням інформацію про давні вірування, сприйняття нашими предками навколишнього світу та ціннісні орієнтири світогляду праукраїнців (Сорочук, 2021, с. 166).

Досліджуючи етнокультуру українського народу можна сказати, що стародавні звичаї і обряди, переживши трансформацію, стали ще більш змістовні й довершені. Вони донесли сенси родинних і календарних обрядів і вибудували стрижень родової та етнічної пам'яті. Давні українські звичаї, обряди, фольклорні тексти настільки досконалі, що нові покоління сприймають їх як культурний код наших пращурів (культурне коріння).

Нині трансформація народних традицій і звичаїв відбувається у тісній взаємодії з науковими дослідженнями (трактуваннями) і спирається не тільки на сприйняття світу сучасною людиною, але й на розвиток нових видів комунікації. Унікальним є те, що наступні покоління, щоразу практикуючи етнокультурні зразки, продовжують і розвивають найкращі традиції своїх попередників. Прикладом є *традиція колядування* під час різдвяно-новорічних святкувань. Цікаво, що у давніх текстах космогонічних колядок розповідається про створення (снування) світу, світобудову і возвеличення господаря та його родини; у християнських колядках тексти наповнені біблійним сюжетом про народження Ісуса Христа, а в сучасних колядках люди розказують/оспівають події війни в Україні. Дуже зворушливим змістом про різдвяний вечір і колядування воїнів на полі бою, їхні сподівання та віру в перемогу наповнені колядка *«Там во Бахмуті»*; також сучасна українська колядка про перемогу і побажання щасливого мирного життя:

*«Колядую, колядую, Перемогу чую!
Хай приходить в кожну хату,
Рік щасливий і багатий.
В теплих, сонячних домівках,*

*діти хай сміються дзвінко.
Землі зорані боями, буйно зацвітуть садами.
Оживе хай вся земля, без сусіда-москаля!
Знов розквітне Україна, сильна, вільна і єдина!»*
(за матеріалами nsirogozy.citi).

Українці – стародавній народ, який має свою історію ісамобутність, тому ми є спадкоємцями унікальної скарбниці прадавньої культури, продовжувачами її традицій і звичаїв. У сучасний період соціокультурний простір наповнюється новим культурним контентом, тому проведення різних заходів на державному рівні та святкування й відродження народних свят, наповнених звичаями та обрядодійствами, характеризується етнокультурною особливістю й неповторністю (відповідно до регіону). Зауважимо, що повернення до культурних цінностей, відродження традицій святкування Великодня, різдвяно-новорічних свят, традицій писанкарства, виготовлення національних стрій, колядування й віншування під час новорічних та різдвяних свят, приготування традиційних українських страв у поєднанні з родинною обрядовістю, набирають дедалі більше ознак українськості, формують національну ідентичність і виконують функції згуртування українських громадян.

Відтак, варто аргументувати те, що після здобуття незалежності та суверенітету нашої держави в 1991 році, культура фактично звільнилася від ідеологічного тиску компартії й почала своє відродження. Нині традиційно державні й народно-релігійні свята, видатні події в житті українських громадах завершуються виступами музикантів, фольклорних колективів, організацією різноматичних виставок та фестивалів народних майстрів тощо. Збереглася традиція супроводжувати урочистості народними піснями та розвагами.

Зауважимо, що за останнє десятиліття поступово відбувалося відродження української культурної традиції, що вибудовувало нове бачення, розуміння й переосмислення сучасниками культурних цінностей та їх значення в житті людини. Через те, актуальним і дуже вагомим є впровадження етнокультурних практик в організацію й проведення різних заходів та народних

свят, а ширення культурного контенту (наповнення) в інформаційному просторі, сприяє процесам консолідації українського суспільства.

Збереження і примноження етнокультурної традиції знаходить своє відображення під час реалізації різноматичних культурних проєктів, проведення святкових дійств, етнофестивалів, державних та народних свят як в Україні, так і поза її межами, де проживають українці, задовольняючи культурні та естетичні потреби людей. Долучення українських громадян до культурної комунікації допомагає уникати суперечностей між людьми й дає можливість розробляти механізми запобігання конфліктності у суспільстві, особливо в умовах гібридної війни та «насаджування» культурно-інформаційного контенту з боку рф.

На прикладі протистояння й опору залишкам радянської системи, інформаційній машині тоталітарного режиму й московській пропаганді під час Революції гідності (2013–2014 рр.) українське суспільство продемонструвало своє волевиявлення щодо євроінтеграційного вектору розвитку нашої держави. Боротьба за незалежність України продовжується, адже у 2014 році російські окупанти анексували Кримський півострів й частини Луганської та Донецької областей, а 24 лютого 2022 року – почалося повномасштабне збройне вторгнення рф в Україну. Ці дати стали переломними і точкою відліку в житті мільйонів українців. Українська нація мобілізувалася та об'єдналася у протистоянні з ворогом. У зв'язку з воєнним станом культурне життя українців зазнало суттєвих змін. Багато культурних закладів, на жаль, згорнули свою роботу, а проєкти припинили фінансувати. Українська нація зіткнулася з важкими випробуваннями, пов'язаними з воєнними діями з боку країни-агресорки.

Виборюючи незалежність у загарбницькій війні рф проти України, українські патріоти, люди з активною громадянською позицією і усвідомленням своєї ідентичності, не зрадивши свої національні та культурні цінності, продовжують чинити опір російській агресії, захищаючи територіальну цілісність нашої держави й українську ідентичність. Велика

кількість української молоді бере участь у волонтерських проєктах, підтримучи й допомагаючи ЗСУ. Багато культурних установ активно долучаються до цифровізації в галузі культури, що дає змогу зберегти і захистити матеріальні й духовні культурні цінності. Велику роль у збереженні національних традицій відіграють і громадські та мистецькі осередки українців у зарубіжжі.

Українська культура як «м'яка сила», як культурний діалог стає визначальним фактором згуртованості українського суспільства. Українці, незважаючи на труднощі, кризові явища і руйнування, пов'язані з війною, долаючи конфліктні ситуації, вибудовують ціннісно-світоглядні засади гуманітарної політики України в контексті євроінтеграції. Погоджуємося з думкою М. Жулинського, який сказав: «Українська культура має орієнтуватися на минуле, аби підняти з глибини традицій унікальний культурний капітал, і на майбутнє з тим, щоб мобільно і гідно інтегруватись в глобальну культуру» (Жулинський, 2010, с. 76).

Сьогодні дуже важливо усвідомити, що збереження народних традицій, поширення культурного контенту в інформаційному просторі України має духовно об'єднуючу силу в процесах національної єдності української нації і є пріоритетом в культурній політиці нашої держави.

Таким чином, українська культура є потужним фактором, рушійною силою духовного та культурного згуртування українства як в Україні, так і поза її межами. Варто зауважити, що за роки незалежності, незважаючи на великий вплив російської ідеології, нова генерація культурних діячів витворила особливий тип світобачення, що несе правдиву інформацію про Україну та українців. З огляду на це, світова спільнота помітно зацікавилася нашою історією та культурою, особливо в період великої війни.

Отже, враховуючи виклики і загрози сучасного світу, важливим є збереження і примноження української національної культури, що має великий потенціал в утвердженні України у світовому культурному просторі. Етнокультурна традиція, як складова національної культури, займає вагоме місце у стратегії розвитку держави й допомагає знайти шляхи забезпечення культурних

потреб людей, є фактором згуртування і єдності українського суспільства. Отож євроінтеграційні процеси в Україні та прагнення української нації долучитися до європейської спільноти, сприяють зміцненню громадянського суспільства, ширенню демократичних цінностей, забезпечення безпеки та миру.

І на завершення хочу процитувати відомого українського вченого в галузі соціальної філософії, політології, етнології та національної безпеки М. Степика. Досліджуючи українську ідентичність, він зазначив: «Для України сьогодні критично важливо віднайти оптимальну модель успішного майбутнього. Вона може бути розроблена виключно за умов гармонійного єднання чіткого розуміння національних інтересів та урахування сучасних трендів геополітичних змін. Тоді модель майбутнього України зможе постати складною, динамічною, цікавою для світу і для власного суспільства. Тому, саме поступова раціональна зміна розуміння «національних інтересів» через суспільне сприйняття та засвоєння системи демократичних цінностей на шляху до європейської та євроатлантичної інтеграції і є стратегічним завданням для України і її громадян» (Степико, 2020, с. 208).

РОЗДІЛ III

УКРАЇНА І СВІТ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

3.1. Європейська інтеграція України: стратегічні орієнтири

Гуманітарні стратегії державної політики євроінтеграції мають визначатися національними інтересами українського суспільства, демократичними правами і свободами кожного із громадян (Громадянське суспільство України, 2018). До першочергового кола таких пріоритетів, безумовно, належить потреба реального та правового вивільнення громадянського життя з-під артефактів тоталітарної системи, налагодження міжетнічних та міжконфесійних відносин, піднесення культури, освіти та науки до рівня європейських стандартів, створення ефективної системи охорони здоров'я, забезпечення гендерної рівності всіх громадян тощо. Досвід розбудови незалежної України засвідчує чималу проблемність у реалізації тих чи інших гуманітарних векторів її розвитку, подекуди – відверте тупцювання на місці, значну регресію, згортання чи навіть зворотність намічених стратегічних орієнтирів.

Креативним розв'язанням згаданих та інших споріднених проблем є **реалізація євроінтеграції України**, зокрема набуття повноцінного членства в ЄС та НАТО. Цей вектор розвитку органічно відповідає цивілізаційній ідентичності України, її прагненню позбутися артефактів перебування в тоталітарній державі. Все це визначає необхідність системного аналізу стратегій гуманітарного розвитку України, особливо в тій її частині, котра визначається євроінтеграційними пріоритетами. Означене передбачає також пошук моделей подолання розходжень між задекларованими політичними намірами владних інституцій та з їх практичним втіленням в загальноєвропейському просторі.

Нагальними завданнями у цьому зв'язку постають аналіз цивілізаційної та геополітичної ідентичності України, культурно-історичного вибору українського народу, обґрунтування людиноцентризму як стратегії

гуманітарного розвитку в контексті євроінтеграційних прагнень України. Органічним є зв'язок українського менталітету з цінностями європейської цивілізації, що спонукає до дослідження особливостей інформаційного та освітнього простору сучасної Європи у його значенні для сучасної України, засвоєння позитивного світового та європейського досвіду для розв'язання аналогічних гуманітарних проблем сучасної України, розробка теоретичних моделей для їх подолання.

Завданнями, на вирішення яких спрямована стратегія євроінтеграції, є наступні проблеми: аналіз соціальних передумов, що стали підґрунтям для виникнення низки визначальних гуманітарних викликів; розробка теоретичних засад виявлення і типологізації гуманітарних викликів та загроз сучасності; дослідження української неперервності в Європі протягом тисячоліть, її сучасної присутності та подальшої долі; аналіз соціальних трансформацій в Україні, пов'язаних з вимушеною внутрішньою та зовнішньою міграцією населення внаслідок російської агресії; оцінка світоглядних підстав реалізації в Україні політики мультикультуралізму та поліконфесійності; дослідження потенціалу консолідації світового українства задля реалізації європейського вибору України; дослідження закономірностей модернізації ціннісного простору сучасної України в кореляції з європейськими цінностями; обґрунтування інноваційних стратегій гуманітарного розвитку, дослідження етнокультурних трансформацій українського соціуму в умовах агресії Росії проти України; аналіз інформаційно-ідеологічних складових, які задіяні в тиску на суспільну та індивідуальну свідомість; виявлення концептуальних підстав взаємоузгодження гуманітарної складової вітчизняної системи освіти із європейськими нормами і стандартами; розробка законодавчих ініціатив до ВР України в сфері євроінтеграції.

Вирішальним актуалізуючим чинником євроінтеграції України є російсько-українська війна, в якій агресор ставить за мету геноцид українського народу та знищення всієї України. В цій війні Україна виступає оборонцем загальнолюдських цінностей, а тому отримує всебічну

підтримку на глобальному рівні. А тому, якості гарантії власної безпеки, Україна потребує найширшої інтеграції в європейські структури, насамперед ЄС та НАТО. Реалізація даних пріоритетів потребує наукового супроводу, зокрема в опрацювання гуманітарних стратегій синергетичної взаємодії з означеними євроструктурами.

Однак, існують підстави стверджувати, що всі **оприлюднені і запропоновані стратегії мають незавершений характер** і, головне, не враховують реалій новітньої історії, прикметної докорінним переоблаштуванням світоустрою. Це ж саме стосується і сприйняття намірів України в Європі, оскільки потенціал українського суспільства, певні імунні механізми культури й ментальності української нації щодо зовнішніх агресивних впливів – все це досі залишається недостатньо врахованими. Будучи спрямованим на виявлення і ґрунтовний аналіз сучасних гуманітарних пріоритетів євроінтеграції, стратегічний аналіз пропонує систематично пов'язати знання про глибинні механізми самоорганізації українського соціуму, пов'язувати з внутрішнім потенціалом нації для ефективної протидії з боку зовнішніх негативних тисків і збурень. Висновок: **реалізація європрагнень України є закономірним та взаємовигідним процесом для обох сторін - як України, так і ЄС.**

Євроінтеграційна стратегія розвитку України передбачає **унормування національного законодавства згідно стандартів ЄС**, включаючи і вимоги щодо органічного входження її громадян до модерної європейської ідентичності. Її модель розроблялась і впроваджувалась паралельно з правовими та економічними змінами, і передбачала опертя на спільні загальноєвропейські цінності та інтереси: свободу пересування, місця проживання, місця працевлаштування, реалізації свого виборчого та представницького права в офіційних органах ЄС тощо. Цілком очевидно, що наближення української громадянської ідентичності до європейського рівня потребує насамперед зламу внутрішніх стереотипів та упереджень, пов'язаних з побутуванням та агресивним нав'язуванням цінностей тоталітаризму.

Таким чином, в політико-правовому вимірі євроінтеграція вихідним **началом повинна мати опертя на екзистенційні пріоритети буття України.** З одного боку, мова йде визначення чітких стратегічних пріоритетів її розвитку у напрямку всебічного захисту та забезпечення національних інтересів, з іншого, – утвердження верховенства закону, зокрема рівності перед ним всіх суб'єктів відповідальності, включно із самою державою. Стратегічна прозорість траєкторій розвитку стає своєрідним індуктором та організатором сукупних зусиль по опрідметненню визначених проєктів. Законодавча підвалина стає запорукою досягнення соціальної справедливості щодо забезпечення добробуту та достатку всіх громадян, що супроводжується витісненням негідної практики корупції, тіньової економіки, дискримінації за культурними, релігійними, віковими, статевими та іншими ознаками.

На **законодавчому рівні** проблема консолідації суспільства та євроінтеграція знаходила відображення в низці законів парламенту та указів президента, присвячених гуманітарній сфері. На **суспільному рівні** засобом самозбереження та розвитку української нації, її оберегом, була і є культура. І це її високе призначення відіграло неоціненну роль в часи бездержавності, коли інших механізмів збереження ідентичності народу не існувало. Але в нинішніх умовах, коли в культури з'явився такий гарант і покровитель як українська держава, до її ролі в демократизації суспільства необхідно залучати й інші можливості, пов'язаних насамперед з діяльністю самих владних інститутів та громадянського суспільства, котрі і є підвалиною консолідованої демократії.

Відповідаючи на зовнішні виклики та загрози, зокрема постійний шантаж, економічну блокаду та військову агресію Росії, Україна продемонструвала здатність чинити ефективний опір і зберегти державну незалежність (Горбулін, Бадрак, 2022; Заборонити рашизм, 2023). Безумовно, однак, що міра успіху залежить від здатності України протистояти зовнішнім впливам єдиним згуртованим цілим, що ми нині і спостерігаємо. А тому, пошук підвалин, шляхів та механізмів консолідації українського суспільства, єдності України з

усім цивілізованим світом є запорукою і самого її існування, і подальшого успішного розвитку на шляху європейської інтеграції.

Орієнтація на єдність передбачає вивершення в центр суспільного буття громадянина, з його правом на свободу, гідність і честь. Громадянин, як творець держави, постає найбільшою соціальною цінністю, яка (держава), водночас, покликана захищати і оберігати його інтереси. Існують також засадничі морально-етичні та духовно-практичні регулятиви людських взаємин, котрі уможливають пошук суспільного консенсусу та злагоди. Особливу роль відіграють **інформаційно-комунікативні можливості** формування єдиного простору взаєморозуміння, спілкування та прийняття рішень. Відповідальність і справедливість при цьому повинні мати не лише правовий, але й екзистенційний вимір, а пошук компромісів повинен стати шляхом до узгоджених вчинків на всіх рівнях та гілках влади. **Сформоване громадянське суспільство має, з одного боку, уникати спокуси виконувати невластиві йому управлінські функції, а з іншого, - повною мірою здійснювати свою діяльність по захисту прав і свобод кожного члена суспільства.**

Практичні висновки щодо оптимізації євроінтеграційної стратегії України полягають с наступному: обґрунтування значення громадських ініціатив для утвердження європейських цінностей в Україні: створення системи стандартної освіти в Україні; модернізація світоглядної культури українців; наповнення навчального предметного матеріалу середніх та вищих закладів освіти інтегративними системними знаннями про євроінтеграційну стратегію України; формування емпіричної бази для наукового розв'язання проблем геополітики та глобалістики у сфері політології, українознавства, соціальної філософії та філософії історії; утвердження європейської парадигми захисту прав і свобод громадян та рівності всіх суб'єктів права перед законом та ін.

Концептуальна парадигма євроінтеграції може використовуватись у навчальних програмах середніх і вищих навчальних закладів, в наукових інституціях і державних установах для отримання інтегрованих знань про

сфери векторних пріоритетів української держави, історичні традиції їх формування, перспективи посилення ролі України у світовій спільноті. Визначення цивілізаційних пріоритетів України в сучасному світі може сприяти законодавчій діяльності Верховної Ради України, діяльності виконавчих органів, формуванню геополітичного мислення, визначеної громадянської позиції людини та громадських організацій і політичних партій, сприяти модернізації світоглядної культури молоді в епоху глобалізації.

3.2. Українська освіта в контексті світового досвіду

Лауреат Нобелівської премії, видатний французький вчений Франсуа Жакоб, один з фундаторів сучасного образу світу живого і людини, зазначав: «Так, ми запрограмовані, але запрограмовані на навчання». І далі: «Ми – той особливий вид тварин, що ніколи не перестають учитися й шукати» (Розмова, 1991, с. 4-9). І роль суспільства у ставленні до цієї виняткової риси людини може бути лише двоякою: воно може або суперечити і гальмувати цю здатність, або стимулювати і підтримувати її. Україна обрала другий шлях і впевнено, хоча й нелегко, крокує по ньому у майбутнє.

ЮНЕСКО оголосила 1990 рік міжнародним роком писемності. Цим актом організація, що опікується розвитком науки, культури й освіти в усьому світі, відреагувала на ту ганебну обставину, що наприкінці ХХ ст. на планеті налічувалось майже 1 млрд чоловік зовсім неписьменних, тобто таких людей, які не вміють ні читати, ні писати. Значна частина людства перебуває в стані так званої функціональної неписьменності, а ще – в умовах неможливості отримати повноцінну, адекватну власним потребам, освіту. Такий стан речей не відповідає правовим міжнародним нормам, які регламентують права людини в галузі освіти.

Тим часом, право на освіту є одним з головних вимог сучасної демократії. Зокрема, в статті 26 **Загальної декларації прав людини**, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., зазначено:

«1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною щонайменше в тому, що стосується початкової та загальної освіти. Початкова освіта має бути обов'язковою, технічна та професіональна освіта – загальнодоступною, а вища – однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

2. Освіта має бути спрямована на всебічний розвиток людської особистості й на збільшення поваги до прав людини та основних свобод. Освіта мусить сприяти взаєморозумінню, терпимості й дружбі між усіма народами, расовими чи релігійними групами й повинна сприяти Організації Об'єднаних Націй щодо підтримання миру.

3. Батьки мають право пріоритету в виборі освіти для своїх малолітніх дітей».

Це право людини було згодом підтверджене й конкретизоване в низці інших міжнародних угод та ухвал. Наприклад, стаття 13 **Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права**, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., засвідчує, що належні до участі в пакті держави визнають право кожної людини на освіту й погоджуються з тим, що освіта має бути спрямована на всебічний розвиток людської особистості та на усвідомлення її гідності й повинна зміцнювати повагу до прав людини й основних свобод. Тобто розв'язання проблем освіти переносилось із сфери декларативно-концептуальної в сферу державно-правового регулювання.

Загалом, міжнародне співтовариство сформулювало й визначило чіткі концептуальні та правові засади забезпечення прав людини на освіту. І їх було широко втілено в багатьох країнах Заходу, Азійсько-Тихоокеанського регіону, деяких державах Африки та Латинської Америки.

Водночас, сучасні реалії визначаються не лише правами людини на освіту, а й можливостями забезпечення їх, вимогами самого суспільства (людини) до змісту й спрямованості освіти. Це, в свою чергу, ґрунтується на тих онтологічних засадах, які визначають обличчя новітньої цивілізації.

Що ж це за засади? Передовсім, це такий якісний стан суспільства, який змінює пріоритети й парадигми освіти. В умовах агресивної політики авторитарних режимів і тотального знівечення довкілля, накопичення величезної кількості зброї масового знищення та інших загроз, на передній план висунуто **філософію виживання людства, етносу, індивіда**, і це спонукає будувати освітній процес з урахуванням загрози для цивілізації загалом.

Перехід розвинутих країн до індустріального (а подекуди – і постіндустріального) стану змушують переглядати зміст самих понять писемності та освіченості з тим, щоб реальні знання суб'єктів освіти забезпечували їм можливість органічно включатись у комунікативні, технологічні й інші структури соціуму. Формування цивілізованого демократичного суспільства, структури його в цілому потребує відтворення носіїв саме цінностей такого суспільства. Пріоритет прав особи в освітньому процесі передбачає також врахування в будь-якому процесі знань тих, кого навчають, традиційних цінностей, ментальностей, мовних, культурних та ін. особливостей суб'єктів навчального процесу. Водночас право людини на сприятливе для її існування й розвитку довкілля – природне та соціальне – вимагає побудови й організації навчального процесу згідно з такими правами та свободами.

Відтак, слід констатувати, що освіта в різних вимірах (індивідуальному, соціальному, регіональному, расовому, релігійному) досить часто зазнає дискримінації. Відсталі в економічному чи культурному країни об'єктивно не в змозі забезпечити своїм громадянам їхнє право на освіту. В тих країнах, де панували (або панують) тоталітарні режими чи де обмежено основні права й свободи людини, система освіти несе виразні риси заідеологізованості й односторонності. Тому не випадковим є те, що карта неписьменності в світі практично збігається з картою поширення злиднів, голоду, національної чи культурної замкнутості, політичного екстремізму.

Але навіть у розвинених країнах Заходу освіта теж часто перебуває у дискримінаційному стані. І йдеться тут не лише про вибіркове ставлення держави до суб'єктів навчання (наприклад, до корінного чи прийшлого населення), а й про економічні чинники. Економічні кризи, з одного боку, і науково-технологічні прориви, – з другого, змушують увесь час змінювати систему освіти та професійної підготовки, спонукають вносити в них корективи або й кардинальні зміни. Економічні кризи спричиняють відтік коштів від системи освіти, а це призводить до втрат у якості навчання та дотриманні принципу соціальної справедливості. І, навпаки, періоди піднесення зумовлюють структурні зміни робочої сили, викликають потребу набагато вищого рівня підготовки й кваліфікації і водночас виявляють коло осіб функціонально неписьменних. У такому разі життя теж змушує змінювати систему освіти чи окремі її компоненти.

На систему освіти в Україні в процесі її розвитку впливали більшість перелічених вище чинників. І слід визнати, що нині вона не відповідає ні забезпеченню невід'ємних прав людини на належну освіту, ні формуванню демократичного, вільного суспільства.

Передовсім слід зазначити, що освіта загалом в Україні несе відбиток негативних рис освіти в колишньому СРСР. Стан її визначався фактичним колоніальним статусом України як геополітичної реальності, через відсутність у ній політичних прав і свобод, громадянського суспільства в цілому, тобто через безправність її населення, а також через вищезгадані кризи. Окрім того, відставання колишнього СРСР від рівня розвитку індустріальних держав унеможливлювало, як правило, забезпечення належного професійного рівня освіти навіть для привілейованих верств суспільства.

Тоталітарна система сформулювала систему освіти:

— **репресивну**, згідно з якою мірилом поведінки учня була певна шкала оцінок, включно з покаранням, а взаємини учителя з учнем будувалися на монологічності та інституалізації їхнього якісно відмінного статусу в суспільній ієрархії;

— **дезінформативну**, згідно з якою до структури навчання й змісту його практикувалося селективне ставлення, а іноді мало місце пряме викривлення істини, що зумовлювалось пріоритетністю цінностей існуючого соціально-політичного ладу й нав'язуванням їх суспільству як абсолютного знання;

— **дискримінаційну**, згідно з якою порушувалися принципи соціальної справедливості в здобутті освіти як окремими громадянами, так і цілими етнічними групами (народами) аж до цілковитої заборони, наприклад, вивчення чи навчання окремими національними мовами;

— **ізоляціоністську**, згідно з якою суб'єкти освіти відсторонювались від оволодіння набутками як національної, так і світової культури.

В Україні всі ці принципи конкретно втілено ще й у ліквідації національних програм освіти (ліквідації українських, єврейських, німецьких та інших шкіл), в уніфікації освітніх програм та підручників за єдиним загальносоюзним зразком, у спрямуванні самої освітньої справи проти традиційних цінностей народу й проти загальнолюдських цінностей. Вузькоспеціалізована, хоча й не дуже ефективна економіка визначала пріоритети в професійній підготовці кадрів.

Отже, набуття державної незалежності вимагало докорінної зміни стратегії, змісту та мети освіти в Україні, ставлення до неї державних та громадських структур. І до таких змін спонукували не лише наші внутрішні, а й вселюдські чинники.

Нинішнє розуміння суті освіти ґрунтується на трактуванні її як процесу, в якому розкриваються потенційні можливості людини. З погляду суспільного, освіта – це здатність до комунікації (просторової і часової), що уможливлює розумний устрій громадського життя. З погляду індивідуального, будь-яка стратегія і тактика освіти повинна враховувати реальні цінності та знання суб'єктів освіти. З погляду культурного та наукового, вона має на меті ознайомлення тих, хто навчається, із класичними надбаннями всього людства сучасної доби в царині духу й пізнання. Отже, **освіта є перманентним**,

цілісним, поглибленим процесом самоусвідомлення власної особистості, усвідомлення місця людини в світі, а світу – в людині.

Не випадково, «Декларація Мехіко з політики в сфері культури», яка була ухвалена 6 серпня 1982 р., констатує: «30. Всебічний розвиток суспільства вимагає взаємопов'язаної політики в галузі культури, освіти, науки й комунікації з метою забезпечення рівноваги між технічним прогресом та інтелектуальним розвитком і моральним вдосконаленням людства. 31. Освіта є чудовим засобом передачі національних та універсальних культурних цінностей; вона повинна забезпечувати засвоєння науково-технічних знань, не завдаючи шкоди творчому потенціалові й цінностям народу» (Декларація Мехіко, 1982).

При виробленні концепції національної освіти в Україні слід, з одного боку, долати негативний спадок минулих часів, включно з переборенням скрутних економічних реалій, а з другого – виходити з інтересів громадян держави, самої України, та з загальнолюдських цінностей і пріоритетів. Лише в такому разі вона стане збалансованою і відповідатиме як високим гуманістичним ідеалам, так і досягнутому рівню наукового розвитку.

Зрозуміло, що кожен народ формує систему освіти, яка найповніше відповідає його світобаченню, місцю та устрою в цьому світі. Це значить, що будь-яка система освіти має бути й глибоко національною. Тобто школи мають бути українськими (а не просто українськомовними), німецькими (а не німецькомовними), грецькими (а не грецькомовними) і т.д. Тоді вони створюватимуть для учнів автентичне за їхньою етнічною суттю й історичною долею духовне середовище, сприятимуть найефективнішому засвоєнню здобутків власної й світової цивілізації.

Українському народові, зокрема, властиві певні особливості, свій менталітет. Чутливість, мрійність, ліричність, повага до старших та шанування пам'яті предків, які водночас доповнюються волелюбністю та індивідуалізмом, – ці та інші риси українців повинні бути відображені й у структурі навчальних предметів, і, особливо, в їхньому змісті та методиці

викладання. Зважмо й на те, що в українській родині ніколи не розділяли виховання й освіту, що завше батьки навчали своїх дітей нормам поведінки не моралізаторством, а на власному прикладі життя й діяльності. І тоді матимемо деякі наскрізні теми і проблеми навчально-виховного процесу загалом.

Цій самій меті повинні сприяти й реформовані предметно-фахова та змістова компоненти структури освіти. Тут на передній план виходять онтологічні міркування та, відповідно, організація світу людини. В найширшому плані освітній процес повинен здійснюватися за трьома взаємопов'язаними потоками: людинознавство – суспільствознавство – природознавство. Людинознавство могло б включати в себе ті предмети, які традиційно вже вивчаються, – мови, літературу, психологію, етику, логіку тощо. Суспільствознавство охоплює передовсім предмети гуманітарно-історичного циклу (українознавство, всесвітня історія, історія України, культура, політологія, право та ін.). А природознавство об'єднує такі традиційні предмети, як хімія, фізика та напрями, які доцільно іменувати інтегративним терміном «життєзнавство». При цьому, наприклад, математика, інформатика, фізична культура, краєзнавство, народознавство можуть бути наскрізними напрямками реалізації освітнього процесу загалом.

Щодо конкретних умов буття української нації, то вона знаходиться в умовах повномасштабної російської агресії, спрямованої на її фізичне знищення. За таких умов, природно, увагу слід звернути на те, якими теоретичними та духовно-практичними засобами можна відвернути загрозу існуванню всіх і кожного, які підходи та діяння повинні бути пріоритетними, а від яких, можливо, слід і відмовитись. Ця проблема має багато вимірів – військовий, міжнародний, виробничий, ресурсний, природоохоронний, рекреативний тощо. Але не буде перебільшенням припустити, що ефективність кожного з них визначається позицією самої людини, тим, які засади та принципи ставлення до суцього в ній закладено. знаннями і для чого отримує кожен з нас, як використовує їх на практиці.

Справа полягає в тому, що світ буття, який навіть на побутово-інтуїтивному рівні сприймається як щось цілісне і єдине, вивчається різними науками, які розчленували його між собою. І виявилось, що не існує науки (теорії), яка в рамках єдиної системи описання, фіксованих закономірностей, теоретичних реконструкцій тощо відтворила б унікальність та цілісність живого. Предметна розчленованість лише намагається якимось компенсувати негативні наслідки такого стану речей, зібравши, на жаль, «мозаїчним методом» фрагменти знань про ті чи інші риси сущого під один освітній дах.

Очевидно, що потрібен повний компроміс між реальним пізнавальним рівнем і вимогами педагогічної практики. А саме: слід поєднати осердкові напрямки/дисципліни, які дають уявлення про фундаментальні якості світу, із засадничими ціннісними, прийнятими нами апіорно, тезами про єдність і цілісність України і світу, й відповідно до саме такого його сприйняття у педагогічному процесі.

В Україні загальна шкільна освіта продовжує залишатись консервативною в плані її інтегративності. Наразі, інституалізація таких дисциплін, як «українознавство», дозволить засобами освіти досягнути істотних зрушень на терені масової свідомості населення держави, переорієнтації політики, економіки, побуту та інших сфер життя у напрямку забезпечення основного права людини/громадянина: її права на світ національного буття, сприятливого для повноцінного розвитку та добробуту.

Нагадаємо, що ще у серпні 1987 р. 42-а сесія Генеральної Асамблеї ООН схвалила доповідь **Всесвітньої комісії з питань навколишнього середовища та розвитку «Наше спільне майбутнє»** (т.зв. «Доповідь Брундтланд»). Першим пунктом запропонованих і схвалених правових норм охорони навколишнього середовища і стійкого розвитку було проголошено: «Всі люди мають основне право на навколишнє середовище, сприятливе для їхнього здоров'я та добробуту». Крім іншого, було також зазначено що забезпечення цього права, причому як для нинішнього, так і наступних поколінь, є безпосереднім обов'язком держави.

Ще потужніше і виразніше відповідні пріоритети були зафіксовані в **Декларації Ріо** – на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку, котра відбулася у червні 1992 р. у Ріо-де-Жанейро (Бразилія). Цей форум, як відомо, мав найвищий рівень репрезентації – державні делегації очолювали перші керівники країн (президенти, прем'єр-міністри і т. п.). Декларація Ріо містить 27 принципів, які визначають ставлення ООН до проблем довкілля і розвитку. Вже перший принцип проголошує: «Турбота про людей займає центральне місце в зусиллях щодо забезпечення сталого розвитку. Вони мають право на здорове та статечне життя в гармонії з природою».

Далі Декларація Ріо розгортає цю тему, наголошуючи на механізмах досягнення закріплення життєвих прав людини. Особливий наголос тут робиться не лише на функціях держави щодо власних громадян, а й на обов'язках усього міжнародного співтовариства перед цивілізацією. Важливим є і те, що Декларація передбачає захист природного середовища та ресурсів для народів, що живуть в умовах гніту та несвободи, а також постколоніальних держав.

Викладене засвідчує, що **докорінна зміна ставлення до людиновимірної освіти не є, і не може бути об'єктом спекуляції** чи «доброї волі» чиновників та урядовців, навіть – не наслідком подвижництва численних ентузіастів та подвижників. Це є обов'язком держави перед громадянами, зокрема і перед наймолодшими, котра має забезпечити для них сприятливе для життя і добробуту оточення, а також дати їм змогу користуватися цим правом шляхом засвоєння та усвідомлення знань про таке довкілля, формування відповідних світоглядних цінностей та ідеалів.

Подібні зміни можна здійснювати, спираючись як на існуючий світовий досвід, так і наявні здобутки подібного чину в Україні. Зокрема, останні декілька років саме така модель апробована і успішно реалізується в цілому регіоні України – на Буковині, в деяких інших закладах освіти різного типу.

Українознавча освіта в школі також має бути наскрізною і багатоступеневою. Половинчастим і недостатнім було б включення вивчення України до базового змісту освіти лише на якомусь одному рівні, наприклад, у старших класах. Адже основне право забезпечення ідентичності буття, тобто принципі Декларації Ріо, стосується як малюків, так і підлітків, як учнів загальноосвітніх, так і інших спеціалізованих шкіл, представників як державних, так і інших форм підпорядкування. Тому реалізація цього права через освітню діяльність має тривати від першого до останнього класу і охоплювати всі типи учнівських колективів. І не лише через заняття за інтересами, тобто факультативно, насамперед у системі мережі українознавчих центрів, але через базове навчання основам українознавства. В Україні і в цьому напрямку є гарний досвід окремих педагогів та колективів: так, колективом освітян під керівництвом доктора педагогічних наук, академіка АПН України В.Р. Ільченко (Полтава) підготовлено експериментальні підручники і методичні рекомендації до них під загальною назвою «Довкілля» для кожного (!), від першого до одинадцятого класу. В даному випадку, учні знайомляться не з абстрактними параметрами існування людини, а зі світом власного буття, тобто Україною в її історичних, ментальних, природних, політичних та інших вимірах. Апробація таких підручників засвідчила неабиякі переваги подібного інтегративного підходу.

Не менш важливим є і питання про зміст українознавчої освіти в школі. Чимало опонентів її впровадження кивають на те, що є ж, мовляв, у школі історія України – науки про подієвість нашого буття в часі. То навіщо ж, кажуть вони, ще й українознавство, тобто дублювання існуючого предмету? Фахівцю хибність таких аргументів очевидна: як би поставилась будь-яка людина, коли б замість борщу їй подали на стіл оті двадцять з лишком компонентів, з яких ця чудова страва готується – буряк, картоплю, сіль, цибулю та ін., і сказали б: «ось ваш борщ». Але його ще належить приготувати, тобто зробити з окремих елементів щось ціле, щось єдине, яке вже не зводиться до простої суми своїх складників. Так і з співвідношення історії України та

українознавства: перша розкриває подієвість, а друге – уможливорює її осягнення України як цілісного, системного утвору, як єдиного і взаємопов'язаного геополітичного утвору в часі і просторі. В цьому головна перевага українознавства як науки, і українознавчого знання – як системного.

В українознавстві головним об'єктом є українська людина, її національне буття в найрізноманітніших вимірах. Ще великий вчений Володимир Вернадський обґрунтував, що людина перетворюється на головну геологічну силу планети. Нині ми бачимо, що більша частина її поверхні трансформована людством згідно своїх потреб на штучні системи: міста, підприємства, комунікативні структури, поля, пасовища, села, парки тощо. Та частина «дикої» природи, що залишилася, практично повністю залежить від волі людини: бути їй збереженою чи також змінитися. Подібні обставини роблять сучасну освіту в цілому глибоко людиноцентричною, у якій саме людина є мірою всіх речей.

Українознавча освіта в школі постає таким чином не як самоціль, а як вирішальний засіб формування світоглядної культури людини, яка має два основні виміри: з одного боку – це теоретична галузь знань про феномен України та сутність української людини як істоти діяльної, організуючої її системи, як вирішального чинника розвитку держави, з другого – це сукупність певних дій, технологій, вмінь з освоєння світу власного буття, які забезпечують та уможливлюють саме існування українства. Тобто, українознавство також є цілепокладаючою діяльністю людини (включаючи і наслідки такої діяльності), спрямованою на організацію та трансформацію природного світу (його об'єктів та процесів) відповідно до потреб та вимірів національного буття, трансформацію певної частини універсуму в Україну.

Подібна орієнтація дозволяє зробити висновок, що українознавча освіта повинна мати як ціннісний, так і діяльнісний характер. Будь-яка людина живе не в абстрактному, а конкретному етно-природному світі, де, наприклад, «і лани широкополі, і Дніпро, і кручі», тобто об'єкти як культурної, так і природної даності мають свою цінність, у тому числі і духовну. Тому така освіта має бути закорінена у традиційні цінності народу, у його моральні

підвалини ставлення до природи та інших людей. Але будь-яка людина не просто існує, але й діє: працює, творить, мислить тощо. Тому таке ставлення до світу є діяльністю, що визначає потужну орієнтацію українознавства поважне, пошанувальне ставлення як власного ціннісного набутку, так і аналогічного спадку інших націй. У такій ціннісній та діяльнісній орієнтації освіта спроможна як зберегти традиційну культуру власного народу, так і запозичити здобутки на цім терені з-поза меж України. Досвід багатьох країн, наприклад, Японії, Австрії та ін. засвідчує реальність та продуктивність такого підходу.

У вищій школі українознавча освіта повинна здійснюватися у двох головних напрямках: по-перше, як підготовка спеціалістів з вищою освітою за тим чи іншим концентром (історія, мова, культура, ментальність і т. д.), по-друге, як обов'язкова складова частина загальної освіти студентів. Цей, далеко не повний, перелік проблем в галузі фахової та загальної освіти у вищій школі засвідчує потребу низки нагальних кроків.

Насамперед, мова має йти про перегляд та надання сукупності напрямків з підготовки фахівців-українознавців дійсно системного характеру. Кардинального перегляду, насамперед, з боку методології та людиновимірності, вимагає зміст навчальних програм у напрямку відмови від усталеного мозаїчно-фрагментарного набору знань про Україну, розкиданих по різних предметах. Реорганізації потребують відповідні науково-методичні установи та структури Міносвіти; доцільним є створення спеціальної НМР з проблем формування українознавчої культури. Необхідне також оновлення та створення нового покоління підручної літератури з системного та концентрового українознавства.

Нагальним є також введення нормативного курсу з українознавства для студентів всіх спеціальностей. Для поглибленого вивчення відповідних українознавчих аспектів тієї чи іншої спеціальності доцільним є створення спеціальних фахових спеціальних курсів та дисциплін. Для кадрового забезпечення варто необхідним чином зорієнтувати систему підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів.

Наразі, цілком слушною здається і думка про те, що у вузах слід було ввести спеціальний іспит з українознавства і піднести його статус до ступеня державного.

Тоталітарна держава знехтувала людину, і ми пожинаємо тепер плоди бездуховності; вона ж зневажила закони економіки – і тому ми в такій економічній скруті; неписаними для неї були закони співжиття – всі ми опинилися на «чорнобильському» шляху; рашизм руйнує усталений світопорядок – і Україна мужньо веде бій за перемогу над ним... І не оглядаймося назад, а погляньмо вперед: саме там наше майбутнє. То яким воно буде: минулим, з мороком безвихіддя, з дзвонами, що бринять по кожному з нас, чи ошатною українською домівкою, земним раєм? Зробити щось ще можна, але сьогодні: завтра завжди пізно!

Звичайно, запропонований варіант усталення українознавства в освіті не лише можливий, але й конче необхідний. Доконаним фактом є й те, що миритися з нинішнім станом вивчення українознавства ніяк не можна; це було б аморально. Тому запропонований підхід, який ґрунтується на дійсному стані життєукраїнознавчих наук, на розумінні України як утвору цілісного, універсально-унікального, системно-організованого та еволюціонуючого, покликаний ліквідувати вади дробно-елементаристського, редукаціоністського підходу, який нині домінує, на жаль, і в суспільній практиці, і в освіті. Перебудова на таких засадах освітнього процесу особливо потрібна саме Україні з огляду і на жахливі наслідки агресії докільля, і на рецидиви зневажливого ставлення до прав і свобод окремої людини, і на еклектичний ганебний суспільної свідомості.

3.3. Функціонування державної мови в демократичному світі

Системний аналіз практики функціонування державних (офіційних) мов в демократичних країнах світу є надзвичайно цінним в контексті використання набутого досвіду для здійснення відповідних реформ в українському суспільстві. Евристичний набуток США, Франції, Ізраїлю, Туреччини,

Європейського Союзу демонструє необхідність стратегічного мислення та цілеспрямованої практики по утвердженню в соціумі державної мови як засадничого консолідуючого осердя творення національно-державної ідентичності. Для України використання переваг ефективних моделей зарубіжної мовної політики створює нові можливості по впровадженню в державі (управлінні, економіці, науці, освіті, бізнесі, мас-медіа тощо) парадигми функціонування української мови як державної.

Світова практика засвідчує: повноцінна державність своїм обов'язковим атрибутом повинна мати функціонування спільного, єдиного комунікаційного простору. Зазвичай, цю функцію виконує спільна та зрозуміла для всього соціуму мова. В різні історичні епохи цей атрибут має специфічне коріння. На початках історичного часу (тобто з виникненням писемності) цю функцію виконували тексти, створені відповідно до лексичних вподобань владних структур. В умовах формування держав–імперій за принципом права сили спільною мовою ставала мова зверхника–загарбника. Подібним чином набули свого глобального поширення англійська, іспанська, португальська, французька, китайська, російська та деякі інші мови.

Формування націй-держав і, відповідно, буржуазних демократій в Західній Європі висунули на передній план національні мови, які і набули статусу державних (офіційних). Нині, за оцінками фахівців (Б. Ажнюк, В. Заблоцький, Т. Марусик, А. Погрібний та ін.), державна мова проголошена у понад 200 країнах, офіційними визнано 97 мов, причому в 66 державах закріплено дві та більше державних та офіційних мов. Головним критерієм розрізнення державних та офіційних мов виступає міра повноти їх вживання: як правило, державною визнається загальнонаціональна мова, а офіційною – регіональна або мова нацменшин чи етнічних анклавів тощо.

У нинішній час в законодавстві держав світу здебільшого трапляється одне з понять – державна або офіційна мова: «У молодих державах, де мова стає чинником окреслення своїх меж, надають перевагу терміну державна мова, щоб підкреслити її символічну функцію. Одночасне вживання обох термінів –

явище рідкісне. У таких випадках вони не дублети, а розмежовані територіально: державна мова стосується всієї держави, офіційна мова – певного регіону, де дозволене її використання паралельно з державною» (Макарець, 2019, с. 113).

При цьому будь-яка розвинена демократія не мислить свого існування без законодавчого закріплення існування єдиного комунікативного простору, із взяттям на себе зобов'язання створити для власних громадян всіх необхідних та достатніх умов для входження в нього.

Саме тому, є важливим здійснення аналізу знакових моделей утвердження державних (офіційних) мов в демократичних державах в контексті використання набутого досвіду для ефективної реалізації мовної реформи в Україні. Означені моделі цінні насамперед тим, що їхній потенціал спроможний посилити повноту і смисл національно-патріотичного виховання молоді в річищі формування національної самосвідомості та громадянської ідентичності.

Світовий досвід

Світовий досвід усталення певної мови як державної чи офіційної демонструє надзвичайно багату палітру моделей здійснення цього процесу. Звичайно, не йдеться про тоталітарні та автократичні суспільства, в яких діє не закон і право, а примус і воля правителів, за якими певна комунікативна система нав'язується згори як обов'язкова для використання всіма підданими. Для України, яка намагається подолати артефакти колоніального становища і розбудовує демократичну державу, цінним є досвід країн з типологічно спорідненими проблемами та евристичними стратегіями їх розв'язання.

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ. Використання мов у цій супердержаві зумовлено її сутністю та історичною долею. З одного боку, існувала велика множина автохтонних етносів, переважно індіанського походження, з іншого, – відбувався постійний притік міграційного населення. В останньому випадку йдеться про два основні джерела поповнення країни іммігрантами: добровільне переселення з європейських країн, з одного боку, та примусове завезення з африканського контингенту чорношкірого населення для рабської праці, – з

іншого. На цій території формувалися незалежні держави, витворилась американська політична нація, вибудувалось демократичне, економічно розвинене суспільство (Крисаченко, 2003, с 69–84). В цьому контексті, ті чи інші глотоніми (мови) використовувались і використовуються згідно суспільних потреб, причому як окремих штатів, так і конфедерації в цілому.

У нинішній час єдиної державної мови в США не існує, хоча в 27 штатах англійська проголошена офіційною. В деяких штатах, поряд з англійською, запроваджується ще одна офіційна мова: французька (Луїзіана), іспанська (деякі південні штати), гавайська (Гавайї). Але вони вводяться не замість англійської, а як доповнення до неї, для зручності місцевих етномовних спільнот. Варто при цьому зважати на те, що США за устроєм є федеративною структурою, в якій кожен штат має права держави, з відповідним власним законодавчим полем та іншими атрибутами.

Підраховано, що нині в країні спілкуються понад 320-ма мовами, що свідчить про бажання влади забезпечити рівні права всім громадянам за їхніми потребами. Законодавчою підставою для такого стану речей є «Акт про громадянські права» (1964 р.) (Закон про громадянські права, 1964). В преамбулі фіксуються історичні корені США як країни іммігрантів, а тому надання загальнонаціональної переваги одній з мов, зокрема англійській, виглядають як утиски тих громадян, котрі нею володіють недостатньо. А тому, згідно Акту, етномовні спільноти мають право отримувати документацію і на прийнятній для них мові.

Відповідно до демографічної специфіки кожного конкретного штату відповідно дублюватись різними мовами може офіційна та бізнесова документація, написи в громадських місцях, засобах масової інформації тощо. При цьому національно-культурні товариства мають всі необхідні правові можливості для збереження та відтворення питомих цінностей і культури, поширювати їх в мас-медіа, художній та письменницькій творчості, наукових пошуках тощо. Водночас, для набуття повноцінного громадянства країни

однією з обов'язкових умов є володіння претендентом англійської мови, його обізнаність з економічним та політичним устроєм, а також історією США.

ФРАНЦІЯ. У своїй історії Франція зазнавала як імперського злету, так і впертої боротьби за збереження власної ідентичності та територіальної цілісності. Відповідних випробувань зазнавала і французька мова, починаючи від спроб зробити її наддержавною і поширити вплив на ближні і дальні краї, і до цілеспрямованих зусиль зберегти її виключний статус і чистоту в самій Франції. В цьому контексті виокремлюють засадничі значення державних актів Франції, відомих за їхніми авторами як Закон Ба-Лоріоля та Закон Тубона. Виконання вимог даного закону жорстко контролюється відповідними уповноваженими органами, а за порушення передбачена сувора відповідальність.

31 грудня 1975 р. Національна Асамблея ухвалила закон авторства П. Ба та М. Лоріоля (звідси назва за прізвищами авторів Ба-Лоріоля) про обов'язкове використання французької мови в діловодстві, гуманітарному просторі, бізнесі, мас-меді тощо. Особлива увага зверталась на недопущення «засмічення» мови іноземними запозиченнями, зокрема з англійської мови, і використання своєрідного суржику під назвиськом «франгле». Відповідні зміни були внесені і до Конституції П'ятої Республіки: 25 липня 1992 р. до неї було додано пункт про те, що «мовою Республіки» є французька» (Конституція Французької республіки, 2015).

Згодом, 4 серпня 1994 р., за поданням Жака Тубона, тодішнього міністра культури (звідси – закон Тубона) його норми були поглиблені і посилені. Офіційний статус французької мови закріплено практично у всіх сферах політичної, соціальної та економічної діяльності. Особливо прикметними є наступні позиції нового закону: «Відповідно до Конституції мова Республіки – французька мова – є основоположним елементом ідентичності та національної спадщини Франції. Французька мова є мовою викладання, трудових відносин, торгівлі та державної служби. Французька мова виступає особливим зв'язком держав, що утворюють спільноту Франкофонії» (Закон Тубона). Виконання

вимог даного закону жорстко контролюється відповідними уповноваженими органами, а за порушення передбачена сувора відповідальність.

ТУРЕЧЧИНА. Могутня Османська імперія на правах завойовника практикувала привласнення культурної спадщини підкорених народів. Офіційна османська мова користувалась арабським письмом, мала чимало запозичень з арабської, перської та черкеської мов, й істотно відрізнялась від народного койне – розмовної мови турків. Революційні події початку XX ст., перемога молодотурків під проводом Мустафи Кемаля Ататюрка утвердили нову демократичну республіку.

Вождь нації став і ініціатором мовної реформи 1928 р., котра сприяла об'єднанню всіх турків на основі проголошених світських цінностей та відмежовувала суспільство від згубного впливу ісламських клерикалів (Тарасюк, Шаглі, 2021). Державною проголосили народну розмовну мову, взявши за основу її стамбульське койне, графіка написання була латинізована, люстрації піддались численні іноземні запозичення. Турецька абетка складається з 29 літер, кожна з яких позначає конкретний звук. За основу реформи було взято французький досвід, чому сприяла плідна співпраця між обома культурами в попередні десятиліття. Турецький правопис, таким чином, є фонетичним, оскільки за час його використання ще не постало значних розбіжностей між орфоепією та орфографією в мовленнєвій практиці. Цей приклад став знаковим для низки інших тюркомовних народів, історична спадщина яких також була обтяжена арабськими матрицями впливу.

ІЗРАЇЛЬ. Повчальним прикладом унікального відродження та утвердження конкретної мови як державної є діяльність світової єврейської спільноти. Наприкінці XIX ст. всередині неї з'явилися нові пасіонарні лідери, котрі мріяли відродити державу Ізраїль на її законному історичному місці, тобто втілити заповітну мрію розсіяного протягом понад двох тисячоліть народу. Засадничими проблемами, котрі необхідно було розв'язати, це були питання території, людності та мови. Перше питання розв'язувалося на підставі історичної пам'яті про свою близькосхідну батьківщину, закріпленою на

світоглядному рівні постулатами юдаїзму (Тори). Друге – закликом до свідомості розсіяного народу повертатись на землю своїх предків. І третє, чи не найголовніше: пошук об'єднуючого інформаційно-комунікативного поля, тобто спільної мови. Всі принципи, взяті воєдино, повинні були донести і всьому світові, і самим євреям, що вони є певною окремішністю, цілісністю, зі своєю релігійною, політичною, мовною та територіальною ідентичністю.

На той час, первісна мова, іврит, використовувалась переважно в релігійних текстах та відправах, і була хоча й священною, але по суті – мертвою. Більшість європейських євреїв рідною вважали мову ідиш, напрочуд близькою до німецької. Але значна частина народу не володіла ані івритом, ані ідиш, а розмовляла мовою тієї країни, в якій їм доводилось жити. Провідниками нації були запропоновані два, практично діаметральні підходи до розв'язання цього питання. Перший – відроджувати і зробити спільним для всіх євреїв мову іврит. Другий підхід – орієнтуватися на ідиш, визначним прихильником якого був Теодор Герцль, віденський бізнесмен. Гору отримала перша парадигма, в утвердження якої свій вагомий внесок зробила колишня киянка, а в Ізраїлі – один з чільних прем'єр міністрів, високоповажна Голда Меїр.

У повсякденній практиці соціальної адаптації нових переселенців до держави Ізраїль важливе місце займає програма ульпан – діяльність закладів для оволодіння івритом. Неперервне навчання триває шість місяців, причому одразу після прибуття мігрантів на землю обітовану. Переселенці мешкають разом, інтенсивність занять охоплює практично увесь проміжок дня методом повного занурення в нову мовну та побутову атмосферу. Потому, з подоланням бар'єру непорозуміння з місцевими жителями, новоприбулі громадяни вже вільні облаштовувати своє життя на свій лад, смак і вподобання. Фахівці зазначають також ще одне важливе значення ульпанів, а саме: утримати переселенців від спокуси адаптуватися коштом арабської мови, котра зовсім існує і в Ізраїлі, і навколо нього. «Випускники» ульпанів з засадничими навиками івritу психологічно легше імплементуються у відповідне єврейське, аніж в арабомовне середовище. Порівнюючи реалії Ізраїлю та України, знана

філологиня Л. Масенко зазначає: «Вражаючим є досвід Ізраїлю, де досить швидко вдалося відродити у функції загальнодержавного засобу спілкування іврит – мову, яка довгий час не вживалась як розмовна. Суспільство, отже, мало виконувати одночасно два завдання – впроваджувати іврит і створювати розмовний побутовий лексикон. В Україні ж за 25 років не відбулось ані значного кількісного збільшення українськомовних груп у столиці, ані суттєвого послаблення панівних позицій російської мови на більшій частині території. Успіх Ізраїлю і провал України в національній політиці зумовила одна, але дуже важлива для справи мовного планування, обставина. Заснуванням Ізраїлю керувала сильна, відповідальна за свій народ еліта, яка хотіла, щоб після пережитих лихоліть він мав свою державу. В Україні такій еліті прийти до влади не вдалось. Проросійські імперські сили виявились сильнішими» (Масенко, 2017).

У ніч на 19 липня 2018 р. іврит набув статус єдиної державної мови в Ізраїлі: в Кнесеті за ухвалу проголосувало 62 депутати із 120, проти – 55. Подібна потужна опозиція визначилась впливом арабського лобі, оскільки до цього арабська мова також мала статус офіційної. Парламент Ізраїлю цим законом утвердив прапор, символіку, гімн, календар, День незалежності та положення про сам Ізраїль як історичну батьківщину єврейського народу та право нації на національне самовизначення в ній. Відомий публіцист Ігор Соловей у зв'язку з цим наголошує: «Ухвалення цього закону в Ізраїлі буде мати значення не тільки для євреїв. Він може показати приклад для наслідування іншим країнам і націям, які також знаходяться в процесі боротьби за своє виживання. Наприклад, таким як Україна, яка знаходиться в дуже схожому з ізраїльтянами положенні: як Іран хоче стерти з лиця землі Державу Ізраїль, так і Росія продовжує свою агресію, щоб повернути Україну під свій ментальний та державний протекторат» (Соловей, 2018).

ОРГАНІЗАЦІЯ З БЕЗПЕКИ ТА СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ (ОБСЄ). Консолідована європейська спільнота опрацювала і затвердила як нормативну політико-правову базу щодо використання державної (офіційної) та мов

національних меншин в рамках ЄС. Вихідним є твердження про необхідність визначення кожним із членів союзу своєї державної (офіційної) мови, що є їхнім виключним правом внутрішньої політики. Причому, такий статус може надаватись не лише одній, але й декільком, насамперед регіональним, мовам. Показовим прикладом може слугувати Швейцарія, Фінляндія, Великобританія та деякі інші країни. Водночас, ЄС виробила рекомендації щодо статусу мов національних меншин, зокрема і на освіту, котрі містять чіткі регламентації щодо їх співвіднесення щодо використання загальнонаціональної мови.

5 листопада 1992 р. у Страсбурзі була ухвалена Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (далі – ЄХРМ). Головна мета визначена вже самою назвою, з особливою акцентацією уваги на збереженні історичних та мов корінних національних меншин Європи. Україна ратифікувала ЄХРМ у 2003 р., зазначивши чинність даного документу для 13 мов національних меншин нашої держави. Втім, в самому ЄС не обмежились ухвалою самої Хартії, а створили в 1993 р. службу Верховного комісара ОБСЄ щодо справ національних меншин (далі – ВКНМ), яку очолив колишній міністр закордонних справ Нідерландів Ван дер Стул. Підсумком співпраці ВКНМ з іншими міжурядовими організаціями та експертами стали Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту (далі – ГРНМО), оприлюднені в жовтні 1996 р (Гаазькі рекомендації, 1996).

Зрозуміло, що головний акцент в документі зроблено на правах національних меншин на освіту. Але наскрізною темою проходить і проблема поєднання цих прав певних спільнот з володінням ними ж державною мовою. Власне кажучи, про це чітко і недвозначно заявлено вже в першому пункті ГРНМО: «1) Право осіб, які належать до національних меншин, на збереження своєї самобутності може бути повністю реалізоване тільки тоді, коли вони добре оволодіють своєю рідною мовою у процесі навчання. Разом з тим, особи, які належать до національних меншин, зобов'язані інтегруватися в більш широке суспільство держави через належне володіння державною мовою». Таким чином, належне володіння державною мовою є умовою повноцінної

інтеграції громадян в суспільне життя. І обов'язок держави – забезпечити своїм громадянам це право, як політичними засобами, так і матеріально-технічними та кадровими ресурсами.

На дошкільному рівні, в ідеалі, навчання повинно вестися на рідній мові (п. 11). Те ж саме стосується і початкової освіти, в якій «мова меншини повинна викладатися як навчальний предмет на постійній основі» (п. 12). Але та ж вимога стосується і державної мови; понад те – наприкінці цього періоду навчання вже декілька практичних чи нетеоретичних предметів мають викладатися державною мовою» (п. 12). Ця тенденція зберігається і посилюється в середній школі: обов'язково зберігається мова меншини як окремий предмет навчання, кількість предметів на державній мові постійно збільшується (п. 13). Відповідно, держава має створити необхідні умови, для підготовки вчителів для викладання на мовах меншин.

Професійна освіта на мовах меншин повинна бути доступним по конкретним предметам, враховуючи бажання претендентів та потребу в таких фахівцях серед конкретної спільноти. При цьому, майбутні фахівці мають працювати, «застосовуючи як мову меншини, так і державну мову» (пп. 15-16). Такими ж правилами визначається і вища освіта, тобто потребами і чисельністю меншини; при цьому заохочується пошук шляхів та засобів для створення власних (недержавних) вишів (пп. 17–18).

Принциповим для всіх етапів навчання і освіти є забезпечення синергетики, доповнювальності вивчення і використання мов національних меншин та державної мови. Грубим порушенням демократії буде ігнорування кожного із складників цієї сув'язі: з одного боку – відсутності можливостей представників національної меншини на навчання рідною мовою, з іншого – не створення для них відповідних умов для оволодіння і використання державної мови. У першому випадку, створюється штучна перепона у забезпеченні спадкоємності у збереженні та відтворенні культурних цінностей конкретної спільноти (меншини), відбувається розрив між поколіннями, з поступовою втратою історичної та національної пам'яті, своєрідна манкуртизація молоді. В

другому випадку – з незнанням державної мови – звужуються та утруднюються можливості таких громадян для повноцінної самореалізації в даному суспільстві. Це стосується практично всіх вимірів індивідуального буття: професійного та кар'єрного зростання, публічного успіху та нагромадження соціального капіталу, комунікативних та репрезентативних можливостей, захисту та оборони власних прав і потреб тощо. Особливо це стає помітним на прикладі випускників одномовних середніх закладів освіти для національних меншин, котрі постають перед проблемою вибору подальшого життєвого шляху: він фактично каналізований існуючою в даній державі аналогічними за мовним режимом закладами навчання чи установами.

Досвід для України

Враховуючи важкі наслідки тотальної політики русифікації, якої Україна зазнавала протягом усіх століть свого перебування під московською п'ятою, сподівання на те, що рідна мова, в престижному статусі «державної», зможе набути повноцінного використання в усіх сферах суспільного життя, залишались марними сподіваннями (Голубець, 2006).

Лише завдяки зусиллям громадянського суспільства, небайдужих політиків та управлінців, ентузіастів освіти, науки та культури, українська мова почала утверджуватись в державі і як мірило її національного буття, і як консолідуючий чинник суспільної злагоди.

25 квітня 2019 р. було ухвалено Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який 15 травня підписав Президент, і який повинен був вступити в силу 16 липня того ж року (Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII). Українська мова затверджена як державна мова в Україні, причому – єдина (ст. 1.1), а такий її статус «зумовлений державотворчим самовизначенням української нації» (ст. 1.2). Причому, вперше вказано на власне державницьке значення української мови: «Українська мова як єдина державна мова виконує функції мови міжетнічного спілкування, є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також фактором

єдності і національної безпеки» (ст. 1.8). Вперше також йдеться про корінні народи, зокрема кримських татар, мовні проблеми яких передбачено вирішувати спеціальним законодавством (ст. 2.3). Передбачаються вимоги до володіння державною мовою кожним громадянином України, а також знання певного мінімуму при набутті громадянства.

Практичне впровадження законодавчих норм про державну мову істотно прискорилося з початком повномасштабної російської агресії 24 лютого 2022 р. 21 квітня опубліковано ухвалений Верховною Радою «Закон про дерадянізацію законодавства України», яким встановлено незастосовними на її території близько 1 200 актів органів влади радянських часів (Закон України від 21.04.2022 № 2215-IX). Ці акти стосуються суверенітету України та її територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону України 1991 р., визначеного Конституцією України та законами України, а також міжнародними договорами України; адміністративно-територіального устрою України тощо.

Основні тенденції в практичній реалізації політики утвердження української мови як державної оприлюднив до початку 2023 р. мовний омбудсмен Тарас Кремінь (Мовний омбудсмен Тарас Кремінь, 2023). Цю посаду державник обіймає з липня 2020 р., а тому володіє достатньою інформацією про перебіг відповідних процесів і як громадянин, і як очільник профільної установи, відповідальної за логістику українізації України в передчасі і під час самої широкомасштабної війни держави-агресора проти України.

Високопосадовець, зокрема, зазначив, що 21 березня 2022 р. Україна стала членом Європейської федерації мовних інституцій, що уможливлює її сприяння в допомозі тимчасовим українським переселенцям за кордоном. Паралельно відбувається збір фактів лінгвоциду на окупованих рашистами українських територіях. Водночас, провадиться системний контроль за дотримання мовного законодавства: обов'язковість друку газет державною мовою та її використання в інтернеті. Прикметним також є створення мережі

курсів з безоплатного опанування української мови: функціонує близько 450 локацій в кожній (крім тимчасово окупованих) області. Крім того, в багатьох з них (Київщина, Одещина, Закарпаття, Житомирщина, Львівщина) розроблено обласні програми розвитку української мови. Проводиться відповідна робота по дотриманню мовного законодавства у закладах вищої і середньої освіти, ресторанах, клубах, тренажерних залах, підприємствах, фінансових установах тощо. До порушників застосовуються відповідні санкції, але не завжди вони є дієвими та ефективними.

Т. Кремінь у черговому (третьому) річному звіті уповноваженого із захисту державної мови зазначив: «Стрімке зростання рівня суспільної підтримки державної мови, кардинальне збільшення її застосування як у публічних сферах, так і у приватному спілкуванні довели, що вона є потужним, націєствердним чинником єднання громадян, важливим фактором зміцнення української громадянської нації, здатної успішно протистояти агресору, долати важкі історичні виклики, здобувати перемоги на полях битв» (Вонс, 2023). При цьому, особливого значення державна мова набуває як критерій і мірило власне українськості суб'єктів комунікативних відносин, створенні об'єктивної картини реальності та розвінчування нескінченних брехливих та провокативних ІПСО ворога.

Реагуючи на потреби сутнісної трансформації освітнього процесу в умовах жорстокого протистояння добра і зла під час російсько-української війни, МОН України ухвалює **Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України**. В цьому програмному документі зафіксовано, що «Метою національно-патріотичного виховання є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності» (Про деякі питання

національно-патріотичного виховання в закладах освіти України, 2022). Отже, головна мета і смисл докладання зусиль освітян, а, за їхнього посередництва, і всього суспільства, – «громадянин–патріот України, гуманіст і демократ». При цьому, як засвідчує світова практика, такий суб'єкт формується в системі загальнонаціонального ціннісного комунікативного простору, осердям якого є спільний інформаційно-лінгвістичний континуум.

Суворі випробування на справжність громадянської ідентичності під час російсько-української війни вимагають чіткої відповіді щодо власного екзистенційного вибору: з ким ти, на чиєму ти боці. І ставлення до української мови, сам вибір мови стає тим критерієм, за яким визначається позиція громадянина. В такій ситуації значно зросла активність органів місцевого самоврядування по активізації впровадження української мови як державної на своїй території. Показовим в цьому відношенні є затвердження Київською міською радою **Концепцію ствердження української мови в усіх сферах суспільного життя міста Києва на 2023-2025 роки** (Київрада затвердила Міську Концепцію ствердження української мови, 2023). Це стало своєрідною відповіддю на суспільну потребу киян, оскільки 33% мешканців столиці перейшли на українську під час повномасштабної війни, і на сьогодні 47% киян вдома спілкуються українською мовою.

Головна мета Концепції – допомога громадянам здолати артефакти русифікаторської політики часів колоніалізму та запровадити українську мову у всіх сферах суспільного життя. Реалізація програми відбудеться протягом наступних трьох років і здійснюватиметься різнопланово, системно, з орієнтацією на цільову аудиторію. Як зазначила депутатка Алла Шлапак, одна з активних ініціаторок проєкту, «ця Концепція огортає не тільки освітні заклади, а й культурне середовище, громадський транспорт, сферу послуг. Ми прагнемо зробити так, щоб якомога більше містян розмовляли саме українською. Щодо заходів, як саме ми це будемо робити, то це передусім відкриття мовного центру. Також ми обов'язково розширимо мережу клубів спілкування українською, де кожен бажаючий зможе підтягнути свій розмовний рівень.

Окрім цього запровадимо і потужну інформаційну кампанію, залучатимемо більше киян до проєкту» (Київрада затвердила Міську Концепцію ствердження української мови, 2023).

Серед найважливіших практичних трендів нової концепції слід виокремити головніші, а саме: створення Київського офісу мовної культури, курсів та розмовних клубів української мови в міських бібліотеках, стендапів для різних вікових та соціальних груп, вечірок по обміну книгами, перегляд української кінокласики та сучасних фільмів, проведення різноманітних (універсальних та спеціалізованих) публічних заходів – дискусій, круглих столів, конференцій, конкурсів та фестивалів з відповідною тематикою. Зрештою, успіхом можна буде вважати такий результат, за яким всі охочі кияни не лише оволодіватимуть державною мовою в належному комунікативному обсязі, але й вважатимуть повсякденне користування не лише прагматично корисним, але й престижним в соціальному плану.

У поєднанні з політико-правовими документами щодо декомунізації та дерусифікації України, консолідованою волею українського народу по подоланню постколоніального минулого, його бажанню утвердити неодмінну Перемогу над рашизмом, утвердження української мови як державної набуває невідпорного імперативу подальшого сталого і вільного європейського поступу України.

Принцип корелятивної відповідності прав і обов'язків громадян і держави. Демократичне суспільство засобами прямої і делегованої участі у виборчому процесі делегує окремим представникам повноваження по управлінню державою. В свою чергу, органи влади зобов'язані провадити внутрішню і зовнішню політику, спрямовану на захист національних інтересів держави, захист прав і свобод, досягнення добробуту і високого рівня життя громадян.

Стратегічними пріоритетами при цьому постає скоординованість, взаємодовнювальність, в кінцевому підсумку – синергетика сумісних дій громадянського суспільства і державних інституцій. Фундаментальними

засадами креативної взаємодії суспільних інституцій є вироблення та законодавча інституалізація засадничих норм співжиття. До визначальних норм життя належать: спільна держава, громадянство, законодавство, обраний політичний устрій, легітимація влади, офіційна мова, національна валюта, метрична система, правила дорожнього руху, право на власність, політичні права і свободи, тощо.

Реалізація ухвалених норм життя вимагає створення єдиного і спільного для всіх громадян комунікативного простору. Його основу якого складає загальноприйнята мова творення, збереження та обміну інформацією, якій надається статус державної (офіційної). Дискурс державної мови постає, таким чином, підвалиною самореалізації стратегічних орієнтирів державної політики по утвердженню та розвитку національних інтересів та цінностей, гарантуванню прав і свобод громадян, досягненню безпеки та захисту колективної ідентичності у всіх її позитивних вимірах.

Країнами західної демократії утвердження державної (офіційної) мови здійснюється за наступними засадничими принципами. Насамперед, комунікативна єдність постає запорукою національної ідентичності та історичної спадщини країни. Державна мова є мовою професійних, освітніх, культурних, бізнесових, торгівельних, фінансових та управлінських зносин. Цей комунікативно-смысловий ресурс створює відповідний гуманітарний простір для всієї спорідненої спільноти у світі, тобто є своєрідним концентром єднання етнічної та культурної діаспори певної нації-держави. Відповідне законодавство наповнене повноваженнями контролюючих щодо механізмів відстеження, контролю та відповідальності порушників існуючих вимог.

Для України особливо повчальним є досвід країн, в яких відбулися успішні процеси деколонізації в мовній сфері. Зазвичай, метрополії нав'язують привнесену матрицю поведінки, включно з комунікативними атрибутами, тобто мовою загарбника. І подолання цих реліктів після набуття незалежності є принциповим, оскільки повернення до батьківської мови формує відчуття не лише культурної, але й політичної єдності. Показовою в цьому відношенні є

історія Фінляндії, Норвегії, Швеції і, особливо, Ізраїлю. В останньому випадку, новоприбулі мігранти–євреї занурюються в процес неперервного оволодіння івритом в спеціальних закладах протягом тривалого (півроку і більше) часу. Нова повсякденність уможлиблює не лише фундаментальні мовні переорієнтації, але й всебічне знайомлення з устроєм життя на новій/старій батьківщині. Набутий стартовий капітал значно полегшує подальшу повноцінну імплементацію алія в ізраїльське середовище.

У поліетнічних державах звичаєвою сформувалась практика доповнювальності використання загальнодержавної мови та мов регіональних (національних) меншин. При цьому мова йде саме про когерентність, посилення комунікативних можливостей громадян, а не створення своєрідних лінгвістичних анклавів. Державна (офіційна) мова є засобом самореалізації кожного громадянина у власній державі, через відсутність комунікативної дискримінації. Понад те, управлінські структури несуть відповідальність за ненадання можливості всім громадянами (без виключення) оволодіти державною мовою освіти та набутти бажаної спеціальності і реалізувати себе професійно і творчо. І, водночас, створення умов для опанування рідної (недержавної) мови в системі освіти так само є обов'язком держави по гарантуванню прав громадян на користування своєю етнокультурною спадщиною.

Таким чином, **державна мова в освітньому процесі виконує парадигмальну функцію формування громадянської ідентичності молоді.** Спільний комунікативний простір, котрий віддзеркалює смислові тренди суспільного буття, імплементує в ціннісні виміри індивідуальної свідомості засадничі принципи та моделі поведінки реципієнтів. Завдяки герменевтичному діалогу в сумірному інтерпретаційному полі відкривається можливість досягання власної ідентичності та її співмірності між собою та нетотожності є іншими культурними суб'єктними данностями. Спільна семантична підстава уможлиблює сприйняття інтерпретаційних моделей плюралістичних культур та стратегій постіндустріального суспільства в контексті набуття оптимального

вектору утвердження національного буття. Таким чином, суб'єкт комунікативної взаємодії постає, з одного боку, консолідованим агентом власного ціннісного світу, а з іншого – активним учасником, донором і реципієнтом загальнолюдських цінностей. В протилежному разі, суб'єкт взаємодії втрачає можливість самодостатності і ризикує потрапити в подкаст якоїсь субкультури, цінності та смисли якої можуть бути антагоністичними його історичній ідентичності.

Спільний комунікативний простір уможлиблює формування об'єктивного, критичного і, водночас, толерантного ставлення до світової культури, історичної спадщини і набутку власного народу, досвіду державотворення та гіркоти колоніального становища України, незнищенності духу нації, значення національної ідеї, патріотизму та жертвовності задля незалежності власної держави та свободи і процвітання її громадян. Водночас, повноцінне оволодіння та інструментальне використання цього ресурсу уможлиблює для самих громадян можливість рівноправного буття в суспільстві, з відповідними запитами на повноцінну реалізацію своїх задумів та можливостей в ньому.

3.4. Політико-правові регулятиви задоволення освітніх потреб національних меншин

У структурі освіти у школах для представників національних меншин значно переважають предметні компоненти рідною мовою, внаслідок чого, випускники таких шкіл недостатньо володіють державною мовою у різних сферах її функціонування, що призводить до труднощів з їхньою повноцінною інтеграцією в українське суспільство. Саме тому необхідно трансформувати систему національної освіти у напрямі створення рівних умов для випускників всіх шкіл незалежно від їх етнічного походження для інтеграції в українське суспільство.

Побудова громадянського суспільства в Україні і забезпечення державою прав і свобод її громадян вимагає трансформації всіх сфер життя згідно норм і

стандартів розвинених демократичних країн. Визначальною сферою життя суспільства, у якій відтворюються її продуктивні сили, є система освіти як та галузь діяльності, у якій молодь набуває сукупності знань та цінностей, смисложиттєвих для кожного зокрема і держави загалом.

Громадянське суспільство має надати кожному з громадян рівні можливості щодо участі їх у суспільному житті. У контексті освітньої діяльності це означає зобов'язання держави забезпечити кожному з громадян гарантії отримання нової середньої освіти з тим, щоб створити однакові вихідні умови для утвердження кожного з випускників шкіл у подальшому житті.

У цьому вимірі перед державою постають дві рівнозначні проблеми: з одного боку необхідно кожному з громадян України відповідного віку забезпечити загальну середню освіту, з іншого – необхідно задовольнити і забезпечити національно-культурні права представникам національних меншин та етнічних груп населення України.

Політико–правова основа. Права національних меншин на рідну мову досить чітко регламентовано міжнародним законодавством. Вихідною підставою є Загальна Декларація Прав Людини від 10 грудня 1948 р., в якій зазначено, що кожна людина має право на користування всіма правами та свободами, викладеними в цій декларації.

Рада Європи 4 листопада 1950 р. ухвалила Європейську Конвенцію Охорони Прав Людини та Основних Свобод, в котрій особливо наголошено на запобіганню дискримінації в сфері прав людини. Ст. 14 звертає увагу на неприпустимість обмеження користування правами та свободами залежно від статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження, а також - «приналежності до національної меншини».

Антидискримінаційний вимір було істотно деталізовано в Конвенції Проти Дискримінації в Сфері Освіти ЮНЕСКО від 15 грудня 1960 р. Наголошено, що викладання або вживання рідної мови представниками нацменшин є необхідною річчю, включно з «веденням власної освітньої

діяльності» (ст. 5). Але, і це принципово, подібна діяльність має бути скоординованою із загальногромадянськими нормами, зокрема користування державною мовою: «Це право не реалізується таким чином, що не дозволяє членам даних меншин на знайомство та розуміння мови та культури цілої країни, а також в діяльності цієї спільноти, або порушує національний суверенітет» (ст. 5, абзац 1i). В даному випадку, ідеологія «руського мира» та всіх вітчизняних колабораціоністських рухів є прямим порушенням наведених вимог даної Конвенції.

Відповідні права і свободи були підтверджені також і Міжнародним Пактом Громадянських та Політичних Прав, ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. Ви цьому документу наголошено на правах етнічних, релігійних або мовних меншин на «власне культурне життя, сповідування та практикування власної релігії, вживання власної мови разом з іншими членами даної групи» (ст. 27). Зрештою, Заключний Гельсінський Акт КБСЄ від 1 серпня 1975 р. наголосив на рівність перед законом представників національних меншин, в тому числі і щодо задоволення своїх освітньо-культурних потреб.

Всебічно свободи і права представників національних меншин викладено в Європейській хартії регіональних мов і мов меншин, ухваленій 5 листопада 1992 р. Цей важливий документ засвідчує, що охорона історичних регіональних мов або мов меншин Європи сприяє збереженню та розвитку культурного багатства і традицій Європи, а право на використання регіональних мов або мов меншин у приватному та державному житті є невід'ємним правом відповідно до принципів, проголошених у Міжнародному пакті ООН про громадянські та поліетнічні права, та відповідності до духу Конвенції Ради Європи про захист прав і свобод людини. При цьому під терміном «регіональні мови або мови меншин» розуміють мови, які «традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша ніж решта населення цієї країни» (ст. 1, а I).

Головним ідентифікаційним «критерієм» регіональної мови або мови меншин є її переважання на певній історичній території розселення тієї чи іншої меншини у межах країни. Цьому критерію в Україні відповідала мова лише однієї меншини – кримських татар, і то до періоду їх депортації. Усім іншим меншинам України більше підходить інший критерій «нетериторіальна мова» – мова, якою користуються громадяни держави і яка відрізняється від мови (мов), що використовується рештою населення держави, але яка, незважаючи на її традиційне використання в межах території держави, не може вважатися найбільш поширеною у межах конкретної місцевості цієї держави (ст. 1). Відповідно, нетериторіальна мова не може бути домінантною на певній території.

Відповідно до вимог Європейської хартії визначають і права етнічних меншин в галузі освіти. Хартія передбачає практично два варіанти розв'язання проблеми у цій сфері: забезпечення надання навчання відповідними регіональними мовами чи мовами меншин або забезпечення надання суттєвої частини навчання відповідними регіональними мовами чи мовами меншин. Це стосується дошкільного навчання, початкової освіти, середньої освіти, професійно-технічної освіти, університетської та іншої вищої освіти (ст. 8).

На практиці переважно всі європейські держави, у яких є носії регіональних мов або мов меншин, зупиняються на другому варіанті надання освіти. Причому це нерідко здійснюється як акт самодіяльності громадянських організацій з членів представників етнічних меншин.

Вельми показовим для України є приклад республіканської Польщі, до якої з боку Ради Європи не висувається ніяких претензій щодо забезпечення прав і свобод меншин, які мешкають на її території.

Польське законодавство надає право надання освіти національним меншинам у тому самому обсязі та мовному режимі, як і всім іншим польським громадянам. Різниця полягає практично лише в тому, що відповідні школи мають право вивчати також мову (лише мову – !) національної меншини або етнічної групи. Наприклад, кашубська етнічна меншина в Польщі за

польськими офіційними даними нараховує від 200 тис. осіб до 300 тис. осіб (Мистаж, 2001). Тим часом у школах, в яких переважають етнічні кашуби, у кращому разі вивчалася лише кашубська мова; всі інші предмети викладалися і викладаються польською мовою. Щодо мережі шкіл, в яких вивчалася кашубська мова, то на початок 1990-х рр. їх було лише 2: початкова школа в Глодниці та кашубський загальноосвітній ліцей в Брусах. Попри позитивні зміни в польському законодавстві ситуація істотно не змінилася по сьогоднішній день. Це, звичайно, крайній приклад ставлення до задоволення етнокультурних потреб нацменшини, однак він знаходиться в загальноєвропейському річизі надання усім громадянам держави незалежно від їх етнічного походження загальних основ знань державною (офіційною) мовою.

Мультикультурність. Новий формат міжнародних стосунків, що почався після завершення «холодної війни» та після розвалу СРСР, Варшавського блоку, а нового імпульсу набув після трагічних подій 11 вересня 2001 р., поза сумнівом, позначиться на всіх сферах життя людини, суспільства. Сучасна конфліктологія у своїх розробках та аналітичних матеріалах відштовхується від основного принципу ставлення до світу: світ не бінарний (конфронтаційний, як за часів протистояння «США – СРСР»), а багатоманітний. Саме через це, об'єктом її уваги постають – на перший погляд – незначні локальні проблеми, котрі зароджуються в етнічній, релігійно-конфесійній, політичній чи регіональній площинах.

Поза сумнівом, все це не може не впливати на сучасний рівень гуманітаристики, культурології і – в даному випадку – навчальної, освітянської практики. Адже, не секрет, що сучасний світ з кожним днем все більше стає подібним до глобалізованої багатокультурної «суміші», котра під впливом тих чи інших несподіваних конфліктів може вибухнути в тій чи іншій точці. Під впливом цих обставин на Заході з початку 1970-х рр. виробилися нові критерії оцінки нової етнічно-культурної ситуації (що властива насамперед великим мегаполісам), котру прийнято називати *«викликом багатокультурності»*.

У Канаді, США, а згодом у Франції, Німеччині, Данії та інших країнах Європи на виклик нового етнічного розмаїття почала впроваджуватися низка культурологічних, політичних концепцій, що набула умовної (об'єднавчої) назви **мультикультуралізм**. З Британського довідника з теорії культурної комунікації читаємо наступне:

Мультикультуралізм/мультикультуральність – визначення (вивчення) суспільства як такого, що вміщує численні відмінні, але взаємно пов'язані культурні традиції та практики, які часто асоціюються з різними етнічними компонентами цього суспільства. Із визначення суспільства мультикультуральним випливають два основні наслідки:

- переосмислення уявлень про культурну єдність (цілісність) суспільства, що включає відмову від спроб «інтегрувати» різні етнічні групи, оскільки інтегрування передбачає перетворення на «невідрізнену» частку панівної культури;

- переосмислення поняття культурного різноманіття: слід враховувати владні відносини, відносини домінування між різними культурними (етнічними, соціальними) групами, аналізувати міжкультурні взаємини як такі, між сильними (домінуючими) та слабкими (пригнобленими) культурами, а не просто стимулювати «інтерес до екзотичного».

Нові категорії сучасного наукового словника – **мультикультурність, багатокультурність, полікультурність** – у поточному вжитку (зокрема, в ЗМІ) означають просто багатоетнічність певного суспільства, але не містять особливого аналізу. Багатьма сучасними дослідниками мультикультуралізм мислиться, перш за все, як методика або сукупність ідеологічних прийомів у соціальній політиці. Нове етнічне та культурне розмаїття сучасних західних суспільств, породжене багатомільйонною імміграцією в 1960 – 1980-ті рр., загалом із країн «третього світу», а потім зі Східної Європи, сформувало певний «виклик» узвичаєним культурним та освітнім інституціям, і навіть системам цінностей національних держав Заходу.

Європейська культурна конвенція була відкрита для підписання державами в 1954 р.: як державами-учасниками Ради Європи, так і європейськими державами, які не належали до організації, що дозволило останнім брати участь у діяльності організації в царині освіти, культури, культурної спадщини та спорту. На сьогодні сторонами Європейської культурної конвенції є практично більшість європейських держав.

Те, що ідея полікультурності все далі ставатиме нагальною, вказує небувалий вплив демографічного приросту (народжуваність та нові покоління) іноземних спільнот у Європі на поліетнічний та полікультурний характер європейських суспільств, особливо ж на роль навчально-освітніх закладів у формуванні нового сучасного суспільства.

Найбільш поширеною в євроатлантичних суспільствах є концепція **управління культурним різноманіттям**. Постала концепція **мультикультуралізму**, яка, означає здійснення такої державної політики, за якої уможливорюється розвиток різних культур зосібно і разом у межах даної країни.

Генеральна позиція цієї концепції полягає в тому, щоб подолати принцип **ієрархії культур** і створити рівні можливості та механізми для забезпечення усіх прав громадянина та національних меншин. У цієї концепції є потенційна загроза стагнації певних культур, насамперед – локальних, оскільки наголос робиться на їх збереженні. Це може, в свою чергу, призвести до їх стагнації, консервації їхнього розвитку, зрештою – до **статичності**, а не на міжкультурному обміні.

Відтак, значно динамічнішою постає концепція **інтеркультуралізму** (популярна з 1980-х рр.). Вихідним її положенням є наполягання саме на забезпеченні активного та позитивного діалогу різних культур одного суспільства, на їхньому взаємозбагаченні та взаємообміні. Німецький учений з Гьоте-Університету (Франкфурт-на-Майні) Франц-Олаф Радтке запропонував чотири типи мультикультурального дискурсу:

- «соціально-педагогічний», що обстоює мирне співіснування різних етнічних і релігійних громад;
- «кулінарно-цинічний», що декларує шану інакшості національних кухонь, аби лиш ті не порушували звичного способу життя суспільства;
- «реактивно-фундаменталістський», що опирається на реакцію, деколи агресивну, деяких релігійних та етнічних громад на глобалізаційні процеси;
- «господарсько-прагматичний», що зумовлений необхідністю чи неуникненістю припливу робочої сили з-за кордону.

У законодавчому аспекті багатокультурність також знайшла своє відображення. Однією з перших країн, яка здійснила реальне впровадження засад цього принципу в життя суспільства стала багатоетнічна Канада. У цій країні, поряд із вихідцями з Європи, живуть африканські, азіатські, східноєвропейські іммігранти, а також численні корінні народи: індіани, ескімоси, алеути. У 1988 р. канадський федеральний парламент прийняв **«Закон про канадську багатокультурність»**. Основні завдання канадської держави:

а) визнавати й поширювати розуміння того, що багатокультурність відбиває культурне та расове розмаїття канадського суспільства: визнавати за всіма членами суспільства свободу зберігати, збагачувати та поділяти з іншими свою культурну спадщину;

б) дбати, аби суспільні, культурні, господарчі та політичні інституції Канади визнавали і враховували у своїй діяльності багатокультурний характер Канади;

в) оберігати й підтримувати використання в суспільстві інших мов, крім (офіційних) англійської та французької, водночас зміцнювати статус і використання офіційних мов Канади;

г) поширювати багатокультурність у Канаді у злагоді з відданістю канадської нації своїм офіційним мовам.

У своїй книзі «Виступ на захист полікультурності» директор Центру інформації та досліджень міжнародних міграційних процесів Антоніо Перотті

зауважує, що слід виробити нову концепцію, концепцію інтеграції в демократичне суспільство, позбавлене будь-яких тенденцій нав'язувати культуру, вимагаючи від представника меншини або іноземця прийняти основоположні міфи національної культури. Жодна нація не наділена виключним правом на цінності, які складають культурну спадщину людства (Перотті, 2001).

Варто відзначити, що в системі освіти докорінна зміна етнічної, культурної структури багатьох країн Старого та Нового Світу вимагають фундаментальних реформ у системі освіти, які, звичайно, вже розробляються та приймаються. Зрештою, цьому сприяє також те, що географічно різномірні міграційні процеси, транскордонні інформаційні потоки та обміни, спілкування й війни вщент зруйнували єдність між культурою та територією та мовою й територією, породивши доволі строкату соціокультурну, мовну тощо ситуацію, котру вже традиційні заклади освіти відобразити у навчальному процесі не здатні.

Роботи з питань полікультурної освіти, як зазначає Антоніо Перотті, започатковані у 1980-ті рр. **Радіо культурного співробітництва**, справді почалися в експериментальних класах, які були створені в 1972 р. з метою охоплення шкільного навчання дітей працівників-мігрантів. В основу цієї програми було покладено дві основні засади (подаються за Антоніо Перотті):

- враховувати мовні недоліки та освітні прогалини дітей батьків-іммігрантів (першого покоління): незнання мови навчання, не зрідка недостатню освітню підготовку в країні, звідки походять іммігранти; цілком очевидним був намір педагогів надолужити прогалини й підготувати дітей до школи, забезпечивши їхні подальші успіхи в місцевій шкільній системі;

- враховувати лінгвістичний статус та культурну приналежність дитини, яка надалі залишається носієм мовних кодів, традицій та звичаїв середовища, з якого вона походить, шляхом підтримки й зміцнення зв'язків з рідною мовою та культурою; мета, якої намагалися досягнути, полягала у гармонізації

особистості дитини та в сприянні її реінтеграції в разі повернення у рідну країну (Перотті, 2001).

Те, що ідея полікультурності все далі ставатиме нагальною, вказує небувалий вплив демографічного приросту (народжуваність та нові покоління) іноземних спільнот у Європі на поліетнічний та полікультурний характер європейських суспільств, особливо ж на роль навчально-освітніх закладів у формуванні нового сучасного суспільства.

Проблеми України в царині полікультурної освіти. Попри те, що Україна етнічно порівняно однорідна, в окремих регіонах компактного мешкання іноетнічних груп їхня питома вага чимала: наприклад, на Донбасі, в Криму, Буковині та Закарпатті.

Деякі національні меншини розбудували досить розгалужену культурно-освітню інфраструктуру, інші її практично не мають. Законодавство України гарантує меншинам право на збереження власної ідентичності, освіти, мову тощо. Однак, цим правом досить активно користуються лише ті меншини, які компактно проживають і ще мають потужну підтримку від матірних держав (румуни, мадяри, поляки та ін.).

В Україні сформована і діє така модель задоволення права на освіту рідною мовою, яка дозволяє максимальною мірою, по суті – повністю, навчатися представникам національних меншин. У структурі базового змісту виховання та освіти відповідних установ (дитячих садків, шкіл) використання мови національної меншини є всезагальним. При цьому українська мова вивчається лише як окремий предмет, тобто як іноземна мова.

Безперечно, існуюча модель освіти є чи не найбільш ліберальною в Європі у плані задоволення прав і свобод національних меншин. Водночас, вона створює серйозні проблеми для представників таких меншин з точки зору забезпечення прав і свобод людини загалом, тобто їх як громадян держави України. Поверхово освоївши українську мову, оволодівши основами наук в межах іншої, недержавної семантичної (мовної) системи, вони опиняються у програшному становищі щодо можливостей повноцінної інтеграції в українське

суспільство – скажімо, безперешкодно отримувати вищу освіту, вивчати економіку, управління тощо. Таким чином, держава мимовільно, створюючи максимальні можливості для представників національних меншин у користуванні рідною мовою, фактично обмежує їх громадянські права, не даючи повноцінно оволодіти загальнодержавним мовно-інформаційним ресурсом.

Отже, необхідна реформа системи освіти для національних меншин у напрямі надійно апробованому світовим співтовариством, тобто у напрямі мультикультуралізму. Для України це означатиме суттєву зміну структури і змісту освіти, а особливо мовного режиму в роботі закладів освіти для національних меншин. Ядром такої зміни має стати наступна парадигма: мовою національних меншин вивчаються предмети етнокультурного циклу – рідна мова, література, історія і культура відповідного етносу; державною мовою – всі інші предмети – географія, фізика, хімія, біологія, математика, історія України, інформатика тощо. Це дозволить, з одного боку – зберегти та відтворити етнокультурні цінності меншини, а з іншого – надати її представникам рівноцінні можливості для подальшої інтеграції в українське суспільство нарівні з представниками корінної нації.

Саме тому необхідно:

- у найкоротший час (протягом 3 – 5 років) здійснити реформу мовної структури закладів освіти для представників національних меншин на політико-правовій базі концепції полікультурності. Мовний режим навчання рідною мовою доцільно зберегти за предметами етнокультурного циклу – рідної мови, культури, літератури, історії, всі ж інші предмети необхідно перевести на державну мову;

- здійснювати посилений інформаційний, культурний, освітянський вплив щодо ідеї полікультурності, мультикультуралізму, етнічної та культурної багатоманітності на українські меншини в Молдові, Польщі, Румунії, Казахстані, Словаччині, Угорщині та в інших країнах з українською меншиною; зовнішньополітична стратегія повинна ґрунтуватися на вимогах симетричного

підходу до забезпечення прав і свобод національних меншин;

- звернути увагу на необхідність усунення будь-яких перешкод на шляху культурних прикордонних обмінів, що сприятиме національним меншинам та їхнім культурним ідентичностям, з тим, щоб отримати від такої співпраці додатковий досвід для тіснішої єдності між європейськими країнами.

Саме через це категорія полі культурного суспільства є базовою для будь-яких міркувань з приводу інтеркультурної освіти.

Інтеркультурне виховання розвиває педагогіку людських взаємовідносин, яка прагне навчити дитину в будь-який момент самій знаходити своє місце стосовно інших, дати їй засоби урізноманітнити свої взаємини з іншими і пізнати різні культурні сторони свого оточення. Інтеркультурне виховання вчить дитину спілкуванню, включаючи конфліктні ситуації, у яких важко передбачити розвиток відносин. Основною цінністю інтеркультурного виховання – є права людини.

Враховуючи все це, необхідно:

у прикордонних регіонах, де існують мовні проблеми, передати регіональним органам влади повноваження щодо програми вивчення рідної мови та добору викладачів;

сприяти міжуніверситетським угодам про обмін студентами й викладачами на рівні прикордонних регіонів;

«регіоналізувати», тобто наповнити регіональним змістом, програми початкової та середньої школи з таких предметів, як географія, історія, екологія, з тим щоб, спираючись на близькі та наочні реалії, усвідомити, що українське суспільство відкрите для всіх;

регіональним органам влади здійснювати щорічний звіт про впровадження, стан і перспективи розвитку принципів полікультурності у навчально-освітньому процесі;

визнати основне право спільнот і регіонів на транскордонне співробітництво не тільки в торговельній, економічній сфері, а й у культурній, освітянській, як це передбачає європейська рамкова конвенція.

Реагуючи на вимоги і норми європейського законодавств, враховуючи життєву потребу налагодження внутрішньої консолідації українського суспільства, Верховна Рада України в грудні 2023 р. здійснила уточнення низи законодавчих актів щодо прав і свобод національних меншин (Див.: Про внесення змін, 2023).

До Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.) додано підпункт 12 такого змісту: «12) забезпечення у межах, визначених законом, права на використання мов відповідних національних меншин (спільнот) України у населених пунктах, в яких традиційно проживають особи, які належать до національних меншин (спільнот) України, або в яких такі особи складають значну частину населення». Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.) доповнено такою частиною: «4. Заклади вищої освіти приватної форми власності мають право вільного вибору мови навчання, яка є офіційною мовою Європейського Союзу (викладання однієї, кількох або всіх дисциплін, виконання індивідуальних завдань та проведення контрольних заходів), із забезпеченням при цьому вивчення особами, які навчаються у таких закладах, державної мови як окремої навчальної дисципліни». І, нарешті, у Законі України «Про освіту» (Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII) передбачити: «1. Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. У класах (групах) з навчанням мовами національних меншин, які є офіційними мовами Європейського Союзу, гарантується право на використання мови відповідної національної меншини в освітньому процесі».

Зрозуміло, що відповідні зміни вимагають розробки конкретних механізмів у вигляді підзаконних актів та розпоряджень по впровадженню ухвалених змін в життя. Очевидно, що це вимагає тісної координації органів центральної влади та місцевого самоврядування з тим, щоб цей процес не призвів до зворотного ефекту, а саме: зниження чи обмеження сфери функціонування української – державної – мови.

3.5. Світове українство:

формування консолідованого гуманітарного простору

Значення та роль нашої держави в забезпеченні культурно-освітніх запитів і потреб українців діаспори з новою силою постала наприкінці 80-х рр. і, особливо, в перші роки відродження Української державності. Ці проблеми мають бути в центрі уваги Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, інших органів центральної та місцевої виконавчої влади. І чим скоріше закордонні українці по-справжньому долучаться до процесів державотворення в материковій Україні, тим швидше буде розбудовано соборну Україну і утверджено українську мову як державну. Наразі, **повномасштабна агресія рашистів проти України спричинила нову хвилю розпорошення/діаспоризації українства**, що потребує особливої уваги з огляду на потребу формування відповідного гуманітарного простору з метою збереження національної ідентичності вимушених переселенців.

В умовах протистояння рашистській навалі перед центральними органами виконавчої влади стоїть низка пріоритетних завдань, виконання яких спрямовано на утвердження України у міжнародному співтоваристві як надійного партнера, як демократичної європейської держави з багатими культурними та освітніми традиціями. В реалізації цього процесу особливою є роль громадянського суспільства, зокрема його креативні зусилля по налагодженню співпраці та взаєморозуміння з ЄС, особливо зі стратегічними союзниками України – Великою Британією, Німеччиною, Польщею, Францією, Італією, країнами Скандинавії та Балтії.

Потужний потенціал має **міжнародне культурно-гуманітарне співробітництво**, основними з напрямів якого є вдосконалення законодавчої бази міжнародного гуманітарного співробітництва, її гармонізація із законодавством ЄС; розроблення договірної бази міжнародного гуманітарного співробітництва; участь у роботі міжнародних та міждержавних організацій; максимальне проникнення українського культурно-мистецького, освітнього та наукового здобутку у світове культурне життя; популяризація української

культури, освіти та науки у світі; забезпечення культурної та освітньої співпраці з закордонним українством..

В означених вимірах важливим є аналіз концептуальних та прикладних підстав і можливостей **формування національно орієнтованого гуманітарного простору** задля консолідації новітньої діаспори українства, спричиненої геноцидною політикою рашистської агресії проти України. Для ефективного розв'язання поставлених проблем необхідне залучення методологічного, історичного, політологічного, соціологічного та філософського матеріалу, що забезпечить комплексний підхід до аналізу гуманітарних пріоритетів розвитку України. Такий комплекс проблем є фундаментальним, позаяк він безпосередньо торкається життя соціуму в його екзистенційних, спільнотних, політичних і культурних вимірах.

Вельми важливим є врахування як стану української діаспори загалом, так і особливостей теперішнього насильницького розпорошення українців у світі внаслідок рашистської агресії. В контексті збереження нації та її ідентичності має зростати і роль самої Української держави в мово- та культуротворчих процесах у середовищі закордонного українства. Водночас, особливості утвердження незалежної України та набуття повноцінного членства в ЄС засвідчують потребу виявлення гальмівних чинників її поступу, негативного ефекту від збереження успадкованих від радянського режиму смислових та ціннісних організаторів життя, пошуку механізмів творення повноцінної національної соціокультурної реальності європейського типу.

Перемога над ворогом потребує консолідації зусиль всієї нації з опертям на повноцінну міжнародну підтримку та поміч. В питаннях збереження та відтворення гуманітарного простору першочерговою залишається необхідність широкої інформованості людей з питань цілісного образу української національної культури через систему освіти усіх типів та через мас-медіа, що сприятиме консолідації нації та державотворчим процесам.

Освіта українського зарубіжжя – потужний фактор збереження національної ідентичності українця за кордоном. У світі існує розвинена

мережа українських освітніх закладів різного рівня. Їх історія налічує понад століття, а географія охоплює всі континенти. Сьогодні ми є свідками народження нових закладів українських студій у країнах Європи, над створенням і розвитком яких працюють представники новітньої хвилі еміграції.

На основі дослідження сучасного стану українського шкільництва у зарубіжжі можемо стверджувати: **українська освіта розвивається по-різному на світовому просторі**. Рівень її розвитку визначають ряд факторів, а саме: політика країни проживання, політика країни походження, активність громади та ін. В нинішній час, в умовах перебування за кордоном декількох мільйонів вимушених переселенців внаслідок російської агресії, проблема збереження культурно-освітньої ідентичності нової діаспори набуває особливого значення.

Державний геостратегічний вектор України залежить від дослідження прагматичних аспектів фундаментальної проблеми «**Україна – світ**». Дане відношення, в свою чергу, постає у двох основних вимірах: з одного боку – це утвердження України в сучасному світі та її значення для нього, з іншого – вплив світової спільноти на Україну в цивілізаційному, політичному, економічному, інформаційному та інших контекстах. Визначення таких можливостей як залучення української культури, освіти та науки до світового культурного, освітнього та наукового простору полягає у розумінні владою і громадськістю місця країни у світі, її вміння відстоювати свої національні інтереси, розпізнавати зовнішні загрози, захищати свої кордони, стверджувати свій зовнішньополітичний вплив, брати участь у вирішенні глобальних проблем сучасності.

Великий **культурний потенціал України** є важливим чинником інтеграції України у світовий культурний простір. До цього часу ще не достатньо є осмисленим й належно оціненим цивілізаційний набуток багатьох поколінь закордонних українців, які стали людським капіталом, інтелектуальним і соціальним ресурсом для інших країн і народів та помітно поширили у світовому культурному просторі духовно-інтелектуальні набутки української культури.

Українська діаспора протягом тривалого часу створювала мистецькі, художні й літературні цінності, що сприяли подальшому розвитку як європейської, так і світової культур. Вона і сьогодні продовжує опікуватися художньою, історичною, мистецькою національною спадщиною, тим самим пропагуючи імена і твори українських митців, громадсько-політичних діячів України. Так само важливою є співпраця української держави з діаспорою, адже вона відіграє велику роль у міжнародній спільноті, оскільки є важливим етнічним, інтелектуальним, соціально-культурним та інформаційним ресурсом України.

Культурні зв'язки із закордонним українством сприяють збагаченню, урізноманітненню й утвердженню української культури у світі. Зміцнення позитивного іміджу України у світовому співтоваристві та забезпечення участі світового українства у процесах державотворення в Україні — основа культурної співпраці із закордонним українством. Створення Українською державою гідних умов для інтелектуального та творчого розвитку українського народу заради зростання історичної свідомості громадян України, формування у світі іміджу України як висококультурної держави, що з давніх часів уславилася видатними діячами у багатьох сферах життя.

Як відомо, сила держави полягає у **людському потенціалі**. Сьогодні, на жаль, спостерігається значний відтік українських громадян за кордон через військові та соціально-економічні чинники. Тому важливо, щоб Українська держава створила гідні умови для інтелектуального та творчого розвитку українського народу як на автохтонних землях, так і на поселеннях. Необхідно сприяти зростанню історичної свідомості громадян України, формуванню у світі іміджу України як висококультурної держави, збереженню етнічної ідентичності зарубіжних українців шляхом сприяння процесам формування українських громадських організацій і національно-культурних автономій, ефективному використанню українського фактору при просуванні інтересів України у міждержавних відносинах, поширенню за допомогою закордонного українства відомостей серед громадських, політичних, наукових та ділових кіл

зарубіжжя про торговельно-економічні, науково-технічні та туристичні можливості України, підвищення її авторитету в світі.

Україна, в свою чергу, з метою задоволення національно-культурних і мовних потреб закордонного українця, під час укладення міжнародних договорів повинна передбачати забезпечення прав українських меншин за кордоном, створення оптимальних умов та можливостей для задоволення їхніх соціальних, культурно-освітніх, інформаційних та інших потреб. Для цього держава має сприяти укладенню міжнародних договорів про співробітництво в галузях культури, освіти, соціального захисту, інформаційного забезпечення; з урахуванням інтересів організацій закордонних українців надаватиме українським культурно-інформаційним центрам організаційну, методичну, технічну та іншу допомогу в місцях компактного проживання українців за кордоном; створюватиме умови для радіомовлення та телевізійної трансляції програм з України на підставі міжнародних угод, зокрема через супутниковий зв'язок та інші засоби комунікацій.

Отже, за умов тісної взаємної співпраці з країнами-донорами, європейське зарубіжжя має стати для України вагомим фактором реалізації зовнішньої політики забезпечення позитивного міжнародного іміджу, економічної, культурної та інформаційної присутності в геополітично важливих регіонах розвитку. Налагодження економічних, культурних та інших зв'язків із зарубіжними країнами зміцнить підвалини розв'язання внутрішніх проблем, враховуючи креативний потенціал українського зарубіжжя.

Досвід розбудови незалежної України засвідчує чималу проблемність у реалізації тих чи інших гуманітарних векторів її розвитку, подекуди – відверте тупцювання на місці, значну регресію, згортання чи навіть зворотність намічених стратегічних орієнтирів (Імплементация національної стратегії, 2019; Індекс сталості, 2020). **Гуманітарні стратегії державної політики євроінтеграції** мають визначатися національними інтересами українського суспільства, демократичними правами і свободами кожного із громадян. До першочергового кола таких пріоритетів, безумовно, належить потреба

реального та правового вивільнення громадянського життя з-під загарбницьких дій тоталітарної системи, налагодження міжетнічних та міжконфесійних відносин, піднесення культури, освіти та науки до рівня європейських стандартів, створення ефективної системи охорони здоров'я, забезпечення гендерної рівності всіх громадян тощо.

Креативним розв'язанням згаданих та інших споріднених проблем є **реалізація євроінтеграції України, зокрема набуття повноцінного членства в ЄС та НАТО**. Цей вектор розвитку органічно відповідає цивілізаційній ідентичності України, її прагненню позбутися артефактів перебування в тоталітарній державі. Все це визначає необхідність системного аналізу стратегій гуманітарного розвитку України, особливо в тій її частині, котра визначається євроінтеграційними пріоритетами. Означене передбачає також пошук моделей подолання розходжень між задекларованими політичними намірами владних інституцій та з їх практичним втіленням в загальноєвропейському просторі.

Консолідація українського світу в умовах національного спротиву російській агресії у контексті євроінтеграційних пріоритетів є креативним началом пошуку стратегій подолання агресії та перемоги над ворогом. Реалізація цієї мети передбачає застосування інноваційного теоретико-методологічного інструментарію дослідження засад гуманітарного потенціалу України в реалізації її євроінтеграційних перспектив в умовах національного спротиву російській агресії.

Виходячи із аналізу дослідження проблематики консолідації українського суспільства, можна стверджувати, що євроінтеграційна тематика залишається нагальною і для широкого загалу, і для політичного істеблішменту, і для всієї соціогуманітарної сфери. Вирішальним актуалізуючим чинником євроінтеграції України є російсько-українська війна, в якій агресор ставить за мету геноцид українського народу та знищення всієї України. В цій війні **Україна виступила оборонцем загальнолюдських цінностей, отримали всебічну підтримку на глобальному рівні**, і в якості гарантії власної безпеки потребує найширшої

інтеграції в європейські структури, насамперед ЄС та НАТО.

Реалізація даних пріоритетів потребує наукового супроводу, зокрема в **опрацювання гуманітарних стратегій синергетичної взаємодії з означеними євроструктури**. Однак є підстави стверджувати, що всі оприлюднені і запропоновані розвідки мають фрагментарний характер і, головню, не враховують реалій новітньої історії, прикметної докорінним переоблаштуванням світоустрою.

Це ж саме стосується й провідної ідеї щодо **формування гуманітарного простору**, оскільки потенціал українського суспільства, певні імунні механізми культури й ментальності української нації щодо зовнішніх агресивних впливів – все це нині постає вкрай актуальними проблемами. Будучи спрямованим на виявлення і ґрунтовний аналіз сучасних гуманітарних пріоритетів євроінтеграції, стратегічний аналіз пропонує систематично пов'язані знання про досі недостатньо досліджені латентні механізми самоорганізації українського соціуму, розкриє його внутрішній потенціал для ефективної протидії з боку зовнішніх негативних тисків і збурень та покаже, наскільки закономірним та взаємовигідним для обох сторін є реалізація європрагнень України.

На превеликий жаль, сьогодні Українська держава не те що фінансово не підтримує традиційні європейські та північноамериканські українознавчі центри, які функціонують здебільшого на пожертви громадян, а й узагалі недостатньо ознайомлена з їхньою діяльністю. А тим часом, як відомо, за **останні роки постали українознавчі центри, філії та кафедри навіть в Азії, зокрема на Близькому Сході, в Китаї та Японії**. У галузі науково-освітнього співробітництва необхідно зібрати і проаналізувати інформацію про українське шкільництво діаспори, провести з'їзд освітян українського зарубіжжя, здійснити фундаментальні дослідження стану та тенденцій розвитку української мови за кордоном та опублікувати їх результати.

Варто організувати також **підготовку та перепідготовку науково-педагогічних та педагогічних кадрів з українознавчих дисциплін та**

предметів, зокрема української мови, для вищих навчальних закладів за кордоном та шкіл у місцях компактного проживання українців за кордоном, у тому числі шляхом організації відповідних курсів на базі вищих навчальних закладів України. Відповідно до програми українська та студентська молодь із за кордону має залучатися до навчання на курсах, факультативах, а також до участі в олімпіадах, конкурсах, фестивалях, виставках дитячої та юнацької творчості, що проводяться в Україні.

Міжнародне співробітництво у сфері культури та освіти в Україні покликане забезпечити інтеграцію національної освіти у міжнародний освітній простір. Забезпечення повноправного представництва України у міжнародних форумах, програмах, що проводяться під егідою міжнародних організацій, дає змогу підтверджувати на міжнародній арені високий престиж української освіти, набувати міжнародного досвіду для впровадження подальших реформ структурного характеру і нових інформаційних технологій у сфері освіти. А це означає також розвиток і поглиблення авторитетності держави та людини, доведення до світової спільноти інформації про культурний, освітній, науковий потенціал України, позиціонування інтересів українців у світі, створення привабливого та прагматично-корисного, авторитетного образу для світу та відкритість до надбань світової культури і цивілізації, вміння вести міжцивілізаційний діалог. Розвиток світоглядних цінностей українця, які базуються на архетипах національної культури, прямо пропорційний розвитку питання національної освіти, виховання, а також можливості застосування ідейних надбань української духовності в глобалізованому світі.

На основі аналізу євроінтеграційної парадигми України відбувається **пошук об'єднуючого чинника для сучасного цивілізаційного простору на умовах збереження розмаїття українського суспільства.** Для України пошук такого об'єднуючого чинника є особливо актуальним, оскільки вона знаходиться на розломі і в точках дотику декількох цивілізацій, як великих, так і локальних. Взаємодія між собою християнської, ісламської, євразійської, а в

минулі часи також і давньогрецької, римської, візантійської та ще декількох цивілізацій, полишила по собі пласти і нашарування цінностей різних культур і народів.

Неодмінно слід враховувати і те, що у власній історії Україна переживає переломний час. **Перемога України над ординським євразійством буде одночасно торжеством всієї світової демократії.** Таким чином, мова йде про українську цивілізаційну минувшину і сучасність як частину всесвітньої історії: з одного боку, у всій її самотності і унікальності, з іншого – в інтегративній взаємодії з іншими світовими цивілізаціями.

Тематичні матеріали в популяризації української культури слід використовувати з метою **поглиблення загальних українознавчих знань, формування патріотизму та національної свідомості громадян України, модернізації світоглядної культури українців.** У цих матеріалах має бути обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, розкрито теоретичне і практичне значення теми дослідження, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, сформульовано його проблематику і концепцію.

Наукові матеріали мають відображати дослідження, спрямовані на розкриття **специфіки України як своєрідної геополітичної реальності** у просторі і часі, всебічне, фахове та об'єктивне відтворення становлення українського етносу та його цивілізаційного вибору, з'ясування місця і ролі України в сучасних глобалізаційних процесах.

Надзвичайно обнадійливим кроком для створення конкретних механізмів збереження національної ідентичності українців поза межами України є Указ президента України №17/2024 **«Про історично населені українцями території Російської Федерації»** (Про історично населені, 2024). В ньому наголошено, що «Росія впродовж століть систематично вчиняла і продовжує вчиняти дії, спрямовані на знищення національної ідентичності, пригноблення українців, порушення їхніх прав і свобод, у тому числі на історично населених ними землях на Кубані, Стародубщині, Північній та Східній Слобожанщині в межах

сучасних Краснодарського краю, Білгородської, Брянської, Воронежської, Курської, Ростовської областей Російської Федерації».

Подібне відверте насильницьке знищення української ідентичності вимагає адекватної відповіді. А тому, керуючись положеннями Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, а також Конституцією України, Президент дав доручення Кабінету Міністрів України розробити (із залученням міжнародних експертів, представників Світового конгресу українців, вчених, громадськості) та винести на розгляд Ради національної безпеки і оборони України **план дій щодо збереження національної ідентичності українців на згаданих поселеннях.**

Цей план передбачає, зокрема, «опрацювання питання стосовно збору та вивчення фактів і свідчень про злочини, вчинені проти українців, що проживають (проживали) на територіях Росії, історично населених етнічними українцями, про політику примусової русифікації, політичні репресії та депортації щодо українців, відновлення та збереження історичної пам'яті, у тому числі щодо утворення центру із зазначених питань» (Про історично населені, 2024). Реалізація цього та інших доручень виконавчій владі дозволить **вивести на новий щабель розуміння міжнародним співтовариством стану збереження української ідентичності.** Водночас, консолідація світового українства істотно сприятиме пошуку ефективних засобів у боротьбі проти агресора.

РОЗДІЛ IV

МІЖНАРОДНА СОЛІДАРНІСТЬ З УКРАЇНОЮ У БОРОТЬБІ З РОСІЙСЬКОЮ АГРЕСІЄЮ

4.1. Європейська інтеграція України в умовах російської агресії

Євроінтеграційні прагнення України, проголошені двадцять років тому, під час Помаранчевої революції, порушували баланс «багатовекторної рівноваги», що склався під час президентства Л.Д. Кучми. Український уряд декларував бажання досягнути згоди на вступ України до Євросоюзу, «але доктрина євроінтеграції не мала на той час відповідного внутрішньополітичного та економічного підґрунтя і наштовхувалася на шалений опір як з боку внутрішньої опозиції, так і з боку Російської Федерації, яка вже тоді почала плекати плани щодо повернення України в інтеграційну геополітичну модель під своїм домінуванням» (Парахонський, 2015, с. 46).

Осмилення національних інтересів в теоретичній площині супроводжувалися тривалими та малоефективними дискусіями вітчизняних суспільствознавців. «Незважаючи на політичні декларації, які в різний період і різними групами правлячих еліт висловлювалися на користь перспективи інтеграції України в європейську спільноту, реальні процеси зближення як інституційно, так і ціннісно з європейськими структурами завжди були проблемними» (Політична наука в Україні, 2016, с. 644). В інтелектуальному середовищі в міжмайданний період існувала потужна опозиція самій ідеї європейського майбутнього України, чому сприяла активність зовнішніх російських та внутрішніх проросійських «експертів».

Президент В. Янукович, який змінив на цій посаді В. Ющенко, до певного часу дотримувався євроінтеграційної риторики, але насправді був російським ставлеником. Відмова уряду М. Азарова підписати договір про Асоціацію України з Євросоюзом викликали масові протести, підсилені незадоволенням цинічними зловживаннями чинною владою. Майдан 2013–14 років запустив

процес «цивілізаційної втечі», що стало поворотним моментом в зовнішньополітичній орієнтації Української держави.

Параметрами, які вказують на те, що процес «цивілізаційної втечі» дійсно розпочався під час Євромайдану, є зміна ставлення українців до членства України в ЄС та НАТО. За результатами дослідження, проведеного у грудні 2013 року Центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС» та Соціологічною групою «Рейтинг», 49,1 % респондентів проголосували б на уявному референдумі «за» приєднання України до Європейського Союзу, «проти» – 29,6 %, ще 21,3 % – «не визначились». Серед тих, хто визначився, число прихильників ЄС становить 62,4 %. Навпаки, якби найближчим часом відбувався референдум щодо вступу України у Митний Союз, то 32,5 % громадян України підтримали б такий союз, 41,9 % – проголосували би проти, 25,6 % – не визначились. На питання про вибір одного з двох основних векторів у зовнішній політиці України респонденти відповіли наступним чином: 46,9 % підтримали б вступ до ЄС, а 28,9 % проголосували б за вступ до Митного Союзу (Суспільно-політична ситуація в Україні: грудень 2013).

У 2014 році опитування тих самих соціологічних центрів констатувало зростання прихильників ідеї вступу в ЄС. Якщо у квітні їх число наближалось до 55 %, то в листопаді досягло 64 %. Відповідно, число симпатиків приєднання України до Митного союзу зменшилося з 24 % у квітні до 17 % у листопаді.

Вочевидь, такі показники є прямим наслідком російської анексії Криму. Неефективність міжнародної системи безпеки, у тому числі порушення Будапештських угод, змусила українців шукати підтримки у НАТО. Якщо до другого Майдану ідея вступу до Північно-Атлантичного альянсу була, м'яко кажучи, малопопулярною серед населення, «зачарованого» ностальгією по радянському минулому, то в 2014 році кількість прихильників цієї ідеї швидко зростає: у квітні зафіксовано 40 %, у листопаді – вже 51 %. Одночасно, з 46 % у квітні до 25 % у листопаді 2014 року зменшилася кількість противників вступу України до НАТО. Крім того, 48 % опитаних підтримали ініціативу скасування

на законодавчому рівні позаблокового статусу України (Оцінка ситуації на Сході, 2014).

Зрозуміло, що в умовах війни іншої динаміки і бути не могло. Тому «цивілізаційна втеча» України відбувалась не за принципом «куди», а за принципом «звідки». Розв'язання росією гібридної війни проти України, дестабілізація внутрішньополітичної ситуації, засилка диверсійних груп, а згодом – і кадрових військових частин на Донбас, відштовхнула українців від ідеї Євразійського співробітництва. «Водночас російська агресія унаочнила, що попри широку й розгорнуту систему входження до архітектури міжнародної безпеки, Україна, яка не є членом Північноатлантичного альянсу і Європейського Союзу – організацій, що надають своїм країнам-членам гарантії колективної оборони у разі зовнішнього нападу, – опинилася перед обличчям воєнної агресії у безпековому вакуумі, поза надійними гарантіями безпеки. Міжнародно-правові безпекові гарантії, зафіксовані в низці міжнародних угод, було зруйновано Росією, натомість зобов'язань щодо колективного захисту територіальної цілісності й суверенітету України міжнародні організації перед нашою країною не мають» (Парахонський, 2015, с. 55).

Нові обрії інтеграції України до європейського безпекового простору мали б відкритися після підписання двох Мінських угод, втім ці договори були укладені так, що виконати їх було неможливо. Тому замість того, щоб стати підставою для подальших мирних домовленостей, вони перетворилися на привід для тимчасового відтермінування «великої війни». Усвідомлюючи вразливість своїх зовнішньополітичних позицій, Україна щосили намагалась використати ту «стурбованість», яку періодично декларували західні лідери з приводу порушення росією статей Будапештського меморандуму.

Паралельно відбувалося **законодавче закріплення процесів взаємодії України із євроатлантичної спільнотою**. На початку 2019 року преамбула Конституції України була доповнена наступною тезою: «...підключаючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського

та євроатлантичного курсу України...» (Конституція України). У лютому 2019 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)». Відтепер стаття 85 Конституції України мала такий вигляд: «визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» (Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI). Статтю 102 доповнити частиною третьою такого змісту: «Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору». А статтю 116 доповнити пунктом 1-1 такого змісту: 1) забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Тобто інтеграція України у європейський простір стали офіційно задекларованими національними цілями держави.

У Законі про засади внутрішньої і зовнішньої політики України викладені принципи входження в Євроатлантичний простір, які відображені в Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору (Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI). В статті 11 вищезгаданого закону окремо підкреслено, що поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору має на меті набуття членства у цій організації, а інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір передбачає мету набуття членства в Європейському Союзі. Варто зазначити, що після подій 2014-2015 років в Україні була створена Інституційна архітектура у сфері європейської інтеграції. На основі закону про «Про Кабінет Міністрів України» (ч. 1 ст. 21) було створено Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції Кабінету Міністрів України (Постанови КМУ №759 від 04.10.2017).

30 липня 2021р. Рада національної безпеки і оборони схвалила Стратегію зовнішньополітичної діяльності України. 26 серпня ця стратегія була введена в дію спеціальним указом Президента України (Указ Президента України № 448/2021). Відповідно до вказаної стратегії, набуття повноправного членства України в НАТО є стратегічним курсом держави. Зокрема також зазначається, що на шляху євроатлантичної інтеграції та набуття повноправного членства в НАТО першочерговими цілями зовнішньополітичної діяльності є такі: досягнення відповідності критеріям членства в НАТО через цілеспрямоване та планомірне впровадження широкого спектру внутрішньодержавних реформ у рамках виконання річних національних програм під егідою Комісії Україна–НАТО.

У 2021 році Україна «вперше отримала цілісний і комплексний план дій на світовій арені. Але, очевидно, що Стратегія виникла не на пустому місці – зокрема, варто згадати про Постанову Верховної Ради «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993р., про ряд інших концептуальних документів з питань зовнішньої політики, про Закон «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (2010 р.), про зміни в Конституції (2019 р.), що зафіксували курс України до ЄС і НАТО. Деякі з них – це вже історія, а згаданий Закон є чинним, але, на жаль, безнадійно застарілим. Отже, нову Стратегію можна розглядати і як певну кодифікацію масиву нормативно-правових актів у сфері зовнішньої політики і як розробку нових підходів і інструментарію з огляду на сучасні геополітичні реалії» (Пашков, 2021).

Отже, як видно із офіційних законодавчих актів, після 2014 року була створена інституційна та правова база для поглибленої інтеграції України до Євросоюзу. Ця стратегічна зовнішньополітична мета була відтворена в Основному Законі України. Фактично дві окремі ідеї (напрямку) зовнішньополітичної інтеграції, до ЄС (політико–економічний) та НАТО (безпековий) були об'єднані в одну стратегічну мету – інтеграцію до євроатлантичної спільноти, де «НАТО залишиться основним контрибутором безпеки на євроатлантичному просторі попри тенденції до посилення

стратегічної автономності ЄС у сфері безпеки і оборони» (Указ Президента України № 448/2021).

Слід зазначити, що **концептуального оформлення потребує і сам концепт «стратегічного партнерства»**, оскільки як в Україні, так і на Заході інститут «стратегічного партнерства» не мав чіткого інституційного або законодавчого визначення. Відповідно до зовнішньополітичної практики та політичної доцільності «стратегічне партнерство» проголошувалося в офіційних документах або заявах політичного характеру. Наприклад, на початок 2000-х років: «В результаті реалізації багатовекторної політики на світовій арені Україна мала близько 20 «стратегічних» (особливих, ключових) партнерів. З деякими країнами (США, Польща, Узбекистан, Болгарія, Азербайджан, Канада, росія, Грузія) відносини стратегічного партнерства оголошувалися у спільних заявах, деклараціях, договорах. 21 травня 1997 р. в Спільній Заяві президентів України і Польщі «До порозуміння і єднання» відзначено, що Україна та Польща є стратегічними партнерами. 5 червня 2000 р. в Спільній заяві президентів України і США було підтверджено зобов'язання «розвивати та поглиблювати стратегічне партнерство між Україною та Сполученими Штатами у XXI столітті» (Указ Президента України № 448/2021 від 30.07.2021). В інших випадках керівництво України декларувало стратегічні відносини в односторонньому порядку – Китай, Аргентина, Ізраїль, Німеччина, Фінляндія. В «Основних напрямках зовнішньої політики України» (1993 р.) стратегічними партнерами визначалися також всі прикордонні країни, тобто стратегічне партнерство України розповсюджувалося на окремі країни Європи, Азії, Північної та Південної Америки тощо.

За оцінкою експертів, «така декларативна практика навряд чи сприяла встановленню справжніх стратегічних відносин і свідчила, імовірно, про «розфокусованість» зовнішньополітичного курсу та стратегічних орієнтирів» (Україна: 30 років на європейському шляху, 2021). Події 2014–2015 років істотно сфокусували зовнішньополітичний вектор Української держави.

Відповідно до «Стратегія національної безпеки України» 2015 року, «на глобальному рівні Україна розглядає поглиблення стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами Америки як гарантом міжнародної безпеки на євроатлантичному просторі на основі Хартії Україна–США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 року як головний зовнішньополітичний пріоритет. Україна прагнучиме до стратегічного розвитку взаємодії на засадах партнерських відносин з іншими державами – ключовими центрами впливу, зокрема КНР» (Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року). Тобто фактично, у вказаному документі визначено два ключових стратегічних партнера України – США та КНР.

Однак інтерпретація «стратегічного партнерства» в контексті документа різна. «Стратегія національної безпеки України» 2020 року вже визначила дві групи стратегічно важливих для України держав. Стаття 35 стратегії робить акцент на «всебічному співробітництві зі Сполученими Штатами Америки, Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії, Канадою, Федеративною Республікою Німеччина, Французькою Республікою, яка має для України пріоритетний стратегічний характер та спрямовується на зміцнення гарантій незалежності й суверенітету, сприяння демократичному поступу та розвитку України» (Указ Президента України №392/2020).

Однак стаття 36 зазначає: «З метою захисту власних національних інтересів та зміцнення регіональної безпеки Україна розвиватиме стратегічне партнерство з Азербайджанською Республікою, Грузією, Литовською Республікою, Республікою Польща, Турецькою Республікою» (Указ Президента України №392/2020). Крім того, «Стратегія зовнішньополітичної діяльності України» (Указ Президента України №448/2021) 2021 року визначила вже п'ять різних критеріїв для ідентифікації стратегічних відносин. При цьому в стратегії визначені 13 держав – США, Велика Британія, Канада, Франція, Німеччина, Азербайджан, Грузія, Литва, Польща, Туреччина, КНР, Бразилія та Японія.

Таким чином, «на сьогодні ми можемо орієнтуватися на два поточні документи, які визначають засади зовнішньої політики України і чітко виокремлюють ті країни, які характеризуються як стратегічні партнери України, – Стратегія національної безпеки 2020 року та Стратегія зовнішньополітичної діяльності 2021 року. Обидва документи розмежовують країни на групи, використовуючи щодо них декілька різних термінів. При цьому жодна з двох стратегій не визначає, а в чому ж полягає відмінність між цими групами. До того ж, деякі країни у цих двох стратегіях потрапили у різні групи» (Шелест, 2021).

Повномасштабне вторгнення суттєво змінило підходи західних країн щодо безпекової складової та взаємовідносини всередині Європейського Союзу щодо протидії російській агресії. Та національна стійкість, рішучість, хоробрість ЗСУ та всього українського народу, які були продемонстровані в перші місяці війни, змінили, без перебільшення, світовий порядок. За цих умов відбувається **трансформація взаємодії України із євроатлантичної спільнотою після 24 лютого 2022 р.**

Не є таємницею, що «з початком повномасштабної російської агресії Захід досить скептично ставився до спроможності України протистояти армії РФ, яка вважалася другою за потужністю у світі, а також до стійкості її державних інституцій. Саме тому в перші дні війни провідні західні держави запропонували українському керівництву залишити країну» (Рафальський, 2023). Не зовсім чіткою була й позиція провідної міжнародної безпекової організації – ООН, хоча вона й засудила вторгнення Росії (Генасамблея ООН засудила вторгнення Росії, 2022).

Натомість, «реакція НАТО та ЄС на російську агресію проти України була однозначною, але дещо відмінною за ступенем рішучості. ЄС відповів рішучим продовженням і посиленням санкцій проти Росії, запроваджених до початку війни в намаганні стримати агресивну політику Кремля, наданням Україні величезної за обсягами фінансової і гуманітарної допомоги, прискореним наданням їй статусу кандидата на вступ до Союзу. Відповідь

Альянсу, в арсеналі якого є ядерна зброя, обтяженого відповідальністю за уникнення відкритого конфлікту з Росією, виявилася більш стриманою та обмежилася на початку війни закликом до країн-членів надавати допомогу Україні на двосторонній основі. Надалі головними чинниками зміни в позиціях НАТО та окремих його членів стали успіхи ЗСУ та рішуча позиція США з надання Україні розширеної військово-технічної допомоги» (Центр Разумкова, 2022).

Опір України російській навалі у перші місяці війни були вирішальними не лише з точки зору національної стійкості та подальшого збереження держави, але і слугували своєрідним індикатором для визначення стратегії поведінки євроатлантичної спільноти, рушійною силою якої були США. Варто зазначити, що пошук оптимальної моделі підтримки України в її боротьбі за свою незалежність, мав різні вектори свого розвитку. З одного боку, всі країни-члени НАТО вступили в т.зв. формат «Рамштайн», про що детальніше буде далі. З іншого боку, загроза ядерного протистояння між росією і НАТО, значно стримувала тих західних лідерів, що побоювалися надмірної ескалації російсько-українського конфлікту і втягування їх країн в Третю світову війну.

30 вересня 2022 року Президент України Володимир Зеленський на тлі анексії окупованих територій України Росією підписав заявку України на вступ до НАТО у прискореному порядку. З лютого 2022 року в рамках Цільового фонду КПД України, НАТО здійснює проекти з підтримки в різних галузях. На Вільнюському саміті у 2023 році держави-члени домовилися про подальше перетворення КПД у багаторічну програму допомоги Україні на основі сталого та прогнозованого фінансування. На довгостроковій основі допомога надається за трьома основними напрямками: відновлення, інституційні перетворення та перехід до оперативної сумісності з НАТО. На Мадридському саміті 2022 року лідери країн НАТО домовилися активізувати навчання та нарощування потенціалу в рамках порядку денного НАТО–2030. На Вашингтонському саміті у 2024 році лідери держав-членів оголосили про зобов'язання щодо довгострокової допомоги Україні у сфері безпеки для надання військового

обладнання, допомоги та навчання, щоб підтримати Україну у створенні сил, здатних перемогти російську агресію сьогодні та стримати її у майбутньому» (Buzarov, 2024).

15 листопада 2022 року Президент України В. Зеленський у виступі на саміті G20 в Індонезії вперше презентував План досягнення миру з 10 кроків, або української «формули миру». Доповідач наголосив, що «не варто пропонувати Україні компроміси з совістю, суверенітетом, територією та незалежністю. Україна завжди була лідером миротворчих зусиль, і світ це бачив. І якщо Росія каже, що нібито хоче закінчити цю війну, хай доведе це діями». І, далі, креативні пропозиції України по налагодженню міжнародної співпраці у боротьбі з агресором:

1. Радіаційна та ядерна безпека; 2. Продовольча безпека; 3. Енергетична безпека; 4. Звільнення усіх полонених і депортованих; 5 Виконання Статуту ООН і відновлення територіальної цілісності України та світового порядку; 6. Виведення російських військ і припинення бойових дій; 7. Справедливість; 8. Це екоцид, потреба негайного захисту природи; 9. Недопущення ескалації; 10. Підтвердження закінчення війни (Формула миру, 2022).

Кожен з пунктів Президент конкретизував і визначив позицію України. В питанні щодо оцінки дій агресора наголошувалось, що «світ має визнати Спеціальний трибунал щодо злочину агресії Росії проти України і створення Міжнародного механізму для відшкодування усіх збитків, завданих цією війною. Відшкодування за рахунок російських активів, бо саме агресор повинен зробити все, щоб відновити порушену ним справедливість». І, дивлячись у майбутнє, доповідач наголосив на потребі «дієвих гарантій безпеки». А тому світовій спільноті запропоновано проєкт договору Kyiv Security Compact для розгляду, обговорення та затвердження.

Для продуктивного виконання «формули миру» доцільно посилювати міжнародну координацію зусиль у справі досягнення перемоги над ворогом. Міністр закордонних справ України Д. Кулеба наголосив, що для світової спільноти цілком реальним є здійснення наступних п'яти кроків для

ефективного спротиву агресору. Йдеться, зокрема, про прискорення постачання в Україну додаткових систем ППО й боєприпасів; забезпечення України бойовими дронами всіх типів; забезпечення України ракетами далекого радіуса дії понад 300 км; схвалення використання заморожених російських активів для допомоги Україні; ізоляція російських дипломатів у відповідних столицях і міжнародних організаціях (Кулеба, 2024).

Наприкінці 2024 року В. Зеленський оприлюднив «План перемоги», який складається із п'яти пунктів: «Геополітичного, двох військових, економічного та безпекового – і трьох таємних додатків. Президент України Володимир Зеленський представив зміст Плану перемоги під час виступу у Верховній Раді. Перший пункт – запрошення України в НАТО. За словами Глави держави, факт запрошення України в НАТО може стати фундаментальним для миру і свідченням для російського диктатора, що його геополітичні розрахунки програшні» (План перемог, 2024). Варто погодитися з думкою експертів про те, що: «Центральним пунктом ініційованого Києвом Плану перемоги є надання Україні запрошення до вступу до НАТО. Це означало би скоріше політичний сигнал, ніж швидке входження до складу Альянсу. Але в НАТО на цей час відсутній консенсус з цього питання, принаймні, США, Німеччина, Угорщина та Словаччина утримуються від цього кроку. Під час широкомасштабної агресії ключовою тезою керівництва НАТО було «недопущення розповсюдження війни за межі України». Відтак мова скоріше йде не про слабкість євроатлантичної політики України, а про брак рішучості лідерів країн Альянсу» (Центр Разумкова, 2024, с.5).

Як бачимо, внутрішні інституційні суперечки НАТО щодо швидкого набуття Україною членства в організації, призвели до появи різних альтернативних підходів поглибленої взаємодії України із євроатлантичною спільнотою в умовах війни. «Паралельно у впливових західних періодичних виданнях почали з'являтися варіанти надання Україні гарантій безпеки, які були б заміною її членства» (Адаптивні зміни, 2023, с 583) в НАТО. Ще у вересні 2022 р., після заяви В. Зеленського про намір подати заявку на

прискорену процедуру прийняття України до НАТО, американський журнал «Форін Полісі» опублікував статтю, витриману у дусі солідарності з боротьбою українців, але одночасно із викладом аргументів проти реальності позитивної відповіді, почутих від американських політиків і аналітиків (Gramer, Detsch, Maskinnon, 2022). Пропозиції щодо різних альтернативних форматів (моделей) для України почали також лунати безпосередньо від впливових європейських політиків, наприклад, президент Польщі А. Дуда наводив як приклад «Ізраїльську модель» (Замість членства в НАТО, 2023).

Певною альтернативою швидкому вступу України в НАТО, враховуючи екзистенційну необхідність щодо взаємодією із євроатлантичною спільнотою в умовах війни, є довгострокові гарантії безпеки та відповідні Двосторонні угоди з питань безпеки. «Двосторонні безпекові угоди, підписані між Україною та її партнерами, становлять додатковий рівень безпеки. Цей підхід було викладено в Київському безпековому договорі та схвалено G7 на полях саміту НАТО у Вільнюсі у 2023 році. Ці угоди були задумані не як заміна членству в НАТО, а як проміжне рішення до здобуття членства в НАТО. Цю систему двосторонніх угод у сфері безпеки можна зміцнити та краще координувати, об'єднавши їх у межах єдиного міжнародного компакту (договору)» (Євроатлантичне майбутнє України, 2024).

Позитивним прикладом двосторонньої безпекової угоди є україно-британське співробітництво. На початку 2024 р. відбувся знаковий візит прем'єр-міністра Великої Британії Ріші Сунака до України, одним із знакових підсумків якого була укладена Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. В контексті засадничих принципів міждержавних відносин цей документ має виключне значення, оскільки фактично започатковує створення своєрідного «поясу безпеки» для України з боку розвинених демократичних країн.

Засадничі принципи угоди свідчать про єдність позицій сторін в оцінці сутності російської агресії й самого рашизму. Вельми обнадійливими є і логістика постпереможних дій над агресором. Розділ четвертий Угоди

«Політичне співробітництво» якраз і акцентує увагу на визначальних позиціях щодо відповідальності агресора: справедливий мир, санкції, відповідальність. Остання позиція, зокрема, фіксує: «Учасники підтверджують свою відданість притягненню Російської Федерації до відповідальності за заподіяння збитків або шкоди фізичним та юридичним особам, а також державі Україна внаслідок її міжнародно-протиправних дій в Україні або проти України, включно з її агресією в порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй. Вони підтверджують, що Російська Федерація повинна нести юридичну відповідальність, включно з наданням відшкодування за будь-який збиток, спричинений такою діяльністю, що також допоможе стримувати майбутні атаки та сприятиме відновленню України. Вони прагнуть притягнути до відповідальності винних у воєнних злочинах та інших міжнародних злочинах, скоєних в Україні або проти неї, відповідно до міжнародного права, зокрема шляхом підтримки роботи Офісу генерального прокурора України та Міжнародного кримінального суду щодо забезпечення повного та справедливого розслідування звинувачень у воєнних злочинах незалежними, ефективними та надійними правовими механізмами» (Угода про співробітництво, 2024, ч.IV. п.1).

Понад те, послідовність політики Великої Британії щодо України підтвердив і колишній її прем'єр, а нині міністр закордонних справ **Девід Камерон**. У коментарі Politico 18 січня 2024 р. він висловив думку, що виникає відчуття, що знову настали 1930-ті роки, але роль лідера нацистської Німеччини Адольфа Гітлера відіграє президент країни-агресора РФ Володимир Путін. А тому, війна в Україні залишається «абсолютним пріоритетом номер один», і вона є викликом для нинішнього покоління. Девід Камерон в підсумку зазначив: «Ми не маємо умиротворяти Путіна. Ми маємо протистояти злу, яким є його вторгненням» (Ми не маємо, 2024).

В умовах погіршення загальної геополітичної ситуації, міжнародної невизначеності з багатьох безпекових питань та непередбачуваності зовнішньополітичного вектору нової адміністрації Білого дому, дуже важливим

моментом є підписання 16 січня 2025 року Угоди про сторічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. Відповідно до положень Угоди: «Сторони поглиблюватимуть оборонне співробітництво, зміцнюватимуть свої військові та оборонно-промислові спроможності, включаючи розвиток збройних сил та співробітництво між оборонно-промисловими базами, посилюватимуть системи оборонних закупівель України та передаватимуть технології для спільного виробництва оборонної продукції (у тому числі в рамках спільних ініціатив), приділяючи особливу увагу інноваціям та посиленню захисту прав інтелектуальної власності на передані технології, а також узгоджуватимуть їх з вимогами НАТО» (Угода про сторічне співробітництво, 2025). «Сторічна угода України та Британії є першою та історичною. Але, ймовірно, вона не буде останньою та буде поширена на інші країни» (Єрмак про історичну угоду, 2025). Щодо НАТО, то в Угоді вказано: «Сторони розвиватимуть сфери, важливість яких для євроатлантичного миру і стабільності виходить далеко за межі війни, визнаючи важливу роль України у захисті євроатлантичної безпеки й звертаючи особливу увагу на оперативну сумісність і внесок України як майбутнього союзника НАТО» (Угода про сторічне співробітництво, 2025).

Як очікувалось, на Вашингтонському саміті влітку 2024 р. Україна не отримала запрошення до НАТО, проте «країни-партнери євроатлантичної спільноти підтвердили зобов'язання щодо довгострокової безпекової допомоги Україні» (Декларація, 2024). Станом на початок 2025 року Україна має 27 підписаних безпекових угоди з партнерами і «очікує, що такі угоди укладуть всі учасники Контактної групи з питань оборони України (формат «Рамштайн»)» (Зеленський закликав, 2025).

Незважаючи на те, що ані у 2014 р. ані у 2022 р. Україна не була членом НАТО чи якогось іншого оборонного союзу (який би зобов'язав євроатлантичну спільноту беззастережно надавати військову допомогу Україні), країни євроатлантичного простору знайшли формати організації всеосяжної міжнародної допомоги Україні в умовах тривалою російської

агресії. Пояснити такий стан речей можна у тому числі наявністю спільної цивілізаційної системи цінностей між Україною та країнами євроатлантичної спільноти щодо свободи, демократії, розвитку суспільства та держави. Адже «євроатлантична інтеграція означає для України більше, ніж бути просто членом системи колективної безпеки, інтеграція в НАТО означає включення в євроатлантичний простір безпеки з тими країнами, з якими ми поділяємо загальні цінності та принципи» (Тодоров, 2022, с. 84).

Саме на спільні цінності із євроатлантичної спільнотою звертав увагу Президент В. Зеленський у 35-ти зверненнях, які він зробив впродовж 2022 року у межах стратегічної комунікації в законодавчих органах держав Європи, Азії, Північної Америки, а також Ізраїлю, Австралії та Нової Зеландії (Перший рік, 2023). У офіційних заявах вищих посадових осіб також лунають інші поняття (крім євроатлантичної спільноти), які підкреслюють саме ціннісний зв'язок України із євроатлантичним простором, наприклад, «євроатлантичної сім'я» (Андрій Сибіга, 2024; Спільна декларація, 2023).

На необхідність врахування «ціннісного фактору» у взаємодії не лише з Європейським Союзом, а й з усією євроатлантичної спільнотою в умовах війни звертають увагу і вітчизняні дослідники: «Рівень суб'єктності України визначатиметься її вмінням використовувати міжнародні структури, апелюючи до цінностей світової цивілізації, відверто знехтуваних Російською Федерацією. Свій авторитет як цивілізаційного суб'єкта Україна може зміцнювати у ході виконання спільних воєнно-політичних і гуманітарних проєктів з євроатлантичними партнерами, з різними геополітичними центрами, чия цивілізаційна належність не перешкоджає рухові нашої країни до європейської моделі життя» (Суб'єктність України, 2020, с. 83).

«Після початку повномасштабної агресії Росії в лютому 2022 р. Україна вчергове стала епіцентром світових подій. Її стійкість у боротьбі за власний цивілізаційний вибір і збереження самого існування як нації та держави стала визначальними чинником, який спричинив початок перегляду й трансформації всієї системи європейської та глобальної безпеки. Відстоювання українськими

громадянами засадничих принципів свободи ціною власного життя примусило світове співтовариство згадати про задекларовані принципи і цінності та консолідовано виступити на їх захист від тих загроз, які ще донедавна здавалися цілковитим набутком минулого, варварством, яке давно і назавжди зникло чи було подолано як загроза існуванню людської цивілізації» (Рафальський, 2024, с. 411).

Надзвичайно важливим ціннісним наративом перемоги над агресором є питання про фінансово-економічну відповідальність агресора за вчинені збитки об'єкту агресору із власних ресурсів. У сутнісному і прагматичному вимірі мова йде про розроблення механізмів подібного відшкодування, тобто здійснення процедур **репарації** завданих збитків.

Генеральна Асамблея ООН 14 листопада 2022 р. прийняла надзвичайне рішення під назвою «Сприяння виправленню та відшкодуванню за агресію проти України», в котрому заклала політичні підвалини для притягнення агресора до відповідальності за вчинену ним шкоду та завдані збитки Україні. Генасамблея підтвердила свою відданість суверенітету, незалежності, єдності та територіальній цілісності України та вимагала від Російської Федерації негайно припинити застосування сили та повністю та безумовно вивести всі свої військові сили з території цієї країни. Поважна установа рекомендувала державам-членам створити Міжнародний реєстр збитків, який би служив записом доказів та інформації про претензії. Було визнано, що РФ має бути притягнута до відповідальності за будь-які порушення міжнародного права, міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні або проти неї (Генеральна Асамблея, 2022).

У липні 2023 р. у Вільнюсі відбувся саміт НАТО і, одночасно, зустріч країн – членів «Великої сімки» (G7). Саме G7 12 липня ухвалили декларацію з гарантіями безпеки для України Joint Declaration of Support for Ukraine. Позиція світових лідерів виявилася однозначно чіткою і україноцентричною. Про це свідчать вихідні тези цього документи: «Ми єдині в нашій незмінній підтримці України. Ми, лідери «Групи семи» [G7], підтверджуємо нашу непохитну

відданість стратегічній меті створення вільної, незалежної, демократичної та суверенної України в межах її міжнародно визнаних кордонів, здатної захистити себе та стримати майбутню агресію. Ми підтверджуємо, що безпека України є невід'ємною частиною безпеки євроатлантичного регіону. Ми вважаємо незаконне і неспровоковане вторгнення Росії в Україну загрозою міжнародному миру і безпеці, грубим порушенням міжнародного права, зокрема Статуту ООН, і несумісним із нашими безпековими інтересами. Ми будемо підтримувати Україну в її захисті від російської агресії стільки часу, скільки буде потрібно. Ми єдині в нашій незмінній підтримці України, яка ґрунтується на наших спільних демократичних цінностях та інтересах, передусім на повазі до Статуту ООН і принципів територіальної цілісності та суверенітету. Сьогодні ми розпочинаємо переговори з Україною з метою формалізації – через двосторонні безпекові зобов'язання і домовленості, узгоджені із цією багатосторонньою рамковою угодою, згідно з нашими відповідними правовими і конституційними вимогами – нашої незмінної підтримки України, яка захищає свій суверенітет і територіальну цілісність, відновлює свою економіку, захищає своїх громадян і прагне інтеграції в євроатлантичну спільноту. Ми доручимо нашим командам негайно розпочати ці дискусії» (Надаватимемо сучасну військову техніку, 2023).

Знаковим документом в цьому контексті слід вважати «Ризькі принципи» – Декларацію міністрів юстиції країн-членів та країн-спостерігачів Ради Європи на зустрічі в Ризі 11 вересня 2023 р. В цьому документі ухвалено засадничі принципи для досягнення повної відповідальності за агресію рф проти України й забезпечення відшкодування всім жертвам війни. Зокрема, учасники зустрічі наголосили на важливості укладання Реєстру збитків від агресії рф як першого кроку для забезпечення того, щоб росія заплатила за шкоду, якої вона завдала Україні своєю незаконною війною. В Заяві міністрів особливо зазначено: «Усі звинувачення у злочинах, зокрема воєнних злочинах, злочинах проти людяності та геноцид, скоєні російськими військами в Україні, потрібно повністю розслідувати і, якщо це виправдано, переслідувати на національному й

міжнародному рівнях, щоб винні відповіли за свої дії» (Міністри юстиції Ради Європи, 2023).

9 вересня 2023 р. Європарламент ухвалив Резолюцію з оцінкою дій нелегітимного президента Білорусі як поплічника міжнародного злочинця В. Путіна. В документі, зокрема, наголошується: «Допустивши необґрунтовану агресивну війну Росії проти України, режим Лукашенка став співучасником злочинів, скоєних Росією, що передбачає відповідальність за руйнування і збитки, завдані Україні. Спеціальний міжнародний трибунал щодо злочину агресії, скоєного РФ в Україні, повинен мати юрисдикцію для засудження не лише [президента РФ Володимира] Путіна і російського політичного й військового керівництва, а й білоруських лідерів». Політики закликали відповідні структури ЄС та держав-членів цієї організації знайти відповідні механізми для здійснення відповідних дій: арешту активів для виплати репарацій, притягнення до кримінальної відповідальних причетних до злочинів осіб, власне учасників здійснення злочинів та ін. (Європарламент, 2023).

Європейська спільнота усвідомлює злочинну сутність рашизму для можливі наслідки дій Росії для цивілізації загалом. Причина цьому – в самій сутності східного деспотизму. Очільник комісії ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель в інтерв'ю The Guardian від 24 грудня 2023 р. заявив, що «Росія ніколи не могла стати нацією. Це завжди була імперія із царем, із радами, а тепер і з Путіним. Це константа Росії та її політична ідентичність і, як наслідок, загроза для її сусідів – і особливо для нас» (Боррель, 2023). На цій підставі досвідчений дипломат робить висновок про те, що Путін не задовольниться частиною України й не дозволить решті України належати до ЄС; а Захід має готуватися «до конфлікту високої інтенсивності протягом тривалого часу».

4.2. Підтримка Євросоюзом українських біженців як фактор збереження нації

Одним з наслідків повномасштабного вторгнення РФ в Україну стала масова міграція українців як всередині країни, так і за її межі. Так, управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) зафіксувало щонайменше 5 мільйонів біженців з України у країнах Європи (Додонова, 2018). Станом на 31 січня 2023 р. УВКБ ООН реєструє вже 8046560 біженців з України по всій Європі. Це становить близько 19% населення України (за оцінкою Євростату на 2021 рік). 4823326 біженців зареєструвалися для отримання тимчасового захисту в Європі (Lutsenko, 2022). Євросоюз прийняв українських біженців, дозволивши їм в'їжджати до 27 країн-членів без віз, жити та працювати там до трьох років.

З геополітичної точки зору війна Росії проти України, а також протистояння РФ із Заходом загалом мають усі ознаки довгострокової міжнародної міграційної кризи. Можна погодитись, що «масовий результат українських біженців не випадковість – це частина плану Путіна щодо дестабілізації Європи» (Bonfantii, Xenogiani, 2014). У зв'язку з цим актуальним стає вивчення проблем, пов'язаних з новими українськими громадами в країнах Європейського Союзу, з адаптацією та інтеграцією величезної кількості громадян України, які приїхали до ЄС і які через війну можуть залишитися там на тривалий термін.

У контексті офіційних заяв про набуття Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу, а також можливу спрощену процедуру вступу України до ЄС, природно виникають практичні питання: яке майбутнє чекає мільйони українських біженців від війни, що отримали в країнах ЄС тимчасовий колективний захист? Чи мають громадяни України, які вимушено переїхали до ЄС, статус, вищий за статус біженця, але нижчий за статус громадянина ЄС? І чи можна розглядати запровадження Директиви 2001/55/ЄС про тимчасовий захист у разі масового припливу переміщених осіб щодо переміщених осіб з України як фактичний етап інтеграції українців до ЄС у

контексті майбутнього вступу України до Союзу? Відповіді на ці та інші питання ми шукали в ході нашого дослідження процесу адаптації та інтеграції українців до ЄС після подій 24 лютого 2022 р.

Слід визнати, що принаймні протягом останніх 30 років міграція, особливо коли вона відбувається поза регламентованими схемами та контрольованими шляхами, подається в науковій та публіцистичній літературі як «криза», тобто ненормальне явище, що порушує звичайний хід соціальної та економічної діяльності (Martin, Weerasinghe, Taylor, 2014). У Європі усвідомлення міграції як кризи зміцнило сек'юритизований погляд на міграцію, що зробило її головною проблемою у політичному порядку денному ЄС (з особливим натиском на управління вимушеною міграцією, яка виникає внаслідок конфліктів у Сирії, Іраку, Афганістані, Лівії) та в інших місцях) (Estevens, 2018). У деяких визначеннях допомоги біженцям вживаються слова «криза надання притулку» або «криза біженців», тобто семантично мігранти маркуються як основна причина «кризи», а вторинна – її наслідок (Crawley, Skleparis, 2017). В інших дефініціях поняття кризи використовується як означення для стану різних акторів і систем, зокрема, для «Європи», «ЄС» або «держав-членів ЄС», такі як «європейська криза з біженцями», «європейська гуманітарна криза» (Carrera, Santos, Strik, 2019), європейська «криза солідарності» (Grimmel, Giang, 2017), «Європа в кризі», а також як ідентичність і «расова криза, що здебільшого походить з постколоніального стану «Європи» в цілому» (De Genova, 2018).

Серед європейських науковців тема міграції традиційно займає важливе місце. Зокрема, велика увага вчених ЄС приділялася питанням міграції зі Східної та Центральної Європи в контексті розширення ЄС, а також адаптації та інтеграції мігрантів. Було запроваджено термін «неповноцінна (незавершена) міграція». «Цей термін означає тимчасову міграцію за кордон, з різним ступенем легалізації, без будь-якого постійного поселення, в основному пов'язану з роботою у вторинному сегменті ринку праці в чужій країні» (Okólski, Black, Engbersen, Pantîru, 2010).

Дослідники Інституту Клінгендаль вказують на такі нові тенденції поведінки українських переселенців: 1) наростання відчуття тупиковості ситуації, оскільки шансів на швидке примирення небагато; 2) переміщення біженців з таких країн, як Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія далі на Захід, оскільки економічні перспективи в країнах початкового перебування погіршуються; 3) жінки та діти менш схильні повертатися, особливо якщо тривалість їхнього перебування збільшується (Ho Sie Dhian, Deen, Drost, 2022). У зв'язку з цим актуальним стає вивчення проблем, пов'язаних з адаптацією та інтеграцією величезної кількості громадян України, які приїхали до ЄС і через війну можуть залишитися там на тривалий термін.

Актуальним для України є досвід наукових досліджень європейських колег у контексті такого прояву відносин між мігрантами за кордоном та їхньою батьківщиною, як «соціальні перекази», а також вивчення досвіду адаптації та інтеграції українців у Польщі ще до подій 24 лютого 2022 р. «Можна встановити стійкий зв'язок між поняттями соціальних переказів та соціального капіталу. Розширення обсягу ресурсів, наявних у розпорядженні мігрантів та їхніх рідних громад, є перспективним кроком уперед як у світлі критичної взаємодії між індивідуумами, сім'ями та громадами протягом усього процесу міграції, так і соціальної цінності та впливу грошових переказів» (Boscagni, Decimo, 2013). «Хоча місцевий, круговий характер української міграції до Польщі, як і раніше, домінує, природа цієї мобільності стає дедалі складнішою. Порівняно слабо зростає кількість осілих мігрантів. Ця зміна особливо помітна з початку військового конфлікту в Україні, але це також є результатом адміністративних рішень, що передбачають, зокрема, стимули для довгострокового перебування; полегшення доступу ринку праці для особливих категорій мігрантів» (Brunarska, Kindler, Szulecka, Toruńczyk-Ruiz, 2016).

Водночас масштаб та характер впливу на країни Євросоюзу нової хвилі біженців, які відрізняються своїми соціокультурними характеристиками від вихідців із країн Африки та Близького Сходу, ще не встиг повною мірою проявитися і не став предметом глибоких досліджень. Необхідна рефлексія

поточних результатів, що приймаються країнами ЄС, організаційних та політико-правових рішень з метою їхнього оперативного коригування щодо оптимізації. Повномасштабна агресія РФ проти України призвела до колосальних демографічних змін усередині України та великої хвилі переселенців до країн ЄС. Дослідникам міграції в усьому світі було складно комплексно у перші місяці війни відстежувати динаміку виїзду людей з України та подальшу їхню активність. «Дуже важко простежити пересування наших мігрантів після перетину кордону, оскільки країни, що межують з Україною, часто є транзитними для переміщення мігрантів до інших країн ЄС. Усі країни використовують різні методи вивчення та реєстрації мігрантів, різні дані про міграцію, які перешкоджають розробці зведених показників міграції для наших мігрантів та їх перебування в країні тощо» (Protsyk, Mykhalyk, 2019).

Для інституцій ЄС українські біженці стали несподіванкою. «Міжнародні організації та різні громадські організації і структури, що беруть участь в аналізі міграційних процесів у світі, загалом не прогнозували «Українську міграційну кризу» у 2022 р. і не дали належної оцінки таким чином гіпотетичним ризикам, пов'язаним із нею» (Buchin, Dorosh, Lemko, 2022). Очевидно, що певна частина (можливо, більша) українських переселенців, яка виїхала на територію ЄС, може залишитися там тривалий час.

Усвідомлюють це і європейські дослідники, які почали переосмислювати міграційні процеси до ЄС з урахуванням нових реалій. «Реакція ЄС на війну в Україні та біженців, які втекли з країни, вказує на необхідність переосмислити концепцію «солідарності» ЄС з метою боротьби з расизмом та дискримінацією, які незмінно характеризують у ЄС будь-які дебати з питань міграційної політики та проблем надання притулку (Carrera, Ineli-Ciger, Vosyliute, Brumat, 2022). А. Вольффхардт у своїй доповіді зазначив: «Активізація директиви про тимчасовий захист привела в дію процес між державами-членами ЄС та інтеграцією осіб, які залишили Україну. Цей процес все ще триває, динамічний і постійно впроваджується урядами в таких галузях національної політики, як освіта, житло, зайнятість, соціальне забезпечення та охорона здоров'я, на обліку

всі аспекти інтеграції, надаючи життєво важливу підтримку всім групам із необхідною інфраструктурою на місцях (Wolffhardt, 2022).

Наприклад, деякі дослідники, порівнявши, яка ситуація була на кордоні ЄС у зв'язку з приїздом біженців із Близького Сходу, зазначили, що «ЄС був набагато гостиннішим для українців, ніж для прохачів притулку з Близького Сходу, Африки та Афганістану, які були зустрінуті з категоричною відмовою у в'їзді до Польщі, Італії чи Греції та далі. Часто подібні «зустрічі» відбувалися за участю прикордонної агенції ЄС Фронтекс. Привітний прийом українських біженців вражає, але не означає аналогічне ставлення до біженців з інших країн. Члени ЄС, зокрема Польща, Угорщина та інші країни, які вітали українців, продовжують відштовхувати інших прохачів притулку» (Karasapan, 2022).

Як зазначається у підсумковому звіті Агентства Європейського Союзу з питань притулку (EUAA), «швидке реагування на кризу в Україні з боку Європи та прийняття рішень про захист стали можливими, оскільки законодавчий документ у вигляді Директиви про тимчасовий захист був уже готовий і доступний для використання, незважаючи на те, що до неї ніколи раніше не зверталися» (Asylum Situation Report, 2022).

Це дало можливість оперативно відреагувати на хвилю переселенців з України, адже на 23 квітня 2022 року, за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, понад 5,1 мільйона людей виїхали з України. Більшість людей залишили Україну в інтервалі з 27 лютого по 9 березня. За цей період кордон України перетнуло 1 649 088 осіб, з яких понад 150 тисяч щодня залишали країну. 6 березня кордон перетнули 210526 осіб, що є найбільшим показником за один день. З 17 березня 2022 р. кількість тих, хто їде, поступово почала зменшуватися, що вказувало на спад першої хвилі (Filipchuk, Lomonosova, Syrbu, Kabanets, 2022).

Незважаючи на те, що Єврокомісія вирішила продовжити щонайменше до березня 2024 р. дію Директиви про тимчасовий захист для українців, які через

війну вимушено виїхали до ЄС (Lutsenko, 2022), багато проблем із переселенцями залишаються невирішеними.

З одного боку, як правильно зазначають шведські аналітики, нинішнє становище свідчить про те, що питання прийому біженців багато в чому лежать у політичній площині. Тобто коли є чітка політична воля прийняти біженців, то навіть дуже багато людей можуть бути прийняті та розміщені без будь-якого надмірного розчарування та політичних заворушень. І прийом біженців є позитивним моментом та не сприймається як загроза (Parusel, Varfolomieieva, 2022).

З другого боку, у найближчій перспективі прийняття біженців створює проблему координації між державними та приватними ініціативами, тоді як у різних сферах у середньостроковій та довгостроковій перспективі виникають проблеми. У першому випадку це пов'язано з інтеграцією новоприбулих (належна перебудова системи освіти, доступ до житла та зайнятості), у другому – з наявністю організаційних, адміністративних та фінансових ресурсів, що виділяються цим та іншим біженцям. Необхідно не допустити, щоб ця криза монополізувала і без того мізерний потенціал, щоб потім задовольнити потреби тих, хто рятується від конфліктів в інших частинах світу (González Enríquez, 2022).

Як зазначають також європейські експерти, можливі колізії на стику застосування національних законодавств: «Фундаментальне питання, що стосується всіх юрисдикцій, що розглядаються, хоча й різною мірою, – це безпосередня сфера застосування схеми національного тимчасового захисту. Адже всі проаналізовані країни надають тимчасовий захист як громадянам України, так і громадянам третіх країн та особам без громадянства, які користуються міжнародним захистом або його еквівалентом (Dobiás, Nomem, 2022).

У контексті допомоги переселенцям, що рятуються від війни, в ЄС вивчають як різні прикладні теорії інтеграції та адаптації переселенців. Наприклад, стратегії виживання та життєстійкості цієї категорії біженців

(Oviedo, Seryczyńska, 2022) і конкретні форми оперативної допомоги, яка була надана переселенцям у Польщі у перші дні війни (Осієра-Кіціńska, 2022).

У дискусіях, присвячених міграційній політиці ЄС, зазначається, що хоча в короткостроковій перспективі мігранти є чистими витратами, у довгостроковій перспективі вони є платниками податків. Деякі асимілюються та оселяються в ЄС, тим самим допомагаючи вирішити проблему нестачі робочої сили та демографічної кризи (Zimmermann, Vernon, 2023).

Окрім того, характер і обсяг допомоги українським біженцям з боку європейців відрізнявся від характеру допомоги біженцям з країн Азії та Африки. Україна – частина Європи, і цей чутливий чинник необхідно враховувати, оцінюючи відносини європейців до українських мігрантів. Зокрема, в інтерв'ю італійському громадському телебаченню RAI Папа Римський Франциск визнав, що в Європі біженців з України, які рятуються від війни, приймають краще за людей з інших частин світу. Відповідаючи на запитання журналістки, він сказав, що біженців ділять на «перший та другий класи», «за кольором шкіри» та з якої країни приїхали ці люди. «Ми – расисти, а це погано», – наголосив він (The Pope called racism, 2022).

Судді апеляційного суду в Гаазі заявили, що Нідерландська держава порушує міжнародні стандарти в організації розміщення осіб, які шукають притулку. «Апеляційний суд також заявив, що голландська держава провела незаконну різницю між біженцями з України та прохачами притулку з інших країн. «Обидві групи тікають від війни та насильства, і не повинно бути жодних відмінностей у прийомі цих груп», – заявив суд. Тому держава має однаково ставитись до цих груп» (Appeal court says, 2022).

В аналітичній записці «Україна: зміна парадигми політики ЄС щодо надання притулку?» (Rasche, 2022). Лукас Раше пише, що нинішній прийом українських біженців є не стільки зміною парадигми в політиці ЄС щодо притулку та міграції, як прикладом збільшеної політизації доступу до захисту. Дослідник робить висновок, що останніми роками загальна політика ЄС у сфері надання притулку та міграції була об'єднана метою стримування прибульців,

що призвело до систематичного використання виштовхування на зовнішньому кордоні. Проте насильницьке перешкоджання в'їзду не припинилося із прибуттям українських біженців. У Польщі вітають українських біженців, тоді як прохачам притулку, які намагаються в'їхати в країну з Білорусі, як і раніше, відмовляють у доступі до захисту. З огляду на загрозу війни на власних кордонах та тісні культурні зв'язки зрозуміло, що українських біженців вітають у сусідніх державах-членах. Але дві різні прикордонні політики також ілюструють, як ЄС по-різному ставиться до осіб, які шукають притулку, залежно від політичного контексту, до якого вони прибувають.

Розглядаючи особливості європейської допомоги, Жан-Крістоф Дюмон та Аве Лорен у своїй статті «Потенційний внесок українських біженців у робочу силу в європейських країнах-приймачах» констатують, що українські біженці «не відповідають типовому портрету біженців: деякі їхні характеристики, швидше за все, покращать їх інтеграцію, а інші, навпаки, можуть їм завадити» (Dumont, Lauren, 2022).

Українці, які прибувають до ЄС, як правило, мають високий освітній статус і трудові навички. «Наразі наявна обмежена інформація про рівень освіти українських біженців свідчить не лише про те, що серед них значна частка осіб з вищою освітою, ніж серед інших груп біженців, а й про те, що вони більш освічені, ніж населення України загалом. У працездатному населенні України у 2020 р. 56% жінок та 43% чоловіків мали вищу освіту... Хоча немає систематичних даних про соціально-економічні характеристики, зокрема із сусідніх з Україною країн ЄС, є деяка інформація щодо окремих приймаючих країн. Опитування українських біженців, проведене у Німеччині Федеральним міністерством внутрішніх справ та громад у третій тиждень березня, показало, що серед усіх опитаних дорослих 73% мали вищу освіту, 19% – повну середню освіту та 7% – низький рівень освіти. В Іспанії 61% усіх зареєстрованих дорослих українських біженців мають вищу освіту, 11% мають повну середню освіту та 25% мають професійну кваліфікацію, а менше 1% не мають жодної освіти» (Dumont, Lauren, 2022).

Проте, порівняно з іншими категоріями іммігрантів, українські біженці, як правило, стикаються з особливими перешкодами на шляху інтеграції на ринки праці країн, що приймають. Через вимушений характер їх міграції та нерідко пов'язаних з нею травмуючих переживань вони часто страждають на психологічні розлади та інвалідність. Оскільки вони не вирішили мігрувати до того, як почалася війна, то, звісно, не мали можливості підготуватися до життя в новій країні, особливо до вивчення мови. Як правило, вони прибувають зі слабкою прихильністю або зв'язком з країною, що приймає. Якщо така є, то дається ознаки отримання ними своєї кваліфікації в іншій системі освіти, а також наявність досвіду роботи в інших умовах ринку праці. Понад те, багато хто не може надати належну документацію, що підтверджує їхній рівень освіти чи навичок.

З практики дослідження процесів міграції відомо, що високоосвічені біженці, які пройшли навчання за кордоном, стикаються з труднощами в отриманні визнання їхньої кваліфікації на ринках праці країни, що приймає. Ці ринки мають тенденцію до знецінення іноземних кваліфікацій, що впливає на зайнятість і призводить до надмірної кваліфікації та зниження заробітної плати (Bonfantii, Xenogiani, 2014).

На думку роботодавців, найм біженців може становити ризик, оскільки вони можуть зіткнутися з труднощами в оцінці навичок, якими вони володіють, з точки зору формальної кваліфікації, попереднього професійного досвіду та, у більш загальному плані, у розумінні своїх здібностей і мотивації (ОЕСР/УВКБ) ООН (2018 р.). Багатосторонній план дій з 10 пунктів для роботодавців, біженців, урядів та громадянського суспільства (Deutsche Welle, 2022). Все це створює ризики перспективам їх повноцінної соціалізації в нових суспільствах.

4.3. Українські громади в країнах Європейського Союзу як один із головних об'єктів європейської підтримки та взаємодії

Важливим аспектом міграційної поведінки є проблема адаптації переселенців на новому місці, проблема формування діаспорної громади. Не вдаючись у глибокий теоретичний аналіз понять «адаптації» та «інтеграції», зазначимо, що під «адаптацією» ми будемо розуміти початковий етап інтеграції, де іноземний громадянин насамперед отримує офіційний статус і легалізує своє перебування в конкретній країні. Тоді як «інтеграція» має на увазі більш глибоке включення конкретного індивіда в систему відносин конкретного суспільства з отриманням права на тимчасове чи постійне проживання.

Згідно з дослідженням настроїв (серед громадян України, що виїжджали в Європу), проведеному українським «Центром Разумкова» на прикордонних пунктах Закарпаття (березень 2022 р.), переважна більшість біженців (83%) складали жінки, і 67,4% опитаних виїжджали за кордон з дітьми чи онуками. Найбільша кількість мешканців – із південного сходу України (51,5%), а також північного сходу, зокрема із Харківської області (19%). Мешканці міста Києва та Київської області становили 31%, мешканці західних областей – лише 4%. Крім того, це експрес-опитування показало також, що 79,2% біженців хочуть повернутися до України після закінчення війни, але близько 10% не мали таких намірів і 11% не відповіли на запитання. Ще тоді у квітні 2022 р. фахівці з Національного інституту стратегічних досліджень України звернули увагу на те, що «зростає ризик втрати частини населення внаслідок міграції. І ці втрати формуватимуться переважно за рахунок економічно активних, освічених, молодих громадян. Занадто багато країн, у які виїхали переселенці, зацікавлені у поповненні своїх людських ресурсів, і вже зараз створюють умови для консолідації певних категорій мігрантів на своїй території» (Українські біженці за кордоном, 2022).

Аналізуючи ситуацію після 10 місяців війни, згідно з новими даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на

08.11.2022 року зафіксовано 7 824 440 українських біженців, зареєстровано для тимчасового захисту чи аналогічних національних схем захисту в Європі станом на 8 листопада 4 699 333 особи. У країнах, що не входять до ЄС, для цілей тимчасового захисту було зареєстровано таку кількість українських біженців: Туреччина – 145 000 осіб (на 19.05.2022), Великобританія – 143 100 осіб (на 08.11.2022), Швейцарія – 68 620 осіб (на 08.21), 31 798 осіб (на 08.11.2022). За даними ЗМІ, понад 100 тисяч українських біженців перебувають у США (станом на липень 2022 р.) та 32 тисячі в Канаді (станом на червень 2022 року) (Ukraine Refugee Situation, 2023).

З наведених даних видно, що більшість переселенців – це жінки, переважно вихідці з Південного Сходу України. Крім того, з даних також видно, що основний регіон кудись виїхали переселенця на постійне місце проживання – країни ЄС. Також динамічні настрої переселенців щодо можливого повернення в Україну – через нестабільну ситуацію багато хто з них опинився у «підвішеному» стані і не визначився остаточно, що робити далі.

Звіт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (літо 2022 р.), що стосувався вивчення середньостатистичного переселенця з України на базі кількох фокус-груп у Європі, відзначив таке: «Більшість респондентів мають високий рівень освіти (77% мають закінчену технічну, професійну чи університетську), вказуючи на потенційний економічний внесок у країни, що приймають, проте незнання місцевих мов і потреби у догляді дітей можуть обмежувати такі можливості (Lives on Hold, 2022). Потенційно високі, насамперед через високий рівень освіти, трудові навички українців на європейському ринку можуть бути дуже затребувані. У цьому контексті «Організація економічного співробітництва та розвитку», аналізуючи трудовий потенціал переселенців з України, зазначила, що: «...загальний вплив на робочу силу в Європі приблизно вдвічі перевищує показник припливу біженців до Європейського союзу у 2014–2017 роках. Більшість цього впливу спостерігатиметься у кількох країнах (у відносному вираженні, у Чеській Республіці, Польщі та Естонії) і, враховуючи відмінності у профілі мігрантів

2014–2017 років порівняно з сьогоденніми (з великою кількістю жінок і високоосвічених мігрантів), найбільше порушено сегменти ринку праці відрізнятимуться один від одного – ймовірно, менше некваліфікованої ручної праці та більше професій у сфері послуг» (The potential contribution, 2022).

Отже, для деяких країн ЄС українські переселенці мають кваліфіковану робочу силу для окремих секторів економіки, переважно сфери послуг. Це, зокрема, підтверджується і дослідженнями, проведеними «Норвезьким радам у справах біженців» у Польщі (Norwegian Refugee, 2022).

Наступною важливою особливістю загального потоку переселенців з України до ЄС є значна кількість неповнолітніх. За даними Головного управління з питань міграції та внутрішніх справ Європейської комісії, станом на початок 2023 р. 737 118 українських дітей інтегровано до систем шкільної освіти Європейського союзу. Слід зазначити, що ця статистика не містить даних про чисельність українських студентів у Великій Британії, США, Канаді та інших країнах (Migration management, 2022).

За даними Міністерства освіти та науки України, станом на 12.09.2022 р. налічувалося 488 045 дітей шкільного віку за кордоном. Водночас, перший заступник міністра освіти і науки України А. Вітренко на брифінгу 14.10.2022 р. оголосив про наявність за кордоном близько 505 тисяч українських дітей шкільного віку (Where and how do, 2022). Очевидно, що вже понад 500 тисяч українських дітей є вже частиною освітньої системи Євросоюзу.

Ще одним важливим аспектом у вивченні загального профілю вимушеного переселенця з України за кордоном є незнання ними місцевої мови. У багатьох країнах ЄС створені необхідні додаткові умови для громадян України у вивченні мови країни-перебування. Так, наприклад, голландські експерти зазначають, що «оскільки ситуація може залишатися невизначеною протягом більш тривалого періоду часу, структурна підтримка урядом вивчення мови стає все більш нагальною необхідністю для кращої інтеграції біженців у суспільство, що приймає, з точки зору спілкування, освіти і роботи» (Tasbas, 2022).

Адаптація переселенців тривала в перші місяці прибуття їх у країну перебування, узагальнений портрет українських біженців у ЄС у цей період включав такі характеристики: жінка середнього віку, з вищою освітою (професійною, технічною або університетською), знанням англійської мови (але незнанням місцевого), середнім рівнем доходу; перебуває у спілкуванні з членами своєї сім'ї (батьком чи матір'ю); близько 50% з них шукають можливості отримання переважно безкоштовних послуг та безкоштовного отримання їжі, а також періодично звертаються за психологічною допомогою.

З вищевказаних характеристик образу переселенців з України, а також даних, отриманих з анонімного анкетування різних представників українських громад можна вивести класифікацію груп переселенців. Важливо, що спроби класифікації переселенців і їх портретів, з різних ознак, робляться різними дослідниками регулярно, зокрема і автором статті: (Kozub, 2022). Виходячи з фактичного статусу тимчасово переміщених осіб з України до ЄС, з урахуванням юридичних, соціальних та інших аспектів, очевидно, що всі ці люди є неоднорідними. Хтось справді виїхав із зон активних бойових дій, а хтось ні. Хтось реально потребує соціальної допомоги та захисту, а для кого-то це просто додаткові гроші до основного заробітку.

Розуміння реального статусу того чи іншого переселенця дає можливість відповідальним органам визначити пріоритетність тієї чи іншої групи та обрати відповідний інструментарій підтримки. Після майже трьох років війни, аналізуючи ситуацію з міграцією, можна простежити такі умовні групи переселенців залежно від своїх статусу і цілей перебування у конкретній країні:

- 1) Переселенці, які постійно проживають у межах конкретної громади (населеного пункту) ЄС та які мають можливість повернутися додому. Сюди належать ті тимчасово переміщені громадяни України, які виїхали після 24 лютого 2022 р., але будинки яких не були окуповані взагалі або деокуповані ЗСУ. При цьому на сьогодні практично складно встановити достовірну інформацію про те, скільки переселенців зареєстровано і скільки реально

проживає в конкретному населеному пункті ЄС. Головна причина такої складності – перманентна міграція частини цієї групи переселенців.

2) Переселенці, які постійно проживають у межах конкретної громади ЄС і які не мають змоги повернутися додому. Після звільнення територій Київської, Сумської, Чернігівської, частині Харківської та Херсонської областей від військ РФ частина переселенців з Європи вважала за краще повернутися до місць свого постійного проживання. Однак залишається чимала кількість переселенців зі східних та південних областей (Донецька, Луганська, Запорізька та Херсонська), які поки не можуть повернутися до своїх будинків, оскільки вони окуповані РФ.

3) Переселенці, які набули статусу колективного захисту в ЄС, але, які можуть повернутися чи повернулися на постійне місце проживання в Україну. Ще в травні 2022 року офіційні особи в Україні заявили, що на Батьківщину повернулося 4,7 млн. українців (Bonfantii, Xenogiani, 2014). Норвезька рада у справах біженців дійшла висновку, що 60% опитаних переселенців мають намір залишатися в Україні не менше двох-трьох місяців, проте багато хто вказав, що це рішення може змінитися залежно від ситуації у сфері безпеки; 30% заявили, що ще не ухвалили рішення про свої плани (Asylum Situation Report, 2022). У рамках цієї групи можна виділити окрему підгрупу мігруючих переселенців, які по суті живуть на два будинки. Існує велика група переселенців, яка у перші місяці війни оформила собі в ЄС статус тимчасового захисту, але вважала за краще за сімейними чи робочими обставинами повернутися в Україну, проте через міркування безпеки виїжджає звідти періодично.

4) Двічі переселенці. Громадяни України (з Донецької, Луганської областей та Криму), які стали спочатку внутрішньо переміщеними особами (ВПО) в Україні з відповідним юридичним статусом, а після 24 лютого 2022 р., які набули статусу колективного захисту у відповідній країні ЄС. Ці громадяни, втративши рідну домівку ще у 2014-2015 роках, змогли розпочати нове життя в інших регіонах України після першої агресії РФ. Після 24 лютого 2022 р. деякі з

них виїхали до ЄС, де набули відповідного статусу захисту, деякі ж залишаються в Україні.

Слід зазначити, що в Україні вже на державному рівні розроблено план «Повернення громадян, тимчасово переселених, зокрема за кордон, та їх інтеграцію в соціально-економічне життя держави» (Проект Плану відновлення України, 2022). У липні 2022 р. під час міжнародної конференції високого рівня в Лугано (Швейцарія) (Ukraine Recovery Conference, 2022) щодо планування відновлення України українська влада представила проект Національного плану відновлення. Одним із пріоритетів є задоволення потреб діаспори, що повертається, і ВПО, у тому числі за допомогою належних заходів соціального захисту. Уряд України також нещодавно почав перегляд Національної стратегії з інтеграції ВПО, прийнятої наприкінці 2021 р. Ці дії націлені на те, щоб скоригувати загальнонаціональну політику з урахуванням нинішніх умов і масштабів переміщення і розширити її, включивши до неї положення про повернення біженців із за кордону.

Вищезгаданий аналіз різних українських громад, куди входять у тому числі переселенці, які сформувалися по всіх країнах ЄС внаслідок повномасштабної агресії РФ проти України, можна було б продовжувати. Проте, не реферативний аналіз активності всіх українських громад є предметом даного дослідження. Завдяки даним, які регулярно обробляють самі громади, можна виявити ті актуальні проблеми з адаптації та інтеграції переселенців з України, які існують досі. Крім того, важливим є також ретроспективний аналіз та порівняння умов та середовища різних європейських країн (не тільки ЄС), куди приїхали переселенці та проходять початковий процес адаптації. Без сумніву, Польща, Румунія, Молдова та інші країни накопичили безцінний з наукового погляду емпіричний досвід практичного вирішення багатьох проблем, що виникли в цих країнах через безпрецедентну гуманітарну кризу, спричинену агресією РФ проти України. Цей досвід потребує більш глибокого вивчення для вироблення відповідних рекомендацій органам влади та

представниками громадянського суспільства в майбутньому, адже правове становище переселенців з України потребує необхідного коригування.

Основні параметри образу вимушеного переселенця з України, які сформувалися у перші місяці війни на підставі спостережень волонтерських та міжнародних організацій, досі зберігаються. До них відносяться такі факти, як те, що більшість переселенців – це жінки з неповнолітніми дітьми. Більшість їх має вищу освіту тощо. Однак, деякі важливі риси, що характеризують певні аспекти (стадії) адаптації та інтеграції вимушених переселенців з України в країнах перебування ЄС, не були враховані. До таких рис, наприклад, відноситься активність і важливість українських громад в ЄС як свого роду початкових центрів з адаптації та інтеграції певної частини вимушених переселенців.

Через багато факторів, через багато місяців після початку війни РФ проти України, деякі з цих громад стали активними суб'єктами суспільних та міжнародних відносин у різних країнах, що дало їм можливість акумулювати безцінну інформацію та досвід комунікації в екстрених ситуаціях. Відповідно, ті спостереження та інформація, що у них накопичилася, є ексклюзивними даними, які можуть бути використані як необхідний матеріал для більш глибокого аналізу проблематики інтеграції та адаптації переселенців з України до європейського середовища. По суті, у багатьох випадках саме українські громади за кордоном, спільно з місцевими волонтерами, через обставини, брали на себе функції з початкової адаптації та подальшої інтеграції вимушених переселенців з України до конкретного середовища.

Таким чином, на відміну від наслідків першої агресії РФ проти України у 2014–2015 роках, коли переважно більшість вимушених переселенців з Донецької та Луганської областей України, а також Криму перемістилися на постійне проживання всередині України, друга стадія агресії Росії проти української держави у лютому 2022 р. спричинила вимушену міграцію українців за межі України. Внаслідок чого країни ЄС зіткнулися з

безпрецедентним міграційним викликом, який перевершив масштаби аналогічної кризи у 2015–2017 роках, спричиненої війною в Сирії.

З проведеного дослідження видно, що в європейській спільноті, де виникла міграційна криза через великий приплив переселенців з України, спровокувала в інформаційному, експертному та політичному просторах дискусію щодо уніфікації та модернізації національних міграційних систем держав, що входять до ЄС. При цьому кількість зафіксованих біженців, так і зареєстрованих для тимчасового захисту продовжує зростати, що говорить про можливе кінцеве збільшення людей, які виїхали з України через війну. Багато в чому саме політична воля у таких безпрецедентних ситуаціях відіграє основну роль при формуванні базису для подальших кроків.

Аналіз показав, що після подій 24 лютого 2022 р. в ЄС було задіяно спеціальну правову базу, яка забезпечила на багато місяців правові підстави для перебування тимчасово переміщених осіб з України до ЄС, а також відповідну основу для адаптації та інтеграції. Унікальність ситуації з переселенцями з України полягає в тому, що велика кількість громадян України була де-юре інтегрована у багатьох європейських країнах у перші тижні та місяці війни, а де-факто адаптація цих людей проходила після отримання ними права на тимчасове проживання.

Встановлено, що основний масив даних щодо проблем тимчасово переміщених осіб з України публікується у різних міжнародних звітах, соціологічних дослідженнях та публіцистичних матеріалах. У цьому зв'язку детально було вивчено та проаналізовано різні статистичні звіти та емпіричні дані авторитетних міжнародних організацій, які допомогли виділити деякі характерні риси образу переселенця з України. Однак особливий акцент на вивчення (кейсів) досвіду з адаптації вимушених переселенців з України з боку різних громад, організацій та центрів, які були створені українцями та їхніми колегами з європейських країн для прискорення процесу допомоги українцям, які переїхали. Слід зазначити, що повноцінний соціологічний аналіз середовища переселенців зараз утруднений. Дослідження виявило якісні

характеристики (образ) переміщених осіб у місцях компактного проживання як нової групи, яка взаємодіє з різними місцевими представниками влади та громадянським суспільством країн ЄС для налагодження комунікації з метою успішної інтеграції.

Доведено, що війна РФ проти України мобілізувала на підтримку України величезну кількість українців, які мешкали за межами своєї країни. До них поступово приєднувалися деякі переселенці, які інтегрувалися до відповідних українських громад у різних країнах ЄС. Багато з цих громад створили свої громадські організації, фонди, спілки, асоціації для взаємодопомоги та підтримки України та українців.

Виходячи з емпіричних та практичних спостережень, ознаками першої хвилі (найбільшої) переселення людей із зон бойових дій на безпечні території України та за кордон були:

- Хаотичний характер переселення. У перші дні війни люди з зон бойових дій виїжджали хаотично і намагалися зупинитися в будь-яких місцях на Західній Україні або в прикордонних з Україною територіях, де була хоч якась можливість притулку (тут істотно допомагали волонтери) або ж зупинялися у знайомих, друзів, родичів тощо.

- Активна участь у розселенні переселенців влади місцевих територіальних громад та представників місцевої влади за кордоном. Місцеві громади, які представлені місцевою обираною владою відіграли ключову роль не тільки в початковому розселенні та допомозі переселенцям, а й у подальшій їхній постійній підтримці та частковій соціалізації. При цьому діяльність представників місцевого самоврядування була скоординована з різними місцевими активістами та громадськими діячами, які стали волонтерами. Це стосується й зарубіжних громад.

- Діюча участь у допомозі переселенцям міжнародних гуманітарних організацій. Величезну роль, особливо у допомозі та розселенні переселенців у прикордонних з іншими європейськими країнами територіях відіграли різні міжнародні організації, які, маючи подібний досвід, набутий в інших

конфліктах, змогли налагодити відповідну інфраструктуру у західних областях України.

– Особлива роль у процесі інтеграції та адаптації переселенців із України українських громад за кордоном. Українські громади в різних країнах ЄС найчастіше були головними комунікаторами між прибулими переселенцями та місцевою владою. Крім того, висока громадська, інформаційна, гуманітарна та соціальна активність української діаспори зарубіжжя забезпечила високу мобілізаційну базу підтримки українців та України. Ці громади нагромадили великий емпіричний досвід у процесі своєї діяльності.

РОЗДІЛ V

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДОПОМОГА УКРАЇНИ: ФОРМАТ «РАМШТАЙН»

Повертаючись до питання про військово-політичну допомогу Україні з боку Європейського Союзу та євроатлантичної спільноти в боротьбі з російською агресією, слід визнати, що для всього ліберального світу російсько-українська війна стала справжнім викликом. За підрахунками британського історика Ніла Фергюсона, Україну активно (насамперед у військовому плані) підтримує 39 країн (загалом 15 відсотків світового населення) (Of 8 Billion People, 2023), але загальний ВВП цих країн майже 60 відсотків від загального світового ВВП, який станом на початок 2022 р. оцінювався в 100 трильйонів доларів, включаючи 25 трильйонів ВВП американської економіки.

Відтак більшість найбільш розвинених в економічному плані країн стали на бік України. Однією з ключових подій у рамках міжнародної взаємодії у сфері підтримки української держави стало створення Контактної групи з оборони України (Ukraine Defense Contact Group), яка також відома як формат «Рамштайн». З моменту свого створення у квітні 2022 року ця група зазнала суттєвих внутрішніх і зовнішніх змін, пройшовши складний процес трансформації від періодичних робочих засідань до фактичної міжнародної коаліції з підтримки України, яка впливає на світові процеси і яка може стати в майбутньому складовою нової архітектури міжнародної безпеки. Внаслідок взаємодії між членами формату «Рамштайн» виникла не лише взаємовигідна співпраця, а й комплексна взаємозалежність, яка має трансформуватися у стабільний політичний альянс підтримки України, про що йдеться у філософії Української формули миру: «Ризик ескалації в Україні та навколо неї зберігатиметься доти, доки її безпека не буде гарантовано юридично обов'язковими документами міжнародного права, підкріпленими надійними власними оборонними можливостями, та інтегрована у нову архітектуру міжнародної безпеки» (Філософія Української Формули миру).

Агресія РФ проти України стала окремим феноменом у світовій політиці та суттєво змінила поведінку акторів у міжнародній політиці. Ставлення до цієї війни почало займати особливу роль у зовнішній політиці ряду країн, при формуванні їх зовнішньополітичних стратегій та доктрин. Ці та інші фактори детермінують необхідність по-новому подивитися на сучасний світовий політичний розвиток, виявити проблеми, шляхи їх вирішення та простежити закономірності, тенденції світового політичного процесу, у тому числі у сфері міжнародної безпеки з урахуванням тієї нової ролі, яку відіграє Україна та її союзники.

Мотивація та стратегія поведінки, наприклад, союзників України за форматом «Рамштайн» представляє особливий інтерес і може бути проаналізована крізь призму однієї з вищевказаних тенденцій у світовій політиці та з урахуванням деяких теоретичних положень неолібералізму в міжнародних відносинах – теорії комплексної взаємозалежності. Авторами цієї теорії є вже згадані раніше Д. Най і Р. Кеохейн. Концептуальні положення теорії викладено в книзі «Влада та взаємозалежність» (Power and interdependence, 2012) і для цілей цього дослідження будуть виділені наступні найбільш важливі теоретичні твердження.

1. Множинні канали з'єднують товариства, включаючи неформальні зв'язки між урядовими елітами, а також формальні зовнішньополітичні угоди; канали відносин як міждержавні, «трансурядові» та транснаціональні.

2. Порядок денний міждержавних відносин складається з безлічі питань, які не становлять ясної і стійкої ієрархії. Це відсутність ієрархії серед питань означає, серед іншого, що військова безпека не обов'язково домінує в порядку.

3. Коли переважає комплексна взаємозалежність, уряди не застосовують військову силу щодо інших урядів у рамках регіону або при вирішенні певних питань. Військова сила, наприклад, може бути недоречною при розв'язанні розбіжностей з економічних питань серед членів альянсу, однак у той же час вона може бути дуже важливою для політичних та військових відносин альянсу з протилежним блоком.

У російсько-українській війні, як було зазначено раніше, вже сформовано кілька груп країн, виходячи з їхнього ставлення до цієї війни та ступеня військово-політичної допомоги Україні.

Якщо проаналізувати всю багатогранність та множинність взаємовигідних аспектів співробітництва, зв'язків та контактів, що відбувалися між Україною та союзниками за форматом «Рамштайн» протягом останніх років, то можна з високою ймовірністю стверджувати, що цей формат створив міцну основу не лише для односторонньої міжнародної підтримки України у відображенні російської агресії, але й суттєво вплинув на зовнішньополітичні стратегії і поведінку українських союзників у міжнародній політиці. Україна зарекомендувала себе як сильного міжнародного актора, здатного тривалий період виступати форпостом захисту Західної цивілізації від зовнішніх загроз євроатлантичній спільноті. У цьому контексті більш коректним було б називати «Військову допомогу» як форму військового співробітництва, що використовується для зміцнення оборони держав, які не можуть самостійно забезпечувати свою власну безпеку чи захищати свої геополітичні інтереси» (Сучасна політична лексика). При цьому військова допомога, як одна з основ української стійкості (Рафальський, 2024, с 358-359), є складовою міжнародної підтримки в цілому, яку надають союзники України у військовій, соціально-економічній, фінансовій, дипломатичній та інших сферах, у тому числі й гуманітарній, де найважливіше місце займає допомога вимушеним переселенцям з України до ЄС (Buzarov, 2023).

З лютого 2022 року Великобританія, США та Польща взяли на себе провідну роль у координації міжнародної військової допомоги Україні. Важливо зазначити одну тенденцію. З самого початку було чітко інституційне розмежування між допомогою НАТО як суб'єкта міжнародних відносин, так і в рамках ініціативи окремої країни (групи країн), наприклад Великобританії (UK Defence Ministers, 2022). Надалі цей інституційний підхід був підтверджений на саміті НАТО у Вашингтоні в липні 2024 року, коли Альянс взяв на себе активнішу координуючу роль у забезпеченні військової допомоги та підготовки

України. США при цьому заявили, що нову роль НАТО виконуватиме паралельно з роботою Контактної групи з оборони України (Рамштайн) (DOD Will Continue, 2024). Іншими словами, на рівні НАТО та «Рамштайну», незважаючи на тісну взаємодію між собою, було вироблено інституційне розмежування кооперації з Україною.

У квітні 2022 року Великобританія разом із країнами-партнерами заснувала «Міжнародний координаційний центр допомоги» (International Donor Coordination Centre (IDCC) у Німеччині, щоб зробити військову допомогу міжнародного співтовариства Україні, більш скоординованою та ефективною. Згодом IDCC, до складу якої входило понад сто військовослужбовців із 30 країн, мала відповідати на запити України з питань озброєння, координувати відповіді союзників та забезпечувати доставку обладнання в Україну в наступні два роки (Military assistance, 2022).

Перша зустріч у вказаному форматі відбулася 26 квітня 2022 р. на американській авіабазі «Рамштайн» недалеко від німецького міста Рамштайн-Мізенбах. «На Саміті з довгострокової безпеки України на базі ВПС США в Рамштайні взяли участь представники 43 країн, включаючи 13 країн, які не входять до НАТО. Більшість із них були представлені міністрами оборони або вищими посадовими особами, які займаються питаннями політики у сфері оборони. Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг також взяв участь у обговоренні. Серед країн, які не є членами НАТО, були запрошені ключові тихоокеанські партнери США: Японія, Південна Корея, Австралія та Нова Зеландія, представники Близького Сходу – Ізраїль, Катар та Йорданія, квартет з Африки – Кенія, Ліберія, Марокко та Туніс, а також Фінляндія та Швеція (на той час ці країни ще не були повноцінними членами НАТО) і, звичайно, сама Україна» (Антипутінська коаліція, 2022). «Пентагону також довелося створити новий вид коаліції, скликавши понад 50 країн з усього світу для координації постачання матеріальних засобів в Україну через Контактну групу з питань оборони України – найскладніші та найшвидші зусилля, які будь-коли робилися щодо відновлення збройних сил однієї країни» (The Return of Total War, 2024).

У той період серед експертів, журналістів та політиків фігурували різні терміни та термінологічні словосполучення для позначення нового, історичного, міжнародного формату підтримки України: від появи «Антипутінської коаліції» до нового формату НАТО для взаємодії з Україною. Проте офіційною назвою, яка стала використовуватись у міжнародних документах країн НАТО та Міністерства оборони США, стала саме – Ukraine Defense Kontakt Group (Контактна група з оборони України) (2-Year Anniversary of Ukraine, 2024). За визначенням сайту Міністерства Оборони України «АрміяInform»: «Зустрічі у форматі Рамштайн – серія дипломатичних зустрічей міністрів оборони кількох десятків країн світу. Основною метою Рамштайну є обговорення, синхронізація та прискорення надання військової допомоги, зброї та спорядження Україні. Тобто міністри оборони різних країн світу обговорюють, яка зброя надаватиметься Україні для прискорення закінчення війни» (Річниця «Рамштайну», 2023).

Практичним результатом початку роботи формату «Рамштайну» стало політико-правове оформлення конкретних пакетів військово-технічної допомоги Україні, а також прискорення ухвалення відповідних політичних рішень на рівні урядів країн-союзників. Так, наприклад, у США 9 травня 2022 року було ухвалено «Закон про ленд-ліз на захист демократії в Україні» від 2022 року, який заклав правові підстави поглибленого військового співробітництва між США та Україною на наступний рік.

До квітня 2023 р. за рік допомога Україні країн групи «Рамштайн» зросла удесятеро. Станом на квітень 2023 року загальна сума допомоги в галузі безпеки від країн-членів Контактної групи з оборони України становила 55 мільярдів доларів США. Це вдесятеро більше, ніж з першої зустрічі у форматі «Рамштайн» (найбільша частка цієї допомоги була надана Сполученими Штатами (35 мільярдів доларів США). Кількість учасників Контактної групи з оборони, країн-донорів, які допомагають Україні, за рік збільшилася до 54 країн (Річниця «Рамштайну», 2023).

За перший рік засідань у форматі «Рамштайн» союзникам вдалося поступово суттєво покращити обороноздатність України та підвищити боєздатність ЗСУ. Можна навести таку хронологічну класифікацію конкретних засідань «Рамштайну» в контексті головних тем у рамках того чи іншого засідання:

- 'Рамштайн-1'. Установча зустріч та оцінка перспектив;
- 'Рамштайн-2'. Артилерія та ракети;
- 'Рамштайн-3'. Анонси про HIMARS;
- 'Рамштайн-4'. Ремонт підбитої техніки, боєприпаси та знову HIMARS;
- 'Рамштайн-5'. Зенітки Gepard, ракети HARM та Hellfire;
- 'Рамштайн-6'. ППО проти російських ракет;
- 'Рамштайн-7'. Ще більше ППО та артилерії;
- 'Рамштайн-8'. Захід зважився на передачу своїх танків;
- 'Рамштайн-9'. Оформлення танкової коаліції;
- 'Рамштайн-10'. Снаряди для контрнаступу (Союзники вирішують, 2023).

За даними деяких українських сайтів, за перший рік існування формату «Рамштайн» Україна отримала: «Не менше ніж 400 знарядь 155-мм калібру; Не менше сотні стволів артилерії 105-мм калібру; Близько півсотні західних РСЗВ (MLRS, HIMARS, Mars II, LRU); Понад тисячу одиниць бронетехніки; Протирадарні та протикорабельні ракети; Західні танки. Найбільш вражаючий шлях пройдено у розрізі ППО/ПРО. До кінця січня 2022 року Україна не могла здобути банальні стингери – було не можна. Згодом протягом року для сил оборони вдалося забезпечити: Сотні ПЗРК різних типів; Системи Crotale (Франція), Aspide, Gepard (Німеччина); Комплекси IRIS-T SLM (Німеччина) та NASAMS (Норвегія – США); Нарешті – системи Patriot (США), здатні збивати балістичні цілі (Рік Рамштайну, 2023).

Таким чином, за перший рік роботи формату «Рамштайн» відбулося поступово покращення боєздатності ЗСУ та технічне переоснащення української армії відповідно до стандартів західного зразка.

Протягом наступного 2024 року сума допомоги Україні збільшилася до 95 мільярдів доларів у сфері безпеки. Про це офіційно заявив Міністр оборони США Ллойд Дж. Остін III на прес-конференції після 21-го засідання Контактної групи з оборони України (Коаліція «Рамштайн», 2024). Остін також зазначив, що дуже гордий лідерством і вкладом Америки і привітав підписання президентом США Джо Байденом закону про додаткову допомогу Україні, а також збільшення фінансування Ізраїлю, Тайваню та оборонної промислової бази США (2-Year Anniversary of Ukraine, 2024).

За другий рік існування формату «Рамштайн» та його останніх засідань у 2024 році відбулися наступні тематичні зустрічі:

- 'Рамштайн-11'. Досі без західної авіації;
- 'Рамштайн-12'. Коаліція винищувачів;
- 'Рамштайн-13'. Допомога на фоні контрнаступу;
- 'Рамштайн-14'. Навчання пілотів та ясність з F-16;
- 'Рамштайн-15'. Ініціатива створення коаліції можливостей та запуск ІТ-коаліції.
- 'Рамштайн-16'. F-16, системи ППО, танки та підготовка до зими.
- 'Рамштайн-17'. Створено коаліцію щодо посилення ППО України.
- 'Рамштайн-18'. Оголосили зобов'язання щодо далекобійної зброї.
- 'Рамштайн-19'. Офіційно запущено Коаліцію дронів.
- 'Рамштайн-20'. Боеприпаси, ППО, F-16 та дрони.
- 'Рамштайн-21'. надання Україні додаткових коштів ППО.
- 'Рамштайн-22': більше снарядів, танки Leopard та ППО.
- 'Рамштайн-23' покращення протиповітряної оборони.
- 'Рамштайн-24'. Критично важливе озброєння та обладнання, бойові машини M2 Bradley та ракети для HIMARS.

«Таким чином, починаючи з 1-го «Рамштайну» до постачання для задоволення невідкладних потреб пройшов шлях до коаліції «коаліцій», де в рамках Контактної групи на підтримку оборони України вже створено 6 окремих коаліцій у різних напрямках. Така еволюція дала можливість і підстави

Міністерству оборони України дійти висновку (Міноборони посилює свою роль, 2024), що з осені минулого року робота Контактної групи перейшла на інший рівень – формат Рамштайн-2.0. Тобто, відбувся перехід від задоволення невідкладних потреб та вирішення невідкладних питань до більш систематичної, запланованої та довгострокової роботи» (Рамштайн: від Контактної групи, 2024).

Аналізуючи динаміку внутрішньої роботи в рамках «Рамштайну», українські експерти зазначили: «Він завжди складався із двох невід’ємних частин. Перша – це забезпечення наших оперативно-тактичних потреб, тобто того, що нам потрібне на фронті тут і зараз. Друга частина «Рамштайну» (яка завжди була, але, можливо, не така очевидна для нас) присвячена стратегічному переозброєнню Збройних сил України. Навіть на перших зустрічах наші ключові союзники – США та Великобританія – заявили, що стратегічне завдання цієї ініціативи полягає не лише в тому, щоб допомогти Україні відбити атаки російських загарбників, а й у тому, щоб відновити збройні сили: переозброювати їх, інтегрувати основні західні технології та збройові системи в українські стратегічні доктрини. Тобто перебудувати підходи Збройних сил України щодо стратегічного планування операцій та їх практичної реалізації» (Рамштайн перейде, 2024).

Станом на вересень 2024 року у період із лютого 2022 р. в рамках формату «Рамштайн» Україні було виділено допомоги на 106 мільярдів доларів (з них близько 56 мільярдів – це допомога США) (Austin gives remarks, 2024). Про це було офіційно повідомлено на 24 зустрічі країн-учасниць формату (Країни формату «Рамштайн», 2024). 25-та зустріч формату «Рамштайн» мала відбутися у жовтні 2024 р. На ній вперше мали зібратися всі лідери країн, що входять до Контактної групи з оборони України. Окрім того, на ній Президент України В. Зеленський планував подати План перемоги України. Одним із основних пунктів цього Плану є запрошення України до НАТО. Це і є та сама визначеність, як партнери бачать місце України в архітектурі безпеки (План перемоги складається, 2024).

Проте 25-те засідання «Рамштайну» у жовтні не відбулося. Не можна виключати, що однією із причин перенесення зустрічі стала складна внутрішньополітична ситуація у США напередодні президентських виборів. Протягом тривалого періоду з боку команди Трампа йшли суперечливі заяви щодо того, як він бачить подальшу підтримку України та закінчення війни загалом. Паралельно з'явилися повідомлення в ЗМІ, що Адміністрація чинного президента Сполучених Штатів Америки Джо Байдена хоче терміново відправити 6 мільярдів доларів військової допомоги, що залишилися, для України (Biden team prepares, 2024). При цьому Міністр оборони України Руслан Усачев сподівається, що формат Контактної групи з питань оборони України, відомий як «Рамштайн», збережеться при майбутній адміністрації Дональда Трампа (Усачев сподівається, 2024).

Варто також додати, що станом на листопад 2024 року Пентагон уточнив суму, що залишилася, призначену для надання військової допомоги Україні, яка веде оборонну війну проти РФ: «Сумарно вона становить 9,3 мільярда доларів (близько 8,8 млрд євро). Про це заявив офіційний представник американського міністерства оборони генерал-майор ВПС США Пет Райдер під час брифінгу для преси 12 листопада 2024 року. Представник Пентагону наголосив, що США хочуть використати всі наявні кошти для допомоги Україні до того, як до управління країною увійде команда нового президента Сполучених Штатів. Так, за програмою Presidential Drawdown Authority залишилося понад 7 млрд доларів (4,3 затверджених Конгресом у квітні та 2,8, які стали доступними після перерахунків), а ще близько 2,2 млрд доступні за програмою USAI (Ініціатива сприяння безпеці України)» (В Пентагоні озвучили, 2024).

Крім того, за підрахунками західних аналітиків: «З часу початку війни Конгрес США ухвалив п'ять законопроектів, які надають Україні постійну допомогу, востаннє це було у квітні 2024 року. Загальна сума виділеного бюджету згідно з цими законопроектами (і саме ця сума часто фігурує в заголовках ЗМІ) становить 175 мільярдів доларів. Важливо відзначити, що із загального обсягу \$ 175 мільярдів лише \$ 106 мільярдів безпосередньо йде

безпосередньо уряду України. Більшість коштів, що залишилися, використовується для фінансування різних заходів США, пов'язаних з війною в Україні, і невелика частина – для підтримки інших постраждалих країн регіону» (How Much U.S. Aid, 2024).

Для порівняння, у період між початком російської агресії проти України у лютому 2014 р. та початком повномасштабного вторгнення РФ у лютому 2022 року, США надали фінансову та гуманітарну допомогу у рази менше. Так, наприклад: «Військова та гуманітарна підтримка США Україні у 2014–2017 роках була спрямована головним чином на надання Україні необхідної гуманітарної та нелетальної допомоги. При президенті Б. Обамі США були активним прихильником і каталізатором реформ в Україні. Однак, через постійні суперечки, що виникли в Конгресі, адміністрація Обами не надала летальну військову допомогу, яку Україна просила у 2014 році. Однак варто зазначити, що Україна отримала іншу допомогу для покращення свого оборонного потенціалу та провела низку військових навчань. За загальними підрахунками з 2014 по 2017 рік США надали Україні допомогу в галузі безпеки на суму \$ 1,6 млрд» (Циганюк, 2021). Загалом у період з 2014 по 2021 рік США надали Україні \$ 2,5 млрд військової допомоги (Glaeser, 2021).

Безумовно, вищевказана сума непорівнянна з тими обсягами допомоги, яку Україна отримала після лютого 2022 р., і могла б отримати ще більше та вчасно, якби не політичні дебати між демократами та республіканцями всередині США. Наприклад, наприкінці 2023 і на початку 2024 р., коли представники Республіканської партії США тривалий період блокували ухвалення чергового закону, спрямованого на виділення фінансової допомоги Україні, дискусії з цього приводу мали гранично гострий характер. «У руках правлячої партії США залишався аргумент, що постачання західної зброї прискорить закінчення війни, до того ж війни переможної» (Політична безпека України, 2023, с 99). Зрештою, закон на підтримку України був прийнятий у квітні 2024 року але затримка з його прийняттям призвела до істотних змін на фронті не на користь української сторони.

Для президентської адміністрації Дж. Байдена надання військової допомоги Україні було одним із пріоритетів «Стратегії національної безпеки США», яку президент представив 12 жовтня 2022 року. На думку українських експертів: «Стратегія окреслює такі основні форми відповіді на війну Росії проти України та загрози з боку Російської Федерації в цілому: США продовжуватимуть підтримувати Україну в її боротьбі; продовжувати будувати та поглиблювати коаліцію з союзниками та партнерами, не дозволивши Росії завдати подальшої шкоди європейській безпеці, демократії та інститутам; США не дозволять Росії чи будь-якій іншій державі досягти своєї мети шляхом використання або загрози застосування ядерної зброї; США зацікавлені у відновленні європейських механізмів безпеки, які постраждали внаслідок дій Росії» (Толстов, Фесенко, 2022). «Перетворення військової допомоги США Україні після повномасштабного вторгнення росії в Україну має забезпечити потужніші військові кошти, зокрема проти російської агресії, а також надати фінансові ресурси для його придбання. Протягом цього часу порівняно з попереднім періодом відбулася зміна підходу до військової підтримки, відмінною рисою якого є надання Україні необхідної військової допомоги як для оборони, так і для контрнаступальних дій. Значно збільшився загальний обсяг військової допомоги. Після вторгнення Україна у 2022 році стала найбільшим отримувачем іноземної допомоги США» (Івасечко, Лопушанський, 2023, с. 265).

Таким чином, для американської зовнішньополітичної доктрини підтримка України є найважливішим чинником не лише збереження геополітичного впливу США в Європі, а й попередження хаосу, який може спровокувати подальшу агресивну політику РФ та її союзників на європейському континенті. Подібна геополітична розстановка сил збільшує геополітичну цінність України як міжнародного актора. «Для США внаслідок надання військової допомоги Україні відкриваються такі перспективи:

- Росія набагато бідніша за США та їхніх союзників, і вона вже платить набагато більше свого валового національного продукту та економіки для

ведення війни в Україні, ніж Сполучені Штати та їхні партнери. Крім того, Росія зазнала величезних втрат зброєю, військовими запасами та військовим складом (тобто, глобальний конкурент виснажується);

- Американська військова допомога дозволила Україні заподіяти величезні збитки спроможності Росії загрожувати Європі в цілому;

- надання військової допомоги Україні свідчить про можливості та рішучість Сполучених Штатів, обмежуючи амбіції Путіна щодо відновлення великої росії, та показує іншим державам, що вони можуть довіряти США у конкуренції з Китаєм;

- сприяє відновленню Сполучених Штатів і зміцненню їхньої ролі як де-факто лідера Заходу, а також інших демократичних держав;

- активізація стратегій оборони НАТО та Європи» (Cordesman, 2022).

Активна міжнародна підтримка України, мобілізація ліберальної частини світової та євроатлантичної спільноти змінює і стратегію країн НАТО. Наприклад, на початку 2024 р. сталася подія, яка пройшла практично непоміченою на тлі військових дій, російських атак та нескінченних повітряних тривог – військової реальності, в якій сьогодні живе Україна. Тим часом, цей захід є важливим для того, щоб зрозуміти, як і чому змінюється стратегія Альянсу щодо України та реакція союзників на російську агресію проти нашої країни. Представниками постійних членів НАТО та країн-партнерів Альянсу представлена аналітична доповідь «Куди йде стратегія НАТО–Україна», яка була підготовлена аналітичною організацією «The Potomac Foundation» (НАТО та «російські несподіванки», 2024). На думку авторів, складовими такої нової стратегії має бути розвиток «передової оборони» зі створенням як мінімум трьох «центрів сили» на східному фланзі Альянсу, з посиленням передової присутності військ, внесення ясності до «політики стримування» НАТО, щоб протистояти російському ядерному шантажу (Where Goest Ukraine, 2023).

Справді, формат «Рамштайн» значною мірою сприяв зближенню структур Північноатлантичного альянсу з Україною. Усі 32 країни-учасниці НАТО є одночасно членами групи «Рамштайн». 30 вересня 2022 року Президент

України Володимир Зеленський на тлі анексії окупованих територій України Росією підписав заявку України на вступ до НАТО у прискореному порядку. З лютого 2022 року в рамках Цільового фонду ВПП України НАТО здійснює проекти з підтримки в різних галузях. На Вільнюському саміті у 2023 році держави-члени домовилися про подальше перетворення ВПП у багаторічну програму допомоги Україні на основі сталого та прогнозованого фінансування. На довгостроковій основі допомога надається за трьома основними напрямками: відновлення, інституційні перетворення та перехід до оперативної сумісності з НАТО. На Мадридському саміті 2022 року лідери країн НАТО домовилися активізувати навчання та нарощування потенціалу в рамках порядку денного НАТО–2030. На Вашингтонському саміті у 2024 році лідери держав-членів оголосили про зобов'язання щодо довгострокової допомоги Україні у сфері безпеки для надання військового обладнання, допомоги та навчання, щоб підтримати Україну у створенні сил, здатних перемогти російську агресію сьогодні та стримати її у майбутньому (Отношения с Украиной, 2024).

Трикутник взаємовідносин Україна-США-НАТО у контексті формату «Рамштайн» також представляє інтерес для аналізу. На останньому 24-му засіданні Рамштайну, наприклад, як повідомили ЗМІ: «Не відбулося змін, про які раніше говорив генеральний секретар НАТО Столтенберг, а саме те, що НАТО готове взяти на себе координацію допомоги Україні, і що командування НАТО у Вісбадені виконуватиме ці функції. Сполучені Штати Америки поки що не готові передати ці функції» (Рамштайн-24, 2024).

Проте деякі українські експерти вважають, що зрештою «Рамштайн» «перейде під контроль НАТО». «Тобто треба буде створити певні «пункти входу» до Міністерства оборони, до командування, до військового керівництва Збройних сил України, не на рівні учасників «Рамштайну», а вже на рівні контактів із Північноатлантичним альянсом. Це допоможе нам стати ближче до Альянсу і зробити один крок ближче до вступу до НАТО» («Рамштайн» перейде, 2024).

Прикладом таких «пунктів входу» може бути створення в рамках «Рамштайну» 8 коаліцій можливостей (напрямів військово-технічного міжнародного співробітництва), про які було офіційно оголошено на початку 2022 р. «У 2024 році формат надання допомоги Україні модифікується в так званий «Рамштайн 2.0». Це означає, що відтепер союзники України будуть надавати свою підтримку переважно не на індивідуальній основі, а в коаліційному форматі і відповідно до потреби» (Міноборони посилює свою роль, 2024).

Як зазначив Міністр оборони України Р. Умеров, «ми створили у рамках платформи «Рамштайну» вісім коаліцій за потенціалом, до складу яких входять 34 країни–члени Контактної групи з оборони України. Вони підписали Листи про наміри щодо співпраці. Крім того, у деяких коаліціях вже підписано меморандуми, які дозволяють централізовано фінансувати закупівлі» (Коаліції спроможностей, 2024).

У ці вісім коаліцій входять: коаліція авіаційних можливостей, коаліція морських можливостей, коаліція інтегрованої ППО та ПРО, ІТ коаліція, коаліція артилерії, коаліція розмінування, коаліція бронетанкової техніки та маневреності, коаліція дронів. Ці напрямки (сектора) співробітництва будуть міцним фундаментом для розвитку Україною власного ВПК. «Країна повинна мати розвинений військово–промисловий комплекс, здатний виробляти зброю, яка відповідає існуючим високим стандартам. Оскільки створювати його потрібно буде заново, то є шанс зробити його здатним випереджати за якістю зброї інші країни. Освоєння Україною суттєвого сектору на ринку зброї може значно збільшити зацікавленість у ній як у перспективному та повноцінному члені євроатлантичної спільноти» (Адаптивні зміни політичного поля України, 2023, с. 586). Крім того, співпраця у форматі «Рамштайн» дала змогу розробити та модернізувати різні варіанти механізму контролю міжнародної військової допомоги. Ця сфера має свої особливості здійснення через спеціально уповноважені структури та організації, а також із використанням сучасних цифрових засобів. Наприклад, Україна запровадила програмне забезпечення,

яке допомагає здійснювати ефективний моніторинг допомоги (Інформаційні системи 'SOTA', 'LOGFAS', 'KOROVAY') (Руснак, Приполова, Стужук, 2024).

Разом з тим, незважаючи на очевидні переваги, які формат «Рамштайн» створив для України у частині поліпшення власної обороноздатності та бойових можливостей, а також зміцнив відносини зі стратегічними партнерами США та НАТО, оборонні потреби та ситуація на полі бою потребують великих військових, політичних та дипломатичних зусиль щодо завдання поразки РФ та звільнення окупованих росіянами територій. Контактна група з оборони України «Рамштайн» принаймні на сьогоднішній день так і не стала класичною військовою коаліцією для України, де кожен учасник має взаємні оборонні зобов'язання перед агресією з боку третіх країн. Йдеться про такі історично відомі приклади коаліцій як Антигітлерівська коаліція за часів Другої світової війни, багатонаціональна коаліція на чолі зі США проти іракської армії під час війни в Перській затоці 1990–1991 років або військове втручання сил міжнародної коаліції (переважно країн блоку НАТО) у громадянську війну в Лівії у 2011 р.

Таким чином, аналізуючи понятійно-категоріальний апарат, який застосовується щодо формату «Рамштайн», а також досліджуючи взаємодію в ньому міжнародних акторів, можна зробити висновок про те, що використання терміну «коаліція» у його класичному розумінні в контексті міжнародної допомоги Україні навряд чи можливо. Так, наприклад, згідно з дослідженнями західних учених: «Коаліція – це групи двох або більше держав, які уклали угоду про спільне застосування сили проти третьої країни (країн) у міжнародному конфлікті» (Wolford, 2015). У нашому ж аналізі терміну «коаліція» чи «коаліції» у межах формату «Рамштайн» йдеться про широке розуміння цього поняття, маючи на увазі будь-яке взаємовигідне об'єднання для спільного забезпечення безпеки.

Варто зазначити, що у наведених вище двох конкретних історичних прикладах відповідні військові операції коаліційних сил були санкціоновані Радою Безпеки ООН. Що ж до України, то у зв'язку з агресією РФ проти неї,

Генеральна Асамблея ООН 2 березня 2022 року ухвалила Резолюцію «Агресія проти України». Співавторами цього міжнародного документу виступили 96 країн світу, які вимагали, щоб «Російська Федерація негайно, повністю та беззастережно вивела всі свої збройні сили з території України у її міжнародно визнаних кордонах»; «негайно припинила застосування сили проти України та утримувалася від будь-якої подальшої протиправної загрози силою або її застосування проти будь-якої держави—члена ООН»; а також «негайно та беззастережно скасувала своє рішення щодо статусу окремих районів Донецької та Луганської областей України» (Генассамблея ООН потребувала, 2022). Природно РФ проігнорувала вимогу ООН, а подальші ефективні механізми проти агресора, які можна було б прийняти на рівні ООН, були заблоковані РФ як постійним членом Ради Безпеки.

На сьогоднішній день доводиться визнати фактом, що не створено будь-якого повноцінного механізму ні на рівні ЄС-НАТО, ні в рамках формату «Рамштайн», ні на основі двосторонніх угод із США або з якоюсь іншою країною (або країнами), який б допоміг завдати поразки РФ, унеможливити повторення російської агресії в майбутньому і закінчити війну на вигідних для України умовах. Триваюча російська агресія проти України, збільшення міжнародної напруженості та геополітичне «розбалансування» змушують Україну та її союзників у швидкому режимі шукати варіанти прискореної інтеграції України до геостратегічних моделей євроатлантичної спільноти. «Відсутність чіткої стратегії відносин із союзниками призвела до кризи планування зовнішньої політики та кризи національної безпеки України. Все це разом уможливило гібридну, і, нарешті, повномасштабну війну РФ проти України... Початок повномасштабної російсько-української війни став стимулом для зміни структури кола союзників Україна» (Адаптивні зміни політичного поля України, с. 589, 626).

Вочевидь, подальше формування континентальної та європейської системи безпеки відбуватиметься з урахуванням тих геополітичних трансформацій, які спостерігаються нині. Роль України, як основного

захисника Східного флангу Європи, лише зростатиме, а ЄС, у свою чергу, стає форпостом оборони європейського флангу НАТО. У зв'язку з цим той колосальний досвід міжнародного співробітництва, накопичений у рамках роботи у форматі «Рамштайн», може стати хорошим фундаментом для формування нової архітектури європейської безпеки та стримування РФ. І про це вже заговорили активно й у самому ЄС. «Після перемоги на президентських виборах у Франції у травні 2022 року Макрон активізував роботу міжурядової конференції з реформи Європейського Союзу. Серед запропонованих пропозицій – створення Об'єднаних «збройних сил» ЄС та зміцнення транснаціональних підрозділів. Наразі Європейський Союз не має стратегічної мети повністю замінити НАТО як головного гаранта європейської безпеки. Водночас, Росія має стратегічну мету розколоти ЄС і НАТО зсередини та послабити Євроатлантичну оборону. Тому Європейський Союз у євроатлантичній системі безпеки виконує функцію європейського флангу НАТО. Символом цього можна вважати зустріч міністрів оборони НАТО та ЄС 27 квітня 2022 року на німецькій військовій базі «Рамштайн», де було прийнято історичне рішення про перехід Збройних сил України на стандарти НАТО» (Віднянський, Мартинов, 2023, с 215).

«Події в Україні, по суті, прискорили стратегічне утвердження двох цивілізаційних груп – демократичної та автократичної. Якщо до війни змагання між демократичними та автократичними країнами забарвлювалося значною мірою філософською чи психологічною аргументацією (не виходячи у глобальні жорсткі протистояння), то сьогодні кожна країна вже чітко самовизначилася з вибором стратегічного партнера та цінностей, які цей партнер пропонує світові. І, водночас, визначається з допустимим рівнем компромісів між цінностями, що проголошуються, та економічними вигодами. У короткостроковому вимірі світ розділиться також на дві великі групи, і основою цього поділу є те, як країна ставиться до російської агресії по суті, наскільки підтримує, зокрема, власною участю, санкції проти росії, наскільки згодна з виключенням росії з міжнародних інститутів, або, інакше, наскільки

країна байдужа до агресії, наскільки готова до неї [агресії] виправдання, наскільки не готова (або не бажає) протидіяти агресору» (Геополітичні та геоекономічні зміни, 2022).

Таким чином, актуалізація вибудовування нових контурів міцних союзницьких відносин з тими країнами та суб'єктами міжнародних відносин, які зарекомендували себе з позитивного боку за останні кілька років, набуває особливої цінності. «Одночасно, стає актуальним питання поліпшення формального кола держав, з якими на даний час встановлені відносини стратегічного характеру для нашої держави. Було б доцільно здійснити чітке правове викладення принципів, цілей і міждержавних механізмів стратегічного рівня, а також правове нормування процедури визначення та впровадження стратегічного формату партнерства» (Стратегічні партнери України, 2023).

Прикладом позитивної тенденції щодо створення правової бази для нової архітектури міжнародної безпеки може бути розробка та укладання двосторонніх угод з довгостроковими зобов'язаннями у сфері безпеки. Одним із наслідків поглибленої співпраці України з союзниками та партнерами за форматом «Рамштайн» стало підписання низки міжнародних угод у вищевказаній сфері. Як вже зазначалось вище, Україна уклала вже 27 двосторонніх угод: із Великобританією, Німеччиною, Францією, Данією, Канадою, Італією, Нідерландами, Фінляндією, Латвією, Іспанією, Бельгією, Португалією, Швецією, Ісландією, Норвегією, Японією, США, ЄС, Естонією, Литвою, Польщею, Люксембургом, Румунією, Чехією, Словенією, Ірландією та Грецією. Слід зазначити, що понад 20 держав-членів і партнерів НАТО підписали з Україною двосторонні безпекові угоди, надавши Україні довгострокові зобов'язання у сфері безпеки. Символічно, що саме Великобританія стала першою країною, яка у січні 2024 р. підписала відповідну угоду з Україною. Політико-правовою основою укладання вищевказаних угод стали декларації країн «Групи семи», ухвалені у липні 2023 року у Вільнюсі. Головна теза декларації – безпека України є складовою безпеки Євроатлантичного регіону.

За цих умов для України стає актуальним пошук оптимального формату союзницьких відносин у рамках існуючих військово-політичних альянсів або формування нових структур. «Україна зацікавлена у формуванні більш дієвих механізмів безпеки та стабільності в Європі та світі. Розвиток міжнародної солідарності з Україною щодо відсічі російської агресії («дух Рамштайна») створює можливості для доведення військово-технічного співробітництва до інституційного рівня. Як реакція на зростання небезпеки відбувається поступове об'єднання країн світу до антипутінської коаліції. Україна сподівається на поглиблений розвиток стратегічного партнерства зі США, Канадою, Великою Британією та країнами Балто-Чорноморської спільноти до рівня союзницьких відносин. Допоміжний формат оборонної співпраці може закріпити реалії безпекової та геополітичної ситуації в Європі, яка складеться після завершення війни з РФ, та надати свої гарантії суверенітету та територіальної цілісності країнам регіону» (Російська війна проти України, 2024).

ВИСНОВКИ

Формування єдиної політичної нації є довгим і складним процесом, який вимагає від усіх українців єдності, співпраці та готовності до змін. На сучасному етапі конструювання політичної нації в умовах повномасштабної війни українське суспільство стикається з низкою зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз, що стоять перед українським суспільством – тривалість військових дій та відсутність переваг на полі бою, залежність від зовнішньої військово-економічної допомоги, суттєві економічні та демографічні втрати України, загострення суперечностей та поступове зниження рівня згуртованості суспільства. Виникає потреба в нових політичних елітах, які будуть відповідати актуальним викликам та очікуванням суспільства. Для досягнення згуртованості суспільства та об'єднаності політичної нації на державному рівні мають бути пріоритетними процеси, спрямовані на боротьбу з корупцією, забезпечення соціальної справедливості, здійснення реформ у сфері національної безпеки, оборони, судової системи та інших важливих сфер, спрямованих на модернізацію країни та її інтеграцію в європейські структури. Прагнення до європейської інтеграції сприяє поширенню демократичних цінностей та зміцненню громадянського суспільства.

Обрання української ідентичності в умовах російсько-української війни – це не просто самоідентифікація з українською нацією, це вибір відповідного цивілізаційного світогляду, конструювання українського світу, ідеологічними засадами якого є національна та громадянська ідентичність, пошана до української мови, культури, культурної спадщини. На противагу авторитарній та імперській ідеології рашизму український світ ґрунтується на принципах свободи і демократії, прагне до відтворення історичної справедливості, коли Україна повернеться в європейську родину як повноправний член ЄС.

Українська культура має великий потенціал в утвердженні України у світовому культурному просторі, є консолідуючим чинником єдності суспільства, особливо в сучасних умовах великої війни. Об'єднавчу роль у

життєдіяльності українців виконують державні символи і державні свята України, оскільки державна символіка містить багато культурних компонентів й має великий потенціал у розвитку гуманітарної сфери. Використання державної символіки посилює важливість політичної єдності в українському суспільстві, згуртовує українців, особливо в період російсько-української війни.

Варто відзначити, що впровадження в освітній процес методик практичного використання державних символів України, значно підвищує рівень патріотичного виховання молодого покоління. Тому українці, реагуючи на сучасні виклики і загрози, використовують державну символіку в організації й проведенні державних та родинних свят. Очевидним є те, що державні символи України набули особливого, консолідуючого значення в період подолання збройної агресії Росії проти України й стали символами національної єдності та стійкості українського суспільства.

Консолідуючу функцію виконують і етнокультурні традиції, які є основою національного культурного простору України та фактором згуртування українського суспільства в сучасному світі. Важливо, що українська етнокультурна традиція становить вагомий частину національної культури і є чинником згуртування українців. Екзистенційні події в житті людини й держави загалом, народний світогляд, релігійні вірування, естетичні вподобання, минуле й майбутнє українського народу віддзеркалюються у народній творчості, адже етнокультура – це код українського світу й українського духу. Українці прагнуть зберегти свою культурну спадщину, розвиваючи різні форми мистецтва, що мають великий потенціал в процесах євроінтеграції та утвердженні самобутності української нації у світовому культурному просторі.

Українська культура й мова постають маркерами національної ідентичності українських громадян і є рушійною силою у боротьбі з російськими загарбниками, особливо в сучасних умовах гібридної війни та протистоянні нашої держави проти російської збройної агресії.

Кардинальні трансформації, які переживає сучасне українське суспільство в умовах повномасштабної агресії РФ проти України та набуття нею статусу кандидата в ЄС, потребують належного, глибинного і всебічного аналізу стратегій гуманітарного розвитку України, реалізації євроінтеграційного вектору її розвитку. Вони мають визначатися національними інтересами всього суспільства, забезпеченням прав і свобод громадян, актуалізацією системи фундаментальних цінностей українського народу, втілення євроцінностей в освітній процес. **Створення національно орієнтованого гуманітарного простору** в системі новітньої, вимушеної хвилі діаспоризації, сприятиме як збереженню української ідентичності переселенців, так і підвищенню їх креативної ролі в утвердженні євроінтеграційної стратегії України.

Практичні висновки щодо оптимізації євроінтеграційної стратегії України полягають в наступному: обґрунтування значення громадських ініціатив для утвердження європейських цінностей в Україні: створення системи стандартної освіти в Україні; модернізація світоглядної культури українців; наповнення навчального предметного матеріалу середніх та вищих закладів освіти інтегративними системними знаннями про євроінтеграційну стратегію України; формування емпіричної бази для наукового розв'язання проблем геополітики та глобалістики у сфері українознавства, соціальної філософії та філософії історії; утвердження європейської парадигми захисту прав і свобод громадян та рівності всіх суб'єктів права перед законом та ін.

Освітньо-культурні пріоритети євроінтеграції потребують: здійснення інформаційно-комунікаційних проєктів, спрямованих на розвиток та забезпечення національно-культурних потреб закордонного українства; інформування діаспори про актуальні події суспільного та культурного життя України; сприяння встановленню контактів між науковими закладами, установами культури, творчими колективами з різних країн, які прагнуть підтримувати зв'язки з Україною; створення мережі українських інформаційно-культурних центрів за кордоном на кшталт «Українських садиб/домів».

Концептуальна парадигма євроінтеграції може використовуватись у навчальних програмах середніх і вищих навчальних закладів, в наукових інституціях і державних установах для отримання інтегрованих знань про сфери векторних пріоритетів української держави, історичні традиції їх формування, перспективи посилення ролі України у світовій спільноті. Визначення культурно-освітніх пріоритетів України в сучасному світі може сприяти законодавчій діяльності Верховної Ради України, діяльності виконавчих органів, формуванню геополітичного мислення, визначеної громадянської позиції людини та громадських організацій і політичних партій, сприяти модернізації світоглядної культури молоді в епоху глобалізації.

Впродовж 2014–2022 років в Україні відбулось поступове закріплення курсу європейської та євроатлантичної інтеграції як основного зовнішньополітичного вектору в законодавчих актах, у тому числі в Конституції України. Керівництво держави у вказаний період забезпечило фактичну та юридичну доктринальну фіксацію інтеграції до євроатлантичної спільноти як стратегічну мету зовнішньої політики України. Цей процес мав значну національну та політичну підтримку всередині країни.

Особливою формою налагодження відносин з країнами євроатлантичного простору набуло **стратегічне партнерство**. Однак варто відзначити, що після набуття Україною незалежності та до подій 2014–2015 років, інститут «стратегічного партнерства» не мав чіткого геополітичного визначення та значною мірою залежав від політичної кон'юнктури та доцільності встановлення поглибленого співробітництва із тією або іншою країною. Після початку агресії РФ проти України у 2014 році було прийнято декілька Законів України, які систематизували вже існуючі відносини із «стратегічними партнерами» та задекларували бажання Української держави поглиблювати відносини із різними міжнародними акторами. При цьому у вказаних законах була передбачена можливість розвитку «стратегічних відносин» із країнами різних геополітичних полюсів, наприклад із США та КНР.

Повномасштабна російська агресія у лютому 2022 р. та тривала стійкість ЗСУ запевнила євроатлантичну спільноту внести суттєві корективи у стратегію взаємовідносин із Україною. З одного боку, НАТО як головна безпекова організація євроатлантичного простору та країни, які входять до євроатлантичної спільноти не хотіли прямого військового протистояння із РФ та її союзниками, у тому числі доводити ситуації до можливого застосування ядерної зброї. З іншої боку, країни НАТО організували безпрецедентну кампанію на підтримку України, мобілізувавши майже увесь демократичний світ у протидії російській агресії. Євроатлантична підтримка України поєднала в собі дипломатичну, гуманітарну та військово–політичну складові. Практичним результатом початку роботи формату «Рамштайн» стало політико–правове оформлення конкретних пакетів військово–технічної допомоги Україні, а також прискорення ухвалення відповідних політичних рішень на рівні урядів країн–союзників.

Нерішучість лідерів країн НАТО щодо набуття повноцінного членства України в організації, використання РФ тактики ведення бойових дій на виснаження, терор населення та систематичне знищення української економічної інфраструктури спонукали політичні кола євроатлантичної спільноти до пошуку альтернативних підходів поглибленої взаємодії із Україною в умовах війни. В інформаційному просторі почали з’являтися різні пропозиції щодо безпекових моделей міжнародного рівня для України в межах її нової геополітичної інтеграції.

Одним із таких можливих варіантів комплексного та надійного підходу щодо повноцінної геополітичної інтеграції України до євроатлантичного простору є підписання 27 безпекових угод з партнерами по формату «Рамштайн». Ця кількість країн не є остаточною, але сам формат є інноваційним в історії взаємодії України із країнами євроатлантичної спільноти. В умовах тривалої російської агресії він є унікальним і для країн євроатлантичного простору і для України. Він не передбачає заміну можливого членства України в НАТО, але розглядається як проміжне рішення до здобуття

членства в НАТО в майбутньому. В цьому контексті важливим кроком та новим етапом взаємодії України із країнами євроатлантичної спільноти є підписання у січні 2025 року Угоди про сторічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. В цій Угоді прямо визнана участь України у захисті євроатлантичної безпеки, оперативна сумісність і внесок України як майбутнього союзника НАТО.

Особливу увагу варто звернути на **ціннісний фактор** спільної системи цивілізаційної парадигми України та країн євроатлантичного простору. Тривале відстоювання (2014–2025 рр.) українськими громадянами принципів свободи ціною власного життя в умовах російської агресії примусило євроатлантичну спільноту згадати про задекларовані принципи і цінності західної цивілізації. Це в свою чергу закладає підґрунтя для спільних між Україною та країнами євроатлантичного простору воєнно-політичних і гуманітарних проєктів.

Таким чином, можна констатувати, що євроатлантична інтеграція для України це: членство в окремому форматі колективної безпеки, можлива інтеграція в НАТО, включення в євроатлантичний простір спільних цінностей та принципів західної цивілізації. Адже з історичної точки зору, генезис поняття «Євроатлантики» з'явився в розпал «Холодної війни», підкреслюючи зв'язок між двома берегами Атлантики та нагадуючи про спільність цінностей.

У науковому середовищі України після подій лютого 2022 р. наголошується на вивченні наслідків міграції українців за кордон та демографічних проблем, з якими Україна може зіткнутися найближчими роками через війну. Вивчення вітчизняними дослідниками проблем адаптації та інтеграції українців за кордоном зараз утруднене через динамічність процесу міграції та відсутність точних статистичних та емпіричних матеріалів. Водночас європейські дослідники, які мають більший доступ до переселенців з України до ЄС, дивляться на проблему набагато ширше як у контексті загальноєвропейських проблем міжнародної міграції, так і на рівні правозастосовної практики допомоги біженцям в рамках конкретних національних законодавств держави-члена ЄС.

Аналізуючи європейських дослідників, можна виділити три напрями вивчення міграційної кризи: політичне сприйняття самого феномену міграційної хвилі з України на рівні ЄС, порівняння цієї хвилі з попередніми міграційними хвилями, а також проблем процесу інтеграції переселенців з України до ЄС. Наявність політичної волі серед усіх країн ЄС показала, що за бажання інституції Союзу можуть знаходити швидкі рішення для прискорених форматів прийняття біженців з України.

Європейські експерти визнають високий потенціал українських мігрантів: значна частка їх має вищу освіту, що саме по собі створює гарну перспективу працевлаштування. Більш того, українські біженці мають досвід працевлаштування у східноєвропейських країнах (насамперед у Польщі), що також підвищує їхні шанси на працевлаштування. Нарешті, країни ЄС вжили безпрецедентних заходів для полегшення в'їзду та перебування українських біженців.

Збалансована інтеграція та адаптація українських переселенців має відбуватися без дискримінації інших груп біженців до ЄС та з урахуванням специфіки, тенденцій та реалій економічної, регіональної та геополітичної ситуації загалом.

Також встановлено, що основну роль процесі переселення грали власні соціальні та інституційні контакти переміщених осіб. У разі відсутності таких контактів основна відповідальність лягає на волонтерські організації. Іншими словами, після початку другої агресії РФ проти України, коли частина українців, яка виїжджала в ЄС, прямувала або до тих знайомих (друзів, родичів), які вже на той момент проживали в європейських країнах або ж місцеві волонтерські організації сприяли в наданні первісної допомоги та подальшому розміщенні переселенців.

Залежно від статусу в країні перебування в практичному плані переселенців можна класифікувати на наступні групи: переселенці, які постійно проживають у межах конкретної громади (населеного пункту) ЄС, які мають можливість повернутися додому; переселенці, які постійно проживають у

межах конкретної громади (населеного пункту) ЄС, і які не мають змоги повернутися додому; переселенці, які набули статусу колективного захисту в ЄС, але, які можуть повернутися чи повернулися на постійне місце проживання в Україну; двічі переселенці. Також необхідно враховувати, що інтеграція тих груп переселенців з України, які планують залишатися в європейських країнах на постійній основі, має відбуватися з урахуванням їх мов, вікових, освітніх, трудових та соціальних особливостей.

Очевидно, що подальше повноцінне повернення переселенців до України залежить від масштабів наслідків агресії РФ. Є ймовірність затягування війни та перехід її у стан невизначеності на тривалий період. У таких умовах країни Європейського Союзу, у контексті інтеграції України з ЄС, мають розробляти більш глибокі прискорені програми інтеграції на різних рівнях українських громадян у рамках європейської спільноти.

Проведений в монографії багатофакторний аналіз такого явища у світовій політиці, як «Рамштайн», дає можливість зробити такі висновки щодо тенденцій роботи з погляду міжнародної допомоги Україні, інтересів США та їхніх союзників, а також виокремити деякі його характерні особливості як міжнародного майданчика з комплексної взаємодії. У цьому контексті хроніка та особливості взаємовідносин упродовж двох із половиною років інтенсивної роботи формату «Рамштайн» із протидії російській агресії дають змогу виокремити деякі додаткові особливості та причинно–наслідковий зв’язок між окремими подіями, що підтверджують той факт, що цей формат, який включив у себе інтереси світових гравців, став каталізатором багаторівневої пришвидшеної інтеграції України до євроатлантичного співтовариства.

1. Рамштайн став явищем у світовій політиці. Допомога партнерів і союзників є важливою складовою обороноздатності та стійкості України у відбитті агресії РФ. Сам термін «Рамштайн» вже став загальним. У публіцистичній та академічній літературі, а також ЗМІ можна зустріти його аналоги: «Рамштайн 2.0», «Культурний Рамштайн», «Фінансовий Рамштайн»,

«Економічний Рамштайн» (Zhalilo, 2022) тощо. Ці словосполучення асоціюються із плануванням та прагненням модернізувати ту чи іншу сферу.

2. «Рамштайн» є «золотою серединою» з точки зору інтересів різних країн, що підтримують Україну. Незважаючи на історичну та інституційну комплексну взаємопов'язаність США як світового гегемона та НАТО як об'єднання американських союзників, ці два суб'єкти міжнародних відносин вибудовують самостійну лінію підтримки України з урахуванням тих пріоритетів, які стоять у конкретний історичний момент перед ними. При цьому всі країни-члени НАТО систематично беруть участь у засіданнях «Рамштайну», але не всі країни, що входять до цієї групи, є складовою Альянсу. Така інституційна диференціація була введена на початку заснування формату.

3. Загроза прямого ядерного протистояння між РФ і НАТО, швидше за все, була головною причиною створення трьох паралельних геополітичних треків у рамках формату «Рамштайн». Перший трек – поглиблена співпраця України із США, яка дедалі більше стає проблематичною з огляду на політику новообраного президента Дональда Трампа. Другий трек – Україна та НАТО. Тут Україна зміцнюється як один із центрів сили східного флангу Альянсу. Третій трек, власне, сам формат «Рамштайн», який є глобальною неасоційованою коаліцією всіх основних міжнародних акторів, які підтримують Україну. Таким чином, паралельно існують три горизонтальні лінії (треки) міжнародної протидії РФ: Україна–США (двосторонній формат), Україна–НАТО (багатосторонній формат за участю США), Україна–формат «Рамштайн» (США, НАТО та деякі країни тихоокеанського регіону) Японія, Південна Корея, Австралія та Нова Зеландія).

4. Група «Рамштайн» створила можливості для стратегічного переозброєння ЗСУ та зближення зі стандартами НАТО. В рамках цього формату здійснено постачання та закупівлю конкретних типів озброєння за рахунок фінансової допомоги (понад 100 мільярдів доларів) країн-учасниць «Рамштайну». Україна змогла суттєво покращити свою обороноздатність,

забезпечивши вдалі контрнаступи та стратегічні оборонні дії. Міністерство оборони України створило Офіс підтримки коаліцій для системного управління військовою допомогою. Вже створено 8 профільних коаліцій, таких як: коаліція авіаційних можливостей, коаліція протиповітряної та протиракетної оборони тощо. Серед конкретних типів озброєння, які Україна отримала вперше, можна виділити системи ППО, винищувачі F-16, боєприпаси для ракетних систем та артилерії, бронетехніка, протитанкова зброя та багато іншого. Таким чином, протягом усього періоду інтенсивної роботи «Рамштайну» відбувалося не лише стратегічне переозброєння ЗСУ, а й технологічне вдосконалення українського військово-промислового комплексу. Це, у свою чергу, може підвищити зацікавленість в інтеграції України до євроатлантичної спільноти. У цьому аспекті хроніка та особливості взаємин протягом двох з половиною років інтенсивної роботи формату «Рамштайн» щодо протидії російській агресії дають можливість констатувати той факт, що «Рамштайн» став також каталізатором багаторівневої прискореної інтеграції України до євроатлантичної спільноти.

Одним із недоліків і, можливо, ризиків формату «Рамштайн» є його залежність від позицій політичного керівництва окремих країн та недостатня формалізація (оформлення) формату. Комплексна та галузева інституалізація «Рамштайну» де-факто вже відбулася, проте оформлення цього формату в більш серйозну міжнародну організацію потребує політичної волі багатьох суб'єктів міжнародних відносин і насамперед США.

«Рамштайн» є базою для формування нової конфігурації міжнародної безпеки, де Україна гратиме одну з провідних ролей. Цей формат, як було зазначено вище, не є коаліцією в класичному розумінні цього терміну, проте вже зараз можна змодельовати можливі сценарії трансформації досвіду комплексної взаємодії в рамках «Рамштайну» у вигідні для України стратегічні союзи з урахуванням поточної ситуації у світовій політиці.

А) Збереження нинішнього формату «Рамштайн» за участю США. Саме американська військово–політична, фінансова та дипломатична участь є

визначальною в ефективності роботи «Рамштайн». Як було зазначено вище, більше половини всіх фінансових витрат, які були за більш ніж два з половиною роки роботи формату, забезпечені з боку США. Однак у такій ситуації важко спрогнозувати відносини нової адміністрації президента США до формату Рамштайн.

Б) Збереження цього формату «Рамштайн» без активної участі США. У такому разі Великобританія, інші країни ЄС–НАТО (Німеччина, Франція тощо), а також Японія та Південна Корея візьмуть на себе всю відповідальність щодо збереження майданчика як важливої координуючої структури міжнародної допомоги Україні. У такій ситуації всі вищевказані країни мають бути готові на серйознішу матеріальну та військову залученість на підтримку України.

В) Злиття формату 'Рамштайн' зі структурами НАТО. Найвище військово–політичне керівництво України регулярно заявляє, а часом і вимагає від наших західних партнерів ясності та чіткості у членстві України в НАТО. Проте деякі країни–учасниці НАТО, наприклад Угорщина та Туреччина, активно цьому протидіють. Немає також однозначності з цього питання і серед американського зовнішньополітичного істеблішменту.

Г) Створення нового формату (альянсу), де Україна грала б одну з провідних ролей. З урахуванням того досвіду, який вже має Україна в рамках взаємодії зі своїми союзниками за форматом «Рамштайн», ЄС, НАТО, а також використовуючи нормативну базу десятків угод у сфері безпеки, яку Україна підписала останнім часом, можна сконструювати новий, регіональний, геостратегічний союз, де Україна була б стрижнем європейської (євроатлантичної) безпеки. Наприклад, посилити військово-політичну інтеграцію у рамках «Ініціатива трьох морів» («Балто–Адріато–Чорноморської ініціативи»).

Однак для всіх вищезгаданих варіантів визначальними факторами буде позиція нової адміністрації Білого дому, готовність інших країн на більш серйозну залученість (у тому числі й пряму військову) на стороні України

протидії російській агресії, а також вироблення імунітету до ядерного шантажу з боку РФ. Не можна виключати й інші варіанти розвитку подій, крім описаних вище. Оскільки минулі президентські вибори у США у листопаді 2024 р. та перемога на них Д. Трампа внесли свої корективи у подальше прогнозування світових політичних процесів, у тому числі й війни РФ проти України. Головною проблемою останніх десяти років залишається нескінченна політизація теми України як усередині США, так і на Заході загалом. Неоднозначність і часом непослідовність позицій західних еліт заважає багатьом західним політикам тверезо оцінювати ситуацію, а це використовується росіянами в їхній інформаційній війні проти України. Двопартійні розбіжності щодо підтримки України при Дж. Байдені та Д. Трампі особливо в період передвиборчої кампанії набували загрозливого характеру. Через невизначеність, викликану президентськими виборами США і перемогою Д. Трампа, подальша істотна допомога Україні знову може стати заручником політичної кон'юнктури.

ЛІТЕРАТУРА

Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни: монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с.

Аналіз основних тенденцій у сфері колективних ідентичностей українського суспільства: виклики національній безпеці: аналіт. доп. / За ред. В. Потапенка, Ю. Каплан. Київ: НІСД, 2024. 68 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.13>

Андрій Сибіга на Варшавському безпековому форумі: Україна має бути частиною євроатлантичної сім'ї. (01.10.2024). URL: <https://mfa.gov.ua/news/andrij-sibiga-na-varshavskomu-bezpekovomu-forumi-ukrayina-maye-buti-chastinoyu-yevroatlantichnoyi-simy>

Антипутінська коаліція не просто сформована, а вже діє реально (27.04.2022). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3469170-antiputinska-koalicia-ne-prosto-sformovana-a-vze-die-realno.html>

Бевз, Т. А. Концептуалізація ідентичності українства в офіційному дискурсі. *Українознавство*. 2021. № 4 (81). С. 31–46.

Бекешкіна, І. 25 років незалежної України: шлях єднання чи роз'єднання? *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. 2016. Випуск 3 (17). С. 24–35.

Бернадський, Б. В. Міжнародні конфлікти: курс лекцій. Київ: ДП «Видав. дім «Персонал», 2012. 366 с.

Белов, О, Шаповалов, Г. Український тризуб: історія дослідження та історичний реконструкт. Монографія. Запоріжжя: Дике Поле, 2008. 264 с.

Богданович, Г. Виклики і загрози на шляху формування та функціонування української політичної нації в умовах повномасштабної війни. *Українознавство*. 2024. № 4(93). С. 34–51.

Боррель: Росія ніколи не могла стати нацією. Це завжди була імперія. (25.12.2023). URL: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/borel-rosija-nikoli-ne-mohla-stati-natsijeju-tse-zavzhdi-bula-imperija-1692281.html>

В Пентагоні озвучили оставшуюся сумму для помощи Украине (13.11.2024) <https://www.dw.com/ru/v-pentagone-ozvucili-ostavsuusa-summu-dla-pomosi-ukraine/a-70770975>

Віднянський, С.В. Україна – Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014–2022 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2022. Вип. 31. С. 10–37.

Віднянський, С., Мартинов, А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство: монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.

Вовк, Р. В. Моделювання міжнародних відносин. Київ: Знання, 2012. 246 с.

Воропай, О. І. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Київ, 1993. 590 с.

Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту і *Пояснювальна записка*. Жовтень 1996. ОБСЄ. Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Верховний комісар у справах національних меншин. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/32194_0.pdf

Габермас, Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Переклад з німецької А. Онишко; редактор М. Прихода. Львів: Літопис, 2000. 317 с.

Гай-Нижник, П. Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. *Українознавство*. 2022. №1. С. 51–76.

Генасамблея ООН засудила вторгнення Росії і закликала негайно вивести війська з України. *Європейська правда*. 02.03.2022 <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/2/7135096/>

Генассамблея ООН потребовала от России «немедленно» вывести свои войска из Украины (02.03.2022) <https://news.un.org/ru/story/2022/03/1419092>

Геополітична суб'єктність України в контексті глобальних викликів: монографія / Грабовська І., Грабовський С., Додонов Р., Кагамлик С., Марутян Р., Настояща К., Турпак Н., Чупрій Л. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, «Міленіум», 2024. 331 с.

Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі / Наук. ред. В. Юрчишин. Київ: Центр Разумкова, 2022. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_TRANSFORMANS_UKR.pdf

Гібридна війна : in verbo et in praxi : монографія / під. заг. ред. проф. Р.О. Доденова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 412 с.

Головаха, Є., Іващенко-Стадник, К., Міхеєва, О., Середа, В. (2024) Від патрональності до громадянської належності: динаміка змін національно-громадянської ідентичності в Україні. В: *Патрональна демократія в Україні та російське вторгнення. Російсько-українська війна*. Том перший. За ред. Б. Мадяр, Б. Мадловіч, 292-325. URL: https://www.researchgate.net/publication/377840958_Vid_patronalnosti_do_gromadanskoi_naleznosti_dinamika_zmin_nacionalno-gromadanskoi_identichnosti_v_Ukraini

Голубець, М. А. Русифікація – люмпенізація – вульгаризація. Львів: Поллі, 2006. 48 с.

Горбулін, В., Бадрак, В. Над прірвою. 200 днів російської війни. Київ: Вид-во «Брайт Букс», 2022. 280 с.

Грабовська, І. Національні міфи в контексті сучасних українських реалій (філософсько-світоглядний аналіз). Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, ДС Міланік, 2007. С. 22.

Гриценко П. Українська мова сьогодні: політика, практика, сенси. *Віче*, 2014, № 15-16. С.47–51.

Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / за заг. ред. Ф. М. Рудич. Київ: Парламентське вид-во, 2006. 412 с.

Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку: аналітична доповідь / за заг. ред. О.А. Корнієвського, Ю.А. Тищенко, В.М. Яблонського. Київ: НІСД, 2018. 128 с.

Декларація Вашингтонського саміту видана главами держав і урядів, які взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради у Вашингтоні, округ Колумбія, 10 липня 2024 року. 10.07.2024 https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_227678.htm

Декларація Мехіко з політики в сфері культури. Міжнародний документ від 06.08.1982. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_730#Text.

День Незалежності України: шлях до перемоги, ідентичність та цінність держави на тлі війни. ФДІ імені Ілька Кучеріва (22.08.2023). URL: <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shlyakh-do-peremogi-identichnist-ta-tsinnist-derzhavi-na-tli-viyni>

Дембіцький, С. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» після 16 місяців війни. Презентація моніторингу. Інститут соціології НАН України. 2023 URL: <http://surl.li/stydrb>

Дзьобак, В. Національна ідентичність як складова національної стійкості (07.08.2023). URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_dziobak/568987_natsionalna_identichnist_yak.html

Дзюба, І. Національна культура як чинник майбуття України. *Починаймо з поваги до себе*. Статті. доповіді. Київ, 2002. С. 49–50.

Додонов, Р. Сучасна російсько-українська війна у дзеркалі геофілософської рефлексії. *Українознавчий альманах*. Випуск 34. К.: «Міленіум», 2024. С.73–78.

Додінова, В. І. Переселенці з Донбасу: штрихи до соціологічного портрету / В кн.: Додінова В.І., Додонов Р.О. Монологи про Донбас. Вибрані праці з проблематики східноукраїнського конфлікту. Київ, 2018. С. 169–188.

Дрешпак, В. Символи державної влади як елементи семіотичної підсистеми державного управління в соціокультурному й історичному контекстах. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej9/doc_pdf/Dreshpak_VM.pdf

Євроатлантичне майбутнє України: шлях до миру та безпеки. Звіт Міжнародної робочої групи з безпекових питань та євроатлантичної інтеграції України (14.05.2024) URL: https://president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/27/37/52a021824fa196bc1180d0d8ee96f103_1715679258.pdf

Єрмак про сторічну угоду з Британією: перша, але, я впевнений, не остання <https://www.rbc.ua/rus/news/ermak-storichnu-ugodu-britaniyuu-persha-ale-1737039234.html>

Єрмоленко, С. Я. Українська мова як концентр українознавства. *Наука самопізнання народу*. Київ: Веселка, 2002. С. 85–89.

Жулинський, М. Нація. Культура. Література: нац.-культ. міфи та ідейно-естет. пошуки укр. л-ри. Київ, 2010. 560 с.

Заборонити рашизм / В. Огнев'юк, В. Андрєєв, В. Брехуненко, М. Відейко, Б. Гуменюк, І. Гирич, Л. Масенко, Ю. Митрофаненко, В. Огризко, О. Палій, В. Піскун, П. Полянський, В. Сергійчук, П. Чернега; за заг. ред. В. Піскуп. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 252 с.

За ідентичність і незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі. У двох книгах. Друге видання/ Відпов. редактор Валерій Смолий. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2023. Книга 1. 800 с.

Закон про громадянські права (1964). URL: <https://surl.gd/ryjeez>

Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI. «Про культуру». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>

Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#n158>

Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

Закон України від 21.04.2022 № 2215-IX «Про дерадянізацію законодавства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text>

Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

Закон України від 27.07.2023 р. № 3005-IX «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>

Закон України від 08.12.2023 р. № 3504-IX. Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3504-20#Text>

Закон Тубона. URL: <https://surli.cc/wjndoa>

Замість членства НАТО: Україні можуть запропонувати гарантії безпеки по ізраїльській моделі (22.05.2023). URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/567903-zamist-chlenstva-nato-ukrayini-mozhut-zaproponuvati-garantiyi-bezpeki-po-izrayilskij-modeli>

Зеленський закликав усіх учасників «Рамштайну» підписати безпекові угоди з Україною 09.01.2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3946702-zelenskij-zaklikav-usih-ucasnikiv-ramstajnu-pidpisati-bezpekovi-ugodi-z-ukrainou.html>

Зеленько, Г. І. Політична «матриця» громадянського суспільства (досвід країн Вишеградської групи та України) / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ: Знання України, 2007. 335 с.

Зиль А. Народнознавець. Павло Чубинський і його доба. Київ: ТОВ «Казка», 2009. 375 с.

Іванишин В., Радевич-Винницький, Я. Мова і нація. Дрогобич: Відродження, 1994. 217 с.

Івасечко, О., Лопушанський, П. Військова допомога США Україні у протидії агресії Росії у 2014-2023 рр. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 49, с. 259–269. С. 265.

Імплементація Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки: Моніторингове дослідження. Київ: Офіс Ради Європи в Україні, 2019. 124 с.

Індекс сталості організацій громадянського суспільства в Україні зростає. (20.11.2020). URL: <https://detector.media/infospace/article/182667/20-11-20-indeks-stalosti>

Капітоненко, М. Г. Міжнародні конфлікти: навч. посіб. для студ. Вищих навч. закл. Київ: Либідь, 2009. 352 с.

Кін, Джон. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення/ Олександр Гриценко (пер. з англ.). Київ: К. І. С., 2000. 191 с.

Київрада затвердила Міську Концепцію ствердження української мови в усіх сферах суспільного життя столиці на 2023-2025 роки. (20.04.2023). URL: https://kyivcity.gov.ua/news/kivrada_zatverdila_misku_kontseptsiyu_stverdzhennya_ukransko_movi_v_usikh_sferakh_suspilnogo_zhittya_stolitsi_na_2023-2025_roki/#:~:text=

КМІС (16.08.2022). Показники національно-громадянської української ідентичності. Пресреліз. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>

КМІС (18.10.2023). Значення членства в ЄС для українців, пріоритетність вступу до ЄС чи НАТО і сприйняття росії як частини Європи: результати телефонного опитування, проведеного 29 вересня – 9 жовтня 2023 року. Пресреліз. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1303&page=3>

КМІС (31.10.2023). Динаміка сприйняття напрямку справ в Україні та довіри до окремих інституцій між травнем 2022 року та жовтнем 2023 року. Пресреліз. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1321&page=1>

КМІС (22.01.2024). Українці йдуть до згуртованої політичної нації чи розколу. Пресреліз. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1361&page=11>

КМІС (12.03.2024). Динаміка ставлення до статусу російської мови в Україні. Пресреліз. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1385&page=1>

КМІС (02.07.2024). Сприйняття українцями єдності суспільства. Пресреліз. URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1418&page=1#_ftn3

КМІС (23.08.2024). Динаміка ставлення українців до незалежності та до свята Дня Незалежності. Пресреліз. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1427&page=2>

КМІС (15.10.2024). Релігійна самоідентифікація українців, ставлення до створення єдиної православної церкви та до закону про заборону окремих релігійних організацій. Пресреліз. URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1443&page=1#_ftn1

Коаліції спроможностей: 34 країни ефективно підтримують оборону України (23.09.2024). <https://armyinform.com.ua/2024/09/23/koalicziyi-spromozhnostej-34-krayiny-efektyvno-pidtrymuyut-oboronu-ukrayiny/>

Коаліція «Рамштайн» за два роки зобов'язалася виділити понад \$ 95 млрд на військову допомогу Україні (26.04.2024) <https://interfax.com.ua/news/general/983150.html>

Колодій, А. Міжрегіональні поділи в Україні і деякі принципи публічного врядування. *Будуємо нову Україну* : збірник конференції (26-27 листопада 2014 р., м. Київ) / упоряд. Ярошенко Т.О. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015. С. 309–327.

Комітет Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування (15.07.2024) 3 Днем Української Державності URL: https://komsamovr.rada.gov.ua/news/main_news/84645.html

Консолідація українства в постколоніальну добу: монографія / за заг. ред. проф. М.І. Обушного. Київ: Педагогічна думка, 2019. 392 с.

Конституція України. *Відомості Верховної Ради* від 23.07.1996 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

Конституція Французької Республіки (прийнята на референдумі 4 жовтня 1958 р.): станом на 30 серпня 2015 р. : пер. з фр. / укладач П. В. Романюк. Харків: Право, 2015. 68 с.

Країни формату «Рамштайн» вже надали Україні військову допомогу на понад \$106 мільярдів – Остін (06.09.2024) URL: <https://surl.li/ogtfxd>

Крисаченко, В. С. Механізм формування класичних політичних націй. *Українська політична нація: генеза, стан, перспективи*. Київ: НІСД, 2003. С. 69–84.

Крисаченко, В. Українознавство: гуманітарні виміри: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2025. 504 с.

Кудряченко, А. Геополітичні дилеми сучасної України. *Україна дипломатична*. Науковий щорічник. 2006. Вип. 7. С. 502–523.

Кулеба назвав п'ять кроків, якими світ може відповісти на масовані удари РФ по Україні. URL: <https://surl.li/hkufaj> (2.01.2024).

Купрійчук, В.М. Культурна спадщина як системоутворююча ознака національної ідентичності. *Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Україна. Київ. 25 травня 2023 року/ За загальною редакцією Стадника М.М. Київ: НДІУ, 2023. С. 177–182.

Левенець, Ю. А. Держава у просторі громадянського суспільства / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень.. Київ : Освітня книга, 2006. 272 с.

Лизанчук, В. Українська мова – одухотворення нашого життєдайного середовища. *Голос України*. 07.06.2022. URL: <http://www.golos.com.ua/article/361045>

Лисоконь, І.О. Національна ідентичність в умовах глобалізаційних викликів часу. *Молодий вчений*. 2016. № 6. С. 217–221. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6396>

Макарець, Ю. С. Статус і стан української мови в незалежній Україні: соціолінгвістичний вимір. Київ: ЛАТ&К, 2019. 209 с.

Мальський, М. З., Мацяк, М. М. *Теорія міжнародних відносин*: підручник. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ф-т міжнар. відносин. 4-те вид., перероб. і допов. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка; Київ: Знання, 2011. 407 с.

Масенко, Л. Державна мова: досвід Фінляндії та Ізраїлю. *Універсум*. 2017. № 3–4. С. 17.

Масенко, Л. Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні. Київ, 2020. 176 с.

Матвійчук, О. Мовні війни: як допомогти українській перемогти у наших громадах. 29.04.2022. URL: <https://blog.liga.net/user/olmatviichuk/article/44620>

Міністри юстиції Ради Європи визначили принципи покарання РФ за агресію та відшкодування збитків жертвам війни. (12.09.2023). URL: <https://gordonua.com/ukr/news/war/ministri-justitsiji-radi-jevropi-viznachili-printsipi-pokarannja-rf-za-ahresiju-ta-vidshkoduvannja-zbitkiv-zhertvam-vijni-1680594.html>

Міноборони посилює свою роль у роботі коаліцій спроможностей на підтримку України (24.04.2024) URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2024/04/24/minoboroni-posilyue-svoyu-rol-u-roboti-koaliczij-spromozhnostej>

Ми не маємо умиряти Путіна. Глава МЗС Великобританії провів паралель із Гітлером. (18.01.2024). URL: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/mi-ne-majemo-umirotvorjati-putina-hlava-mzs-velikobritaniji-proviv-paralel-iz-hitlerom-1694819.html>

Мистаж, Рената. Права національних та етнічних меншин у сфері освіти – Європа – Польща. Варшава: Інститут демократії у Східній Європі, 2001. 44 с.

Мовний омбудсмен Тарас Кремінь: Динаміка переходу на українську – унікальна (інтерв'ю). Уповноважений із захисту державної мови. (13.02.2023). URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/movnyi-ombudsmen-taras-kremin-dynamika-perekhodu-na-ukrainsku-unikalna-interviu>

Надаватимемо сучасну військову техніку на суші, у повітрі й на морі. G7 презентувала декларацію про гарантії безпеки для України. (12.07.2023). URL: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/nadavatimemo-suchasnu-vijskovu-tehniku-na-sushi-u-povitri-ta-na-mori-g7-prezentovala-deklaratsiju-pro-garantiji-bezpeki-dlja-ukrajini-1672735.html>

НАТО та «російські несподіванки»: як війна в Україні змінює стратегію Альянсу (23.01.2024) URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3817085-nato-ta-rosijski-nespodivanki-ak-vijna-v-ukraini-zminue-strategiu-alansu.html>

Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С.І. Пирожков, О.М. Майборода, Н.В. Хамітов, Є.І. Головаха, С.С. Дембіцький, В.А. Смолій, О.В. Скрипнюк, С.В. Стоєцький / Інститут політичних і

етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2022. 552 с.

Ніколаєв, С. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. укр. видання-д. пед. н., проф. С.Ю. Ніколаєва. Київ, 2023. 273 с.

Українська мова під час війни: ключові тенденції розвитку. НІСД (20.03.2023). URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinska-mova-pid-chas-viyny-klyuchovi-tendentsiyi-rozvytku>

Огієнко, І. Українська культура: коротка історія культурного життя народу. Київ, 1991. 272 с.

Отношения с Украиной (03.10.2024). URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_37750.htm

Оцінка ситуації на Сході. Зовнішньополітична орієнтація населення. Результати соціологічного опитування. (20.11.2014). URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_situacii_na_vostoke_vneshnepoliticheskie_orientacii_naseleniya.html

Лише 685 церков перейшли до ПЦУ після початку повномасштабного вторгнення (03.05.2024). URL: <https://opendatabot.ua/analytics/russian-church-2024-4>

Парахонський, Б.О. Зовнішня політика України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища: аналіт. доп. / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська. Київ : НІСД, 2015. 100 с.

Пашков, М. Зовнішньополітична стратегія України: орієнтири і реалії. (15.09.2021). URL: <https://razumkov.org.ua/statti/zovnishnopolitychna-strategiia-ukrainy-orientyry-i-realii>

Перепелиця, Г.М. Україна–Росія: війна в умовах співіснування: монографія. Київ: Стилос, 2015. 879 с.

Перотті, А. Виступ на захист полікультурності. Львів: Кальварія, 2001. 127 с.

Перший рік воєнної дипломатії: аналіз сильних та слабких сторін зовнішньої політики України. (29.05.2023). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/29/7162586/>

План перемоги складається з п'яти пунктів і трьох таємних додатків (16.10.2024). URL: <https://www.president.gov.ua/news/plan-peremogi-skladayetsya-z-pyati-punktiv-i-troh-tayemnih-d-93857>

Політична безпека України: проблеми політичного і державного правління. Прогнозна оцінка, механізми забезпечення: монографія / за ред. О.О. Рафальського, О.М. Майбороди. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 304 с.

Політична наука в Україні. 1991-2016: у 2 т. Т.1 Політична наука: західні тренди розвитку й українська специфіка / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса. Київ: Паралам. вид-во, 2016. 656 с.

Політична система і громадянське суспільство: європейські та українські реалії: монографія / за ред. А. І. Кудряченка. Київ: НІСД, 2007. 396 с.

Попович М. Культура. *Ілюстрована енциклопедія України*. Вид-во: Балтія-Друк. 2009. 160 с.

Попович, М.В. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 1998. 728 с.

Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких» від 2 травня 2023 р. № 3078-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-20#Text>

Постанова КМУ від 4 жовтня 2017 р. № 759 «Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-2017-%D0%BF#Text>

Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>

Про історично населені українцями території Російської Федерації. Указ Президента України №17/2024. (22.01.2024). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/172024-49513>

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>

Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України» (Указ Президента України) № 448/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text>.

Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграції в суспільно-економічне життя держави» (Липень 2022). 37 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/return-of-temporarily-displaced-citizens.pdf>

Рамштайн: від Контактної групи з питань оборони України до “коаліції коаліцій” (26.01.2024). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3818609-ramstajn-vid-kontaktnoi-grupi-z-pitan-oboroni-ukraini-do-koalicii-koalicij.html>

«Рамштайн» перейде під контроль НАТО: еволюцію формату допомоги Україні проаналізував Жовтенко. ФДІУ імені Ілька Кучеріва (01.05.2024). URL: <https://dif.org.ua/article/ramshtayn-pereyde-pid-kontrol-nato-evolyutsiyu-formatu-dopomogi-ukraini-proanalizuvav-zhovtenko>

Рамштайн-24: Україна перехоплює ініціативу на полі бою, але треба пришвидшити постачання від партнерів (10.09.2024) URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3904115-ramstajn24-ukraina-perehopluie-initsiativu-na-poli-bou-ale-treba-prisvidsiti-postacanna-vid-partneriv.html>

Рафальський, О. Загрози Україні в нових геополітичних умовах: ризики та шляхи подолання. *Вісник НАН України*. 2023. №8. С. 36–48.

Рафальський, О. Українська держава. Витоки. Історична еволюція. Сучасність. Монографія. Київ.: Видавничий дім «АДЕФ-Україна», 2024. 428 с.

Резнік, О. Євроінтеграційні прагнення українців: від амбівалентності до увиразнення. *ФДІ імені Ілька Кучеріва* (30.08.2023). URL: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyni-pragnennya-ukraintsiv-vid-ambivalentnosti-do-uviraznennya>

Рік незламності: крах операції Z: Монографія / За заг. ред. М.В. Коваля. Київ: НУОУ, 2023. 320 с.

Рік Рамштайну: як працює машина допомоги Україні (21.04.2023). URL: <https://hvylya.net/analytics/271209-god-ramshtayna-kak-rabotaet-mashina-pomoshchi-ukraine>

Річниця «Рамштайну»: як світ допомагав Україні ставати сильнішою (27.04.2023) <https://armyinform.com.ua/2023/04/27/richnyczya-ramshtajnu-yak-svit-dopomagav-ukrayini-stavaty-sylnishoyu/>

Розмова з Франсуа Жакобом. *Кур'єр ЮНЕСКО*, 1991. Квітень. С. 4–9.

Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи: аналіт. доп. / Б.О. Парахонський, Г.М. Яворська. Київ : НІСД, 2024. 49 с.

Російсько-українська війна в термінах теорії реалізму / В. П. Горбулін, О. С. Власюк, С. В. Кононенко. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип. 2. С. 70–96.

Руснак, Ю. І., Приполова, Л. І., Стужук, Ю. П. Особливості здійснення партнерами контролю за наданням міжнародної військової допомоги. *Наука і оборона*. 2024. № 2. С. 29–36.

Рябчук, М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності. *Історичні причини та політичні наслідки*. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ. 2019. 252 с.

Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2017. 496 с.

Сергійчук, В. Доля української національної символіки. Київ: Вид-во «Знання», 1990. 46 с.

Сергійчук, В. Національна символіка України: наук.-худож. кн. Київ: Веселка, 1992. 106 с.

Соловей, І. Закон про національну державу єврейського народу. Що він означає і які будуть наслідки. (20.07.2018). URL: https://lb.ua/world/2018/07/20/403282_zakon_pro_natsionalnu_derzhavu.html

Сорочук, Л. Гімн України – пісня, яка згуртовує українців. *Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень*: Наукове видання. Хмельницький, 2018. С. 100 –101.

Сорочук, Л.В. Ідея консолідації нації в державних святах та символах України. *Українознавчий альманах*. Випуск 21. Київ, 2017. С. 88 – 92.

Сорочук, Л.В. Консолідуючий потенціал етнокультурних традицій в українському зарубіжжі. *Українознавство*. 2020. № 4 (77). С. 183192.

Сорочук, Л. В. Функціонування української етнокультурної традиції в умовах сучасних викликів і загроз. *Українознавчий альманах*. Випуск 29. Київ: «Міленіум», 2021. С. 164–170. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/439>

Соціокультурний поступ українства: цивілізаційний контекст. Монографія / Упор. К.А. Кобченко, за заг. ред. М.І. Обушного. Ніжин: видавець ПП Лисенко М.М., 2015. 384 с.

Союзники вирішують. Головне про формат «Рамштайн» і чого чекати від нової зустрічі партнерів (19.09.2023). URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/soyuzniki-virishuyut-golovne-format-ramshtayn-1695028541.html>

Спільна декларація України та Грецької Республіки щодо євроатлантичної інтеграції України. 21.08.2023 <https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ukrayini-ta-greckoyi-respubliki-shodo-yev-85029>

Степико, М. Сучасні виклики українській національній ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019. № 3–4 (99–100). С. 253–265.

Степико, М., Черненко, Т. Українська ідентичність як визначальна засада протидії російській агресії. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3. С. 178–183.

Степико, М. Т. Українська ідентичність у глобалізованому світі: монографія. Харків, 2020. 258 с.

Стратегічні партнери України. (реалії та пріоритети в умовах війни). № 3–4 (193-194). 2023. URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/10/11/NSD193-194_2023_ukr_all.pdf

Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози. Аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.

Суспільно-політична ситуація в Україні: грудень 2013. Результати соціологічного опитування. (25.12.2013). URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskaya_situaciya_v_ukraine_dekabr_2013.html

Сучасна політична лексика: енциклопед. словник-довідник / за наук. ред. Хоми Н. М. Львів: Новий Світ-2000, 2015. 396 с.

Тарасюк Ю. М., Шаглі Г. І. М'яка сила Турецької Республіки: культурно-освітні аспекти. *Політичне життя*. 2021. № 4. С. 95–101.

Теорія міжнародних відносин. За ред. М. П. Требіна; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2022. 472 с.

Тишкун, Ю., Троцько, Д. Російсько-українська війна в призмі сучасних критичних теорій міжнародних відносин. *Політичне життя*. 2022. № 2. С. 48–55.

Тодоров, І.Я. Євроатлантична інтеграція України. Історія та сучасність: навчальний посібник. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2022. 376 с.

Толстов, С.В., Фесенко, М.В. Цілі та пріоритети зовнішньополітичної стратегії адміністрації Дж. Байдена – аналітична записка. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». 2022. URL: <https://ivinas.gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/tsili-ta-priorytety-zovnishnopolitychnoi-stratehii-administratsii-dzh-baidena.html>

Троян С. Українсько-російські відносини: інтеграційний вимір. Україна в сучасній системі дво- і багатосторонніх відносин (1991–2013 рр.): монографія. Київ : [б. в.], 2014. С. 6–37.

Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії (12.01.2024). URL: <https://gordonua.com/ukr/publications/istorichnij-dokument-opublikovanij-povnij-tekst-bezpekovoji-uhodi-mizh-ukrajinoju-ta-velikoju-britaniyeju-1694235.html>

Угода про сторічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. (16.01.2025). URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-storichne-partnerstvo-mizh-ukrayinoyu-ta-spoluchen-95461>

Указ Президента України № 448/2021. Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text>.

Указ Президента України №392/2020. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

Указ Президента України №448/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>

Україна: 30 років на європейському шляху. Центр Разумкова, 2021. с. 283-284, <https://razumkov.org.ua/uploads/2021-nezalezhnist-30.pdf>.

Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах російсько-української війни. Монографія / Фігурний Ю.С., Безсмертна Н.С., Лозко Г.С., Отрошко Л.Г.,

Шакурова О.В., Шинкарик Ю.В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. 262 с.

Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.

Українські біженці за кордоном. НІСД. (30.04.2022). URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinski-bizhentsi-viyny-za-kordonom>

Умеров сподівається на продовження підтримки США за Трампа і збереження формату «Рамштайн» (12.11.2024) <https://interfax.com.ua/news/general/1027037.html>

Фесенко, Г. Культура як чинник консолідації нації. (На прикладі національних свят Словенії та України). *Українознавчий альманах*. Випуск 19. Київ, 2016. С. 93–98.

Фігурний, Ю. Мовні та культурні чинники в українському етнонаціональному державотворчому процесі. *Україна–Етнос: Збірник наукових праць з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства*. Київ: НДІУ, 2006. С. 97–107.

Філософія Української Формули миру. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/45/a0284f6fdc92f8e4bd595d4026734bba_1691475944.pdf

Формула миру Зеленського: 10 кроків до завершення війни РФ, представлені на саміті G20. (15.11.2022). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/11/15/7150645/>

Храплива-Щур, Л. Щоденний побут. *Українські народні звичаї в теперішньому побуті*. Київ, 1993. 52 с.

Центр Разумкова. Роль і місце України в перспективних Європейській та Євроатлантичній системах безпеки. 2022. URL: https://razumkov.org.ua/images/2022/11/16/2022_Rolj_i_mistce_Ukr.pdf

Центр Разумкова. Зовнішня політика України: здобутки, виклики, пріоритети. 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/11/30/2024-PASHKOV-SOCIO-ZP-2.pdf>

Циганюк, В.М. Військова та гуманітарна допомога США Україні у 2014–2020 рр. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. Чернівці: Чернівецький

національний університет імені Юрія Федьковича, 2021. URL: <https://mhpi.chnu.edu.ua/index.php/issues/article/view/311>

Шелест, Г. Стратегічне партнерство без стратегії (29.11.2021). URL: https://prismua.org/strategic_partners/

Шергін, С.О. Геополітичні пріоритети України і Росії в контексті неоевразійської парадигми розвитку. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2012. Вип. 18. С. 287–292.

Шип, Н. Ще не вмерла Україна. Національний і Державний гімн України. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Sche_ne_vmerla

Шпорлюк, Р. Формування модерної нації: Україна. Росія. Польща. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. С. 532.

Як війна Росії проти України змінила світ (15.03.2023). URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/yak-viyna-rosiyi-proty-ukrayiny-zminyla-svit>

Якубова, Л. Д. Рашизм: Звір з безодні / НАН України. Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2023. 318 с.

Ястремська, Т. Наскільки важливий мовний фронт і чому російсько-українська війна є війна ідентичностей? *За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі*. У 2х книгах. Друге видання / Відпов. Ред. Валерій Смолій. Київ: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2023. Книга 1. С. 159–163.

89% українців підтримують державну політику пам'яті: ключові дані соціології від УІНП. (25.10.2024). URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/89-ukrayinciv-pidtrymuyut-derzhavnu-polityku-pamyati-klyuchovi-dani-sociologiyi-vid-uinp>

2-Year Anniversary of Ukraine Defense Contact Group Comes With Billions in New Aid (26.04.2024) URL: <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3758274/2-year-anniversary-of-ukraine-defense-contact-group-comes-with-billions-in-new/>

Appeal court says refugee housing is bad but can't be solved short term. Dutchnews, 20 December 2022. URL: Access mode: <https://www.dutchnews.nl/news/2022/12/appeal-court-says-refugee-housing-is-bad-but-cant-be-solved-short-term/>

Asylum Situation Report 2022: Final Report. EUAA, European Union Agency for Asylum. URL: <https://euaa.europa.eu/uk/publications/zvit-pro-sytuatsiyu-u-sferi-nadannya-prytulku-za-2022-rik-pidsumkovyy-zvit>

Austin gives remarks on Ukraine military aid at meeting of allies in Germany (06.09.2024). URL: <https://www.pbs.org/newshour/world/watch-austin-gives-remarks-on-ukraine-military-aid-at-meeting-of-allies-in-germany>

Boccagni, P., Decimo F. Mapping social remittances. *Migration Letters*. 2013. Vol. 10. No. 1. Pp. 1–10. URL: <https://migrationletters.com/ml/article/view/106/99>

Biden team prepares to rush last-minute aid to Ukraine (11/06/2024). URL: <https://www.politico.com/news/2024/11/06/biden-trump-ukraine-assistance-00187897>

Bogomolov, A., Lytvynenko O. A Ghost in the Mirror: Russian Soft Power in Ukraine Chatham House, 2012. 118, 2012.

Bonfantii S., Xenogiani T. Migrants' skills: Use, mismatch and labour market outcomes – A first exploration of the International Survey of Adult Skills (PIAAC). OECD eLibrary. 18 September 2014. URL: https://www.oecd.org/en/publications/matching-economic-migration-with-labour-market-needs_9789264216501-en.html

Buchin, M., Dorosh, L., Lemko, Y. (eds.). The security architecture of European and Euro-Atlantic spaces. Riga: Baltija Publishing, 2022. 267 p.

Buzarov, A. Evolution of Military-Political Cooperation in the Ramstein Format (2022-2024) *Actual Problems of International Relations*. Issue 161, #4(2024). P. 84-90. URL: <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/3936/3586>

Buzarov, A. Tendencies of Adaptation and Integration of Immigrants from Ukraine in the European Union After the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine // *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. 9(2), Pp. 73–90.

Brunarska Z., Kindler M., Szulecka M., Toruńczyk-Ruiz S. Ukrainian Migration to Poland: a “Local” Mobility? // Fedyuk O., Kindler M. (editors). *Ukrainian Migration to the European Union. Lessons from Migration Studies*. – 2016. No. 8978. Pp. 115–131. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-41776-9_7

Carrera, S., Ineli-Ciger M., Vosyliute L., Brumat L. The EU grants temporary protection for people fleeing war in Ukraine. Time to rethink unequal solidarity in EU asylum policy // CEPS Policy Insights. March 2022. URL:

https://www.ceps.eu/download/publication/?id=35838&pdf=CEPS-PI2022-09_ASILE_EU-grants-temporary-protection-for-people-fleeing-war-in-Ukraine-1.pdf

Carrera, S., Santos, J., Strik, T. (eds.). The external dimensions of EU migration and asylum policies in times of crisis. Edward Elgar Publishing, 2019. URL: <https://surl.li/bqdtjz>

Cordesman, A. United States Aid to Ukraine: An Investment Whose Benefits Greatly Exceed its Cost (21.11.2022) URL: <https://www.csis.org/analysis/united-states-aid-ukraine-investment-whose-benefits-greatly-exceed-its-cost>

Crawley, H., Skleparis, D. Refugees, migrants, neither, both: categorical fetishism and the politics of bounding in Europe's 'migration crisis'. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2017. Vol. 44. No. 1. Pp. 48–64. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1369183X.2017.1348224>

De Genova, N. The "migrant crisis" as racial crisis. *Ethnic and Racial Studies*. 2018. Vol. 41. No. 10. Pp. 1765–1782.

Deutsche Welle. 10-point plan for refugees from Ukraine: what the EU Council agreed on. Baltijas Balss. 29 March, 2022. [Website]. [Electronic resource]. Access mode: <https://bb.lv/statja/voina-na-ukraine/2022/03/29/plan-iz-10-punktov-dlya-bezhencev-iz-ukrainy-o-chem-dogovorilsya-sovet-es>

Dobiás, K., Homem, F. EU cities and regions welcoming Ukrainian refugees – mapping multilevel coordination. European Committee of the Regions. 2022. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9049c590-63ce-11ed-92ed-01aa75ed71a1/language-en>.

DOD Will Continue to Lead Support of Ukraine Through Contact Group (09.07.2024). URL: <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3833248/dod-will-continue-to-lead-support-of-ukraine-through-contact-group/>

Dodonov R. Transformation of commemorative practices in Ukrainian historical discourse. *Skhid*. 2022. Vol. 3. No 1. Pp. 5–14. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3\(1\).253628](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3(1).253628)

Dodonov, R.; Aleksandrova, O.; Zavadsky, V.; Vinnikova, N. Peace Education: European Good Practices and National Capacity to Support the Disadvantaged Groups of People and Regions. *Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці*, 2019. 2 (40). С. 65–74. DOI:10.26661/2413-2284-2019-2-40-07

Dumont, J.-Ch., Lauren, A. The potential contribution of Ukrainian refugees to the labour force in European host countries. OECD, 27 July 2022. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/the-potential-contribution-of-ukrainian-refugees-to-the-labour-force-in-european-host-countries-e88a6a55>

Estevens, J. Migration crisis in the EU. *Comparative Migration Studies*. 2018. No. 6. URL: <https://surli.cc/oqwqxe>

Filipchuk, L., Lomonosova N., Syrbu O., Kabanets Yu. Forced migration and war in Ukraine (February 24 – March 24, 2022). Cedoss, 29 March 2022. URL: <https://cedoss.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-lyutogo-24-bereznia-2022>

Fomina, Joanna. Language, Identity, Politics-the Myth of Two Ukraines. Bertelsmann Policy Brief, April 2014. URL: https://aei.pitt.edu/74064/1/Language_Identity_Politics_the_Myth_of_Two_Ukraines.pdf

Fukuyama, F. Putin's war on the liberal order (04.03.2022) <https://surl.li/uzanib>

Glaeser, S. The futility of U.S. military aid and NATO aspirations for Ukraine. (15.11.2021). URL: <https://www.defensepriorities.org/explainers/the-futility-of-us-military-aid-and-nato-aspirations-for-ukraine/>

González Enríquez, C. The welcome given to Ukrainian refugees: some challenges and uncertainties. Real instituto elcano, 18 April 2022. URL: <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/the-welcome-given-to-ukrainian-refugees-some-challenges-and-uncertainties/>

Gramer, R., Detsch, J., Mackinnon, A. After Putin's Land Grab, Zelensky Wants to Fast-Track NATO Membership. Ukraine Likely Won't Join NATO Anytime Soon, but it's a Big Symbolic Move in a War that's Increasingly Going Against the Kremlin. Foreign Policy. September 30, 2022. URL: <https://foreignpolicy.com/>

Grimmel, A., Giang, S. (eds.). Solidarity in the EU a fundamental value in crisis. Springer, XI. – 2017. – 175 p.

How Much U.S. Aid Is Going to Ukraine? The Council on Foreign Relations (CFR) (27.09.2024). URL: <https://www.cfr.org/article/how-much-us-aid-going-ukraine>

Ho Sie Dhian, M., Deen, B., Drost, N. Long-term protection in Europe needed for millions of Ukrainian refugees. Clingendael, September 2022. URL:

<https://www.clingendael.org/pub/2022/long-term-protection-in-europe-needed-for-millions-of-ukrainian-refugees/>

Ivashchenko-Stadnik, K. The Social Challenge of Internal Displacement in Ukraine: The Host Community's Perspective. *Migration and the Ukraine Crisis: A Two-Country Perspective*. Editors: Pikulicka-Wilczewska, Agnieszka, and Uehling, Greta. E-IR, Bristol, UK, April 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/316277288_The_Social_Challenge_of_Internal_Displacement_in_Ukraine_The_Host_Community's_Perspective

Karasapan, O. Ukrainian refugees: Challenges in a welcoming Europe. Brookings, 14 October 2022. URL: <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2022/10/14/ukrainian-refugees-challenges-in-a-welcoming-europe/>

Kozub, T. Volunteer: "Control over humanitarian aid should not turn into a witch hunt". Vesti.ua. 29 May 2022. [Website]. URL: <https://vesti.ua/politika/volonter-kontrol-za-gumpomoshhyu-ne-dolzhen-prevrashhatsya-v-ohotu-na-vedm>

Lives on Hold: Profiles and Intentions of Refugees from Ukraine #1. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), July 2022. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/94176>

Lutsenko, Ye. The European Commission extended the mechanism of temporary protection for Ukrainians until 2024 // Hromadske. 10 October 2022. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/evrokomissiya-prodlila-do-2024-goda-dejstvie-mehanizma-vremennoj-zashity-dlya-ukraince-v/>

Martin, S., Weerasinghe S., Taylor A. (eds.). Humanitarian crises and migration: Causes, consequences and responses. London: Routledge, 2014. 400 p. DOI: 10.4324/9780203797860.

Migration management: Welcoming refugees from Ukraine. *Migration and Home Affairs, EU*. 2022. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_en

Military assistance to Ukraine since the Russian invasion (11.11.2022) URL: <https://www.brexitinfo.cz/wp-content/uploads/2022/11/CBP-9477.pdf>

Norwegian Refugee Council in Poland. Economic Inclusion of Ukrainian Refugees in Poland. NRC, 10 July 2022. [Website]. URL: <https://www.nrc.no/resources/reports/economic-inclusion-of-ukrainian-refugees-in-poland/>

Ociepa-Kicińska, E. Forms of Aid Provided to Refugees of the 2022 Russia–Ukraine War: The Case of Poland / *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 2022. Vol. 19. No. 12. URL: <https://www.mdpi.com/1660-4601/19/12/7085>

Okólski, M., Black, R., Engbersen, G., Pantîru C. *Continent Moving West?: EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010. 344 p.

Opinion: 8 lessons from Russia's war in Ukraine (11.07.2024) <https://kyivindependent.com/opinion-old-and-new-lessons-from-russias-war/>

Oviedo, L., Seryczyńska, B. (eds). *Coping and Resilience Strategies among Ukraine War Refugees* / *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 2022. Vol. 19. No. 20. DOI: 10.3390/ijerph192013094.

Of 8 Billion People, How Many Are on Ukraine's Side? 10.09.2023 <https://www.youtube.com/watch?v=5BMj8N1phec&t=1049s>

Parusel, B.; Varfolomieieva, V. *The Ukrainian Refugee Situation: Lessons for EU Asylum Policy*. Sieps. 2022. URL: <https://www.sieps.se/en/publications/2022/the-ukrainian-refugee-situation-lessons-for-eu-asylum-policy/>

Power and interdependence / Robert Owen Keohane, Joseph S. Nye; Edition: 4th ed View all formats and editions ; Publisher: Longman, Boston, 2012.

Protsyk, I.S.; Mykhalyk, M.V. *Reasons and features of migration of Ukrainians* // *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development*. 2018. No. 899. Pp. 110–119.

Rasche, L. *Ukraine's refugee plight. A paradigm shift for the EU's asylum policy?* Hertie School Jacques Delors Centre, 23 March 2022. URL: https://www.delorscentre.eu/fileadmin/2_Research/1_About_our_research/2_Research_centres/6_Jacques_Delors_Centre/Publications/20220323_Ukraine_Asylum_Rasche.pdf

Russia is dangerous because it is weak' (04.06.2023) <https://www.ekathimerini.com/opinion/interviews/1212444/russia-is-dangerous-because-it-is-weak/>

Tasbas, K. *The integration challenges of Ukrainian refugees in the Netherlands: What's next? Beyond the Horizon*. 1 September 2022. URL: <https://behorizon.org/the-integration-challenges-of-ukrainian-refugees-in-the-netherlands-whats-next/>

The Return of Total War. Understanding – and Preparing for – a New Era of Comprehensive Conflict. By Mara Karlin. Foreign Affairs November/December 2024. Published on October 22, 2024.

The Pope called racism the fact that Ukrainian refugees in Europe are treated better than others. Panarmenian (16 April 2022). URL: <https://www.panarmenian.net/rus/news/299703/>

The potential contribution of Ukrainian refugees to the labour force in European host countries. OECD. Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine. (27 July 2022). URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/the-potential-contribution-of-ukrainian-refugees-to-the-labour-force-in-european-host-countries-e88a6a55/>

UK Defence Ministers host Ukrainian government to plan future military aid (07.04.2022). URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-defence-ministers-host-ukrainian-government-to-plan-future-military-aid>

Ukraine, Russia, and the Lessons of World War I. By Margaret MacMillan. Foreign Affairs. July/August 2023. Published on June 12, 2023. P. 63.

Ukraine Recovery Conference. 2022. URC. London, UK. URL: <https://www.urc2022.com/>

Ukraine Refugee Situation. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). 2023. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Where and how do Ukrainian children study during the war: problems, suggestions, recommendations. Educational Ombudsman of Ukraine, 16 November 2022. URL: <https://eo.gov.ua/de-i-iak-navchaiutsia-ukrainski-dity-v-chasy-viyny-problemy-propozytsii-rekomendatsii/2022/11/16/>

Where Goest Ukraine & NATO Strategy? (RAPORT) (01.07.2023). URL: <https://strategyandfuture.org/en/where-goest-ukraine-nato-strategy-raport/>

Wolford S. The politics of Military Coalitions. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2015. 246 p. P.14.

Wolffhardt, A. New policy brief: ‘Caught by surprise? How underdeveloped refugee integration policies will impede the integration of those displaced by the war in Ukraine’. Migration policy group. 2022. URL: <https://www.migpolgroup.com/index.php/2022/08/03/new-policy-brief-caught-by-surprise-how-underdeveloped-refugee-integration-policies-will-impede-the-integration-of-those-displaced-by-the-war-in-ukraine/>

Zhalilo, Y. Nine Steps Towards Post-War Europe (01.12.2022) URL: <https://www.globsec.org/what-we-do/commentaries/nine-steps-towards-post-war-europe>

Zimmermann, K. F., Vernon, V. Why Fortress Europe won't solve the migration crisis – and what will. Open democracy, 11 January 2023. URL: <https://www.opendemocracy.net/en/podcasts/podcast-borders-belonging/europe-migration-crisis-fortress-wall/>

Наукове видання

Україна: духовно-практичні виміри євроінтеграції:
Колективна монографія

Авторський колектив: Крисаченко В.С.,
Богданович Г.О.,
Бузаров А.І.,
Додонов Р.О.,
Сорочук Л.В.

Видавець: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка.

Формат 60x84/16.
Друк оперативний.
Ум.др.арк. 10,5

Папір офісн.
Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим.

Друк:
ФОП Дишлюк О.В.
09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Некрасова, б. 95.
Тел.: +38(097)657-24-80.